

Handelingen van het
Genootschap voor Geschiedenis

GESTICHT ONDER DE BENAMING

Société d'Emulation

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJSCH TIJDSCHRIFT

VOOR DE STUDIE

VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN

VAN VLAANDEREN

DEEL LXXXII VAN DE VERZAMELING

JAAR 1939

Aflevering 3-4

BRUGGE

Druk. A. VAN POELVOORDE, BEENHOUWERSSTRAAT, 39

1945

Ambernijverheid en Paternostermakers te Brugge gedurende de XIVe en XVe eeuw.

Het gebruik een bepaald aantal eenvoudige gebeden, zooals het Vaderons of het Weesgegroot, regelmatig op te zeggen, staat waarschijnlijk in verband met de opkomst van het leekebroederschap in de kerkelijke organisatie. De geestelijkheid placht al sedert de eerste eeuwen van de geschiedenis der Christelijke kerk het breviergebed te verrichten, en de verbreiding van de Benedictijnsche regel droeg merkkelijk bij tot het invoeren van deze devotie in het Westen. Nu kon het daarbij blijven zoolang de clerus algemeen een voldoende kennis van de Latijnsche taal bezat. Wanneer echter, omstreeks het jaar 1000, ook leekebroeders in de kloosterorden werden opgenomen, wier ontwikkeling niet op het peil stond van deze van de vroegere monniken, moest natuurlijk naar een middel worden uitgezien om hen bij het godsdienstig leven van de gemeenschap te betrekken, al konden zij aan de lezing van het psalmgebed niet deelnemen.

Dat middel was het opzeggen van een bepaald aantal Vaderonzen (1). Vermits dat aantal vrij aanzienlijk kon

1) Vandaar de naam "Paternoster". Eerst rond het midden van de 12e eeuw (onder invloed van S. Bernardus?) werd het Paternoster een Mariale godsvrucht, mede in verband met de algemeene uitbreiding van de Maria-verering. H. THURSTON, *Chapelet*, in F. CABROL en H. LECLERCQ, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Bd. III, dl. 2, kol. 399-406. Parijs, 1911.

zijn, was het noodzakelijk het geheugen door een telmiddel bij te staan. Welnu, al onder de Christelijke Oudheid hadden kluizenaars te dien einde keitjes aangewend (1). Deze methode vond voorzeker, als zijnde de eenvoudigste, algemeen ingang. Wij vinden haar o. m. gebruikt door den Engelschen heilige Godric van Finchale die in den loop van de 11^e eeuw, na aan strandrooverij en aan koophandel te hebben gedaan, tot inkeer kwam, en zich aan boete en gebed toewijdde, waartoe hij zich van « telsteentjes » bediende (2). Het lag nochtans voor de hand het hoopje keien te vervangen door een ander gereedschap, gemakkelijker om mede te dragen. De gelukzalige Dominikaan Romeo de Levia (+ 1261) droeg een touw met knopen voorzien, waarop hij dagelijks duizend Wees-gegroeten bad (3). Te dien tijde bezigde men overigens al sedert meer dan een eeuw minder primitieve voorwerpen. De Engelsche gravin Godiva (± 1080) bezat als telmiddel een paarlensnoer (4) en men vond eveneens een snoer met glazen

1) Vgl. de *Historia Lausiaca* van Palladius (ca. 420), c. XXIII en XXIV in: *Patrologia graeca*, ed. MIGNÉ, Bd. XXIV, kol. 1068, Parijs, 1903.

2) "Quia orationum multitudine consueta plurimum oneratus exstiterat, ne forte aliquas ignorantia duce intermitteret, lapides calculares habuit, quibus earum numeros computabat." *Vita S. Godrici auctore Reginaldo monacho Dunelmensi*, c. CVIII, ed. J. STEVENSON (*Publications of the Surtees Society*, Bd. XXIV, blz. 225, Durham, 1847). Fragmentair heruitgegeven in de *Acta Sanctorum*, 21^a Maii, t. V, blz. 70-85. Over het personage, vgl. W. VOGEL, *Ein seefahrender Kaufmann um 1100* (*Hansische Geschichtsblätter*, Bd. XVIII, 1912, blz. 239-248).

3) "Quibus mille Ave Maria in die numerare solitus erat," aangehaald bij T. ESSER, *Zur Archäologie der Paternosterschnur* (*Compte-rendu du quatrième congrès scientifique international des catholiques* [Fribourg, Suisse, 1897]. *Première section. Sciences religieuses*, blz. 338, Freiburg, 1898).

4) "Circulum gemmarum filo insuerat ut singularum contactu singulas orationes incipiens, numerum non praetermitteret." Willem van MALMESBURY, *De gestis pontificum anglorum libri V*, ed. N. E. S. A. HAMILTON (*Rerum britannicarum mediæ aevi scriptores*, Bd. LII) blz. 311, Londen 1870.

bolletjes in het graf van den hl. Norbertus (+ 1134) (1). In het midden van de 13^e eeuw, den tijd dus van den zal. Romeo was het al zeldzaam geworden geen bidsnoer te bezitten zooals de hl. Clara van Assisi (+ 1253) die nog steeds keitjes gebruikte (2). Wel integendeel, de geestelijke overheden moesten al scherp optreden tegenover de monniken of leekebroeders die een overdreven luxe aan den dag legden, en verboden hun paternosters te dragen uit al te kostbare stoffen zooals amber of koraal (3).

Inderdaad, het Paternoster had ondertusschen ook in de burgerlijke maatschappij ingang gevonden, en werd er aldra ook als sieraad aangewend (4). Het werd gedragen in de hand, aan den gordel of aan den hals (5), en was zelfs omstreeks het midden van de 15^e eeuw zoo vast in de mode gevestigd dat de Fransche koning Lodewijk XI zijn incognito niet meende te verraden met den eenvoud van zijn lange grauwe pij te temperen met een paternoster van dikke houten bollen (6). De veelvuldigheid van de stoffen die voor de vervaardiging van de bidsnoeren in aanmerking kwamen was immers zoo groot dat iedere maatschappelijke stand erin zijn gading

1) ESSER, *t. a. p.*, blz 336.

2) "Cum *signacula* non haberet quorum evolutione diceret Pater Noster", in: *Acta Sanctorum*, 12^a Aug., t. II, blz. 755. — Over de verschillende namen van het Paternoster, vgl. ESSER, *t. a. p.*, blz. 346-349.

3) In 1261 verbiedt een provinciaal kapittel der Predikheeren te Orvieto: "omnibus fratribus conversis quod Paternoster de ambra vel corallo non portent", Omstreeks denzelfden tijd werd dezelfde maatregel getroffen door de Augustijnen. ESSER, *t. a. p.*, blz. 339.

4) Men denke hier op de gelijkaardige ontwikkeling van de halskettingen met kruisjes, oorspronkelijk eveneens religieuze voorwerpen, later van deze beteekenis ontdaan.

5) Talrijke voorbeelden bij ESSER, blz. 350-369.

6) J. QUICHERAT, *Histoire du Costume en France depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*, blz. 292, Parijs, 1877.

kon vinden. Benevens goud (1), zilver en edelgesteenten, die begrijpelijkerwijze alleen voor de hoogste vermogens bereikbaar waren, bezigde men ook git, hoorn, been en gebakken aarde of hout (2). De grootste gunst echter was blijikbaar voorbehouden aan het koraal (3) en vooral aan den amber. Deze stof schijnt in den smaak gevallen te zijn van nogal uiteenloopende sociale kringen. Men treft haar aan onder de kleinoodiën van Filips den Goede (4) zoowel als onder de nalatenschap van een Engelschen jonker uit denzelfden tijd (5). Anderzijds zou de amber ook gediend hebben voor het sieraad van het mindere volk (6). Weliswaar zijn de getuigenissen dienaangaande van lateren datum. Misschien had zich inmiddels een verschijnsel van « democratisatie van den luxus » voorgedaan? Wat er ook van zij, het is duidelijk dat deze half-godsdiensstige, half-sociale behoefte, hoe zij zich ook quantitatief uitwerkte, een regelmatige vraag naar het product in het leven riep, waarin in verband met de bijzondere techniek van de grondstof, alleen door een gespecialiseerde industrie kon worden voorzien.

1) E. MACLAGAN en C. C. OMAN, *An English Gold Rosary of about 1500* (*Archaeologia*, Bd. LXXXV, 1936, blz. 1-22).

2) ESSER, *t. a. p.*, blz. 354-373 en V. GAY, *Glossaire archéologique du Moyen âge et de la Renaissance*, Bd. II. (ed. H. STEIN), v^o *Patenotres*, Parijs, 1887-1928, 2 dln.

3) Talrijke voorbeelden in Keulsche testamenten bij B. KUSKE, *Quellen zur Geschichte des Kölner Handels und Verkehrs im Mittelalter* (*Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde*, n^r XXXIII), Bd. III, blz. 224 n^r 37 (1494), blz. 272 n^r 138 (1484), blz. 285 n^r 170 (1506, vischhandelaar). Vgl. ook Bd. II, blz. 851 n^r 1586 (Bonn, 1917-1934, 4 dln.).

4) "Unes bien grosses patenostres d'ambre blanc où il y a trois signeaux de trois grosses roses d'ambre blanc", GAY-STEIN, *t. a. p.*

5) "Great beads of laumber (= amber) with a ring of unicorn horn by them", (1450) ESSER, *t. a. p.*, blz. 355.

6) "L'ambre jaune dont on fait les pâtenostres et infinis colliers pour l'ornement du col des gens de bas estat", bij GAY-STEIN, *t. a. p.* Vgl. ook het gezegde van een burger uit Neurenberg (1536) bij ESSER, *t. a. p.*, blz. 368.

Het is bekend dat amber slechts op weinig plaatsen voorhanden is. In den beschavingskring van het Middelleeuwsche Westen was zijn voorkomen zelfs beperkt tot één enkel gewest: tot Pruisen, het gebied van de Deutsche Orde, en vooral tot de omgeving van Königsberg, waar nog ten huidigen dage het « goud van de Oostzee » het voorwerp is van een drukke ontginning (1). De Deutsche Ridders hadden de economisch-sterke positie welke deze omstandigheid aan hun gebied verleende, nog verstevigd met den afzet van de koopwaar scherp monopolistisch te organiseeren. De bevolking van de kust was verplicht den amber dien zij gewonnen had aan de ambtenaren van de Orde, de zgn. *Bernsteinmeister* te verkoopen. Deze zorgden voor de sorteering en de verpakking, en zonden de koopwaar naar hun Maarschalk of naar hun Groot-Intendant (*Grossschäffer*) te Königsberg, die dan verder den afzet waarnam (2). In deze voorwaarden was het voor de overheden van de Orde aangewezen aan den verkoop van de grondstof een oriëntatie te geven die zij voor hun economisch belang bevorderlijk achtten. Een monopolistisch bedrijf is steeds erop bedacht de contrôle van zijn inrichting te vergemakkelijken met het aantal van zijn rechtstreekse afnemers zoo gering mogelijk te houden. De verkooppolitiek van de Deutsche Orde streefde ernaar tegenover het monopolie van de productie van grondstof

1) A. TESDORPF, *Gewinnung, Verarbeitung und Handel des Bernsteins in Preussen von der Ordenszeit bis zur Gegenwart. Eine historisch-volkswirtschaftliche Studie (Staatswissenschaftliche Studien, uitg. dr. L. ELSTER, Bd. I afl. 6), Jena, 1887; K. ANDREE, Der Bernstein und seine Bedeutung in Natur- und Geisteswissenschaften, Kunst und Kunstgewerbe, Technik, Industrie und Handel, Königsberg, 1937.*

2) Vgl. daarover het voortreffelijk boek van F. RENKEN, *Der Handel der Königsberger Grossschäfferei des deutschen Ordens mit Flandern um 1400 (Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte, uitg. dr. F. RÖRIG en W. VOGEL, Bd. V), vooral blz. 18-41, Weimar, 1937.*

een monopolie of tenminste een oligopolie van de bewerking aan te moedigen. Nog meer wellicht dan de beperkende werking van de bijzondere techniek draagt het eigen karakter van de verkooporganisatie van de Orde ertoe bij om de localisatie van de ambernijverheid in een gering aantal plaatsen van het Middeleeuwsche Europa te verklaren.

In verband met de amberpolitiek werd inderdaad de bewerking van de grondstof in het productieland zelf door de Deutsche Orde gedwarsboomd (1), wellicht uit vrees dat de ambervisschers de koopwaar zonder tusschenkomst en ten nadeele van de overheden aan de amberdraaiers zouden hebben afgestaan. In het Oosten van de Christenheid bewerkte men den amber te Breslau en te Liegnitz (2). Lemberg (thans Lwow) was een groote transitomarkt waar het product door Italianen, vermoedelijk uit de handelskoloniën aan de Zwarte Zee, door Russen, Tartaren en zelfs Armeniërs werd opgekocht, en vandaar over de Grieksche cultuurwereld verspreid. Het schijnt evenwel niet dat zich te Lemberg een ambernijverheid zou ontwikkeld hebben. Zelfs werd omstreeks 1400 de verzending van amber daarheen stopgezet daar de politieke spanning tusschen Polen

1) Eerst op het einde van de 15^e eeuw is de ambernijverheid in Pruisen opgekomen, bepaaldelijk te Danzig. P. SIMSON, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. IV, blz. 123, Danzig, 1918. Naar ESSER, *t. a. p.* blz. 374-375 zou aldaar een amberdraaiers-ambacht bestaan hebben sedert 1433. ESSER werkte echter, anders dan SIMSON, alleen op gegevens van tweede hand. Te Elbing verschijnt een ambacht in 1539, te Königsberg in 1641. TESDORFF, *Gewinnung... des Bernsteins*, blz. 41. De heerschappij van de Orde over de amberwinning had een einde genomen sedert 1454.

2) Keure van het amberdraaiers-ambacht, d. d. 1396. G. KORN, *Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts, insbesondere des Innungswesens, aus der Zeit um 1400 (Codex diplomaticus Silesiae, Bd. VIII)*, blz. 82-99, Breslau, 1867. RENKEN, *Handel der Königsberger Grossschäfferei*, heeft bij zijn behandeling der afzetgebieden van den amber (blz. 41-61), beide Silezische centra voorbijgezien.

en de Orde het verkeer tusschen Pruisen en Galicië aanzienlijk bemoeijekte (1). Op dat oogenblik was de amberindustrie uit Parijs, waar bij de codificatie van de ambachtskeuren ca. 1275 (2) o. m. een ambacht der amber- en git-paternostermakers bestond, blijkbaar verdwenen (3). Elders nog waren wel paternostermakers werkzaam, maar behoudens het twijfelachtige geval van Londen (4) oefenden zij vermoedelijk hun kunst uit op andere grondstoffen dan den Pruisischen amber (5). Deze werd alleen nog bewerkt in twee nijverheidscentra, tegelijk de twee voornaamste steunpunten van het handelssysteem der Duitsche Hanse, waarbij de Duitsche Orde betrokken was : te Lubeck en te Brugge.

Het is moeilijk uit te maken welke van beide steden

1) Daarover RENKEN, *a. w.*, blz. 42-45. De Orde schijnt Lemberg als ambermarkt te hebben willen vervangen door Venetië, de grootste Italiaansche haven voor den handel met het Oosten. Daartegen werd in 1449 hevig protest aangeteekend door Brugge en Lubeck. Wellicht is de tekst bij TESDORFF, *a. w.*, blz. 34-42, in dezen samenhang te begrijpen.

2) In het zgn. *Livre des Métiers* van Etienne BOILEAU, uitg. dr. R. de LESPINASSE en F. BONNARDOT (*Histoire générale de Paris*), Parijs, 1879.

3) Men vindt haar in lateren tijd niet meer betuigd.

4) Paternostermakers aldaar vernoemd vanaf 1277. ESSER, *l. a. p.*, blz. 379. Vgl. thans nog in de Londensche stadstoponymie: Paternoster Row.

5) B. v. te Parijs waar ook "pâtenôtriers d'os et de corne", en "pâtenôtriers de corail et de coquilles", in het *Livre des Métiers* als afzonderlijke ambachten zijn vernoemd. Te Keulen vereenigde zich het ambacht van de paternostermakers, dat zijn bloeiperiode kende gedurende de eerste helft van de 14e eeuw, in 1397 met dat van de makers van naalden. H. VON LOESCH, *Die Kölner Zunfturkunden nebst andren Kölner Gewerbequellen bis zum Jahre 1500* (Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde, Bd. XXII), dl. I, blz. 144 n 52 § 22, Bonn, 1907. Te Neurenberg produceerde men op groote schaal paternosters uit mispelhout. Een aanschouwelijk beeld van den handel in deze koopwaar vindt men in de boekhouding van Ott Ruland, koopman uit Ulm (midden van de 15^e eeuw): K. D. HASSLER, *Ott Rulands Handlungsbuch*, Stuttgart, 1843.

zich het eerst op de ambernijverheid ging toeleggen (1). In de ons bewaarde documenten treden paternostermakers in beide ongeveer gelijktijdig op, en namelijk te Lubeck in 1294 (2), te Brugge in 1299 (3). In 1302 was in de Vlaamsche hoofdstad het beroep reeds corporatief ingericht en de vernoeming geschiedde naar aanleiding van de deelname van het ambachtscontingent aan een stedelijke krijgstoct (4). Evenmin als bij andere gelijkaardige gelegenheden laten de voorhanden gegevens toe de getalsterkte van de corporatie te berekenen (5). Men kan alleen vermoeden

1) Het is ons onbekend waarop E. DAENELL, *Die Blütezeit der deutschen Hanse. Hansische Geschichte von der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zum letzten Viertel des 15. Jahrhunderts*, Bd. I, blz. 149 (Berlijn, 1905-1906, 2 dln), zijn bewering steunt dat Brugge aanvankelijk, d. i. gedurende de 13^e eeuw, de eenige West-Europeesche ambermarkt was.

2) J. WARNOCKE, *Bernsteinkunst und Paternostermacher in Lübeck (Nordelbingen, Beiträge zur Heimatforschung in Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck*, Bd. X, 1934, blz. 431). Wij betuigen hier onzen innigen dank aan Dr. G. Fink, stadsarchivaris te Lubeck, die zoo vriendelijk was ons den tekst van dit artikel te bezorgen. De betrokken bewijsteksten waren onbekend gebleven aan W. STIEDA, *Studien zur Gewerbegeschichte Lübecks. I. Lübsche Bernsteindreher oder Paternostermacher (Mittheilungen des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde*, Bd. II, 1885-1886, blz. 97-112).

3) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges. Recueil de documents concernant le commerce intérieur et maritime, les relations internationales et l'histoire économique de cette ville* (Uitg. van ons Genootschap), Bd. I, blz. 95, n^r 133, Brugge, 1905-1906, 4 dln.

4) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges. Première Section. Inventaire des Chartes*, Bd. I, blz. 90, n^r 161 (Brugge, 1871 vlg., 9 dln.).

5) In 1302 levert het paternostermakersambacht, samen met de riemmakers, 4 ruiters; in 1340, bij de algemeene mobilisatie, in gemeenschap met dezelfde en met de scheidemakers, 3 ruiters en 77 soldaten te voet. J. DE SMET, *L'effectif des milices brugeoises et la population de la ville en 1340 (Revue belge de philologie et d'histoire*, Bd. XII, 1933), blz. 628. In 1378 eindelijk stelden zij 8 man op. GILLIODTS, *Inventaire...* Bd. II, blz. 384.

dat zij steeds gering is gebleven, daar de inrichting van het ambacht duidelijk op een besliste beperking van het ledenaantal aanstuurde. De leertijd was uitzonderlijk lang : zes jaar, te beginnen met het dertiende levensjaar ten vroegste (1), en niet meer dan één « leerkindt » mocht door een meester te werk worden gesteld. Na den leertijd was de candidaat minstens twaalf jaar « cnape » of gezel : geen ander voorbeeld is ons bekend waar het vereischte termijn van zoo langen duur was. Tenslotte was de hoedanigheid van meester eveneens aan uitschakelende voorwaarden onderworpen. Zij was voorbehouden aan wie zijn leertijd te Brugge had afgelegd (2) en gehuwd was. Van deze laatste bepaling waren alleen meesterkinderen uitgezonderd (3), die aanneembaar waren op 28-jarigen leeftijd, ook al bleven zij ongehuwd. In dat geval werd nochtans vereischt dat hun vader en moeder overleden waren (4) ; leefden zij nog, zoo verviel de gunst, ook al hadden zij het bedrijf stolgelegd (5). De beperkende invloed van deze bepalingen werd nog versterkt door de vrij aanzienlijke onkosten van de

1) Over het hiernavolgende, vgl. de ambachtskeure, art. 1 vlg. (Bijlage I). Te Brugge bedroeg de leertijd gemiddeld twee tot vier jaar. Alleen de zilversmeden en de huidevetters hadden een leertijd van denzelfden duur als de paternostermakers. P. ALLOSSERY, *Het Gildeleven in vroeger eeuwen*, blz. 27, Brugge, 1926.

2) Het ambacht schijnt alle voeling met de buitenwereld te hebben vermeden, zulks waarschijnlijk om het verspreiden van technische beroepsgeheimen te voorkomen. Vgl. de maatregelen tegen uitwijking, *Keure*, § 10. Te Lubeck was dezelfde bepaling in voege. STIEDA, *Lübische Bernsteindreher*, blz. 100 (1385). Te Brugge was het, ingevolge dezelfde overwegingen, eveneens verboden op straat te werken. *Keure*, § 33.

3) Een kind geboren « binnen cnaepscepe » werd niet aanzien als een meesterkind. *Keure*, § 5.

4) De weduwe van een afgestorven paternostermaker kon het ambacht verder uitoefenen zoolang zij niet hertrouwde. *Keure*, § 30.

5) Vonnis van 4 Januari 1423 (n. s.), hierna bijlage III.

opname in het ambacht. De aanneming tot leerjongen kostte den candidaat het ongewoon hoog bedrag van 11 lb. 12 s. par., zijn bevordering tot meester 7 lb. 6 s. gr. torn. (1). Dit alles wijst op een zeer doelbewuste actie om het aantal der ambachtsgenooten zoo laag mogelijk te houden (2). Het is dan ook niet te verwonderen dat, wanneer Filips de Goede in het kader van zijn maatregelen tot heropwekking van het economisch leven, de Brugsche ambachten tegen betaling van een gering intredegeld had opengezet (3), de paternostermakers zich onwillig toonden om de verordening toe te passen, en zich alleen gewonnen gaven nadat de vorst hen zelf om opname van den candidaat verzocht, en hun lettren van « bewaernesse » verleende om hen tegen den terugkeer van het voorval te beveiligen (4).

De beroepsbedrijvigheid van de ambachtlieden bestond in de eerste plaats in het vervaardigen van paternosters. Bij gelegenheid werden ook wel andere

1) *Keure*, § 3 en 9. Een meesterskind betaalde maar 11 s. 10 d. gr.

2) Misschien is de engheid van het bestuur eveneens daarvoor te verklaren. Er waren, benevens den deken, maar drie vindfers. *Stadsarchief Brugge, Vernieuwingen van de Wet*, vanaf 1362. Op het einde van de 15^e eeuw viel het aantal vindfers zelfs op twee. Hierbij nog een paar bijzonderheden van louter corporatieve aard. Het ambacht bezat een huis in de Peperstraat. GILLIODTS, *Inventaire, Introduction*, blz. 357. Zijn zegel vertoonde de beeltenis van de hl. Clara, rechtstaande, met het ordekleed, en houdende in de rechterhand een paternoster, in de linker den abdijsstaf. Het is bewaard bij een charter van 16 Maart 1350. *Ibid.*, blz. 195 en Bd. II, blz. 28, n° 522. In eigenaardig verband met de keuze van deze heilige, het hierboven medegedeelde, blz. 151, nota 2. De keure wijst herhaaldelijk op het bestaan van een gilde, d. i. een godsdienstig broederschap, van de paternostermakers, en Zeger VAN MALE, *Lamentatie... behelzende wat datter aenmerkenswaardig geschiet is ten tyde van de genserie ende de beeldstormerie binnen ende omtrent de stadt van Brugghe*, ed. C. CARTON (*Uitgave der Maatschappij der Vl. Bibliophilien*, 3^e ser. n° 3), Gent 1859, herinnert aan hun kapel te S. Kruis.

3) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'Estaple*, Bd. I, blz. 637-639, n° 778.

4) Vonnis van 18 April 1445, hierna bijlage IV.

arbeiden uitgevoerd. In 1399 vereerde de Grootmeester van de Duitsche Orde aan den hertog Filips den Stoute een tafereel, wellicht een huisretabel, in amber (1). Daar nu in Pruisen zelf niet aan amberbewerking werd gedaan, ligt het voor de hand dat het geschenk ofwel te Lubeck ofwel te Brugge was uitgevoerd geworden, en wel met meer waarschijnlijk in laatstgenoemde stad. Dat is evenwel het eenige geval waarin men iets verneemt over de productie van andere voorwerpen dan paternosters. Er is bitter weinig bekend over de techniek die voor deze bewerking werd aangewend. De sorteering en de verpakking van den « steen » werden in het Ordeland zelf bezorgd (2), zoodat de Brugsche paternostermaker in zijn « stavelie » (3) zich meestal erbij kon bepalen te « drayen, booren ende snoeren » om het product af te werken (4). Verfijnde fabricaten moesten ook wel eens geverfd en wellicht daartoe gestoofd worden, waarna men de bolletjes, volgens dat de verf al dan niet had gevat, zal moeten verlezzen hebben. Maar dit proces schijnt niet op de gewone productie toegepast geweest te zijn. Het was immers het eenige dat men niet verplicht was in eigen werkhuis uit te voeren, maar waarvoor men op den

1) " pour le salire de deux valez de pié laboureurs, lesquels par ordonnance de mon Seigneur portèrent de Bruges à Parys un tableau d'ambre à ymages entailliés, que le Grant Mestre de Prusse lui avoit donné... „ *Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer*, register n° 13.679, fol. 192 v° (rekening van den schoutet te Brugge over Mei-September 1399).

2) RENKEN, *Handel der Königsberger Grossschäfferei*, blz. 38. Over de soorten, waarover de Brugsche bronnen weinig mededeelen, vgl. aldaar blz. 62-66.

3) *Keure*, §§ 13 en 33. Over deze benaming, vgl. VERWIJS-VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, Bd. VII (Den Haag, 1912), sub v^o, waar de beteekenis van werkbank, b. v. voor een goudsmid, wordt aangegeven.

4) Bijlage IV. Gelijkaardig wordt de arbeid van het Lubecksche ambacht bepaald als " to borende, to dreyende, to snydende „ STIEDA, *Lübische Bernsteindreher*, blz. 105.

« vloer » van een medebroeder mocht gaan werken (1), natuurlijk omdat het daartoe vereischte gereedschap, in tegenstelling met boor en draaibank, niet in ieders bezit zal geweest zijn. Het was ook niet uitgesloten dat de paternostermakers « gesnoerd werk » kochten, dat dus vermoedelijk elders was bewerkt (2). Hiervoor kon alleen Lubeck in aanmerking komen, waar de afzet in oudere tijden, bij gebrek aan een internationale klienteel ter plaatse, moeilijker was dan te Brugge, en waar de paternostermakers misschien voordat het Hansische verkeer naar het Swin een alledaagsch proces was geworden, hun voortbrengst naar hun Brugsche collega's zonden, die beter in de gelegenheid waren de verkoopgebieden van West- en Zuid-Europa te bereiken.

Inderdaad, hoe onvolkomen ook wij over den afzet van de Brugsche bidsnoeren zijn ingelicht, toch is het opvallend dat de weinige gegevens ons wijzen op het bekken van de Middellandsche zee (3). In het begin van de 15^e eeuw verzond de Hansische koopman Hildebrand Veckinhusen vanuit Brugge aanzienlijke hoeveelheden paternosters naar Venetië (4). Een halve

1) *Keure*, § 33.

2) *Ibid.*, § 35.

3) Een reusachtige levering van 1.500 pond paternosters aan den « ligger », van de Orde te Brugge kan hieraan geen afbreuk doen. Het gold hier immers een afkorting van schulden, en de « ligger », verkocht de waar onmiddellijk voort, te Brugge zelf (1432). RENKEN, *Handel der Königsberger Grossschäfferei*, blz. 59.

4) W. STIEDA, *Hildebrand Veckinhusen. Briefwechsel eines deutschen Kaufmanns im 15. Jahrhundert*, Leipzig, 1921, en *Lübische Bernsteindreher*, blz. 109 vlg. (1420). Vgl. RENKEN, *a. w.*, blz. 52. Eigenaardig is het dat op het einde van de 15^e eeuw zekere Albrecht Vickenhuus herhaaldelijk deken is (1472, 1478, 1481, 1486) van het ambacht der paternostermakers. *Stadsarchief Brugge, Vernieuwingen van de Wet, ad annos*. Klaarblijkelijk geldt het hier een zoon van Hildebrand die zich voorgoed te Brugge vestigde, en er het poortersrecht verwierf in 1469. R. A. PARMENTIER, *Indices op de Brugsche Poorterboeken (Geschiedkundige Publicatiën der stad Brugge, n^r II)*, Bd. II, blz. 696-697, Brugge, 1938, 2 dln.

eeuw later nog was het een Spanjaard, Juan Lopez, dien de Magistraat verzocht een « paternostere van ammeren » als *res sub lite* bij hem in te leveren (1). Men weet verder alleen dat de verkoop op straat — men versta misschien : buiten kartelvoorwaarden (2) — evenals de verkoop van bruto-amber aan vreemden verboden waren (3). In het midden van de 15^e eeuw was het foilleslagers-ambacht van de paternostermakers afhankelijk voor zijn bevoorrading met amber, dienstig voor het verniszieden en beide corporaties waren daartoe contractueel verbonden. Voor dat gebruik kwam evenwel alleen minderwaardige amber in aanmerking (4), evenals bolletjes die bij het boren gespleten waren. Nochtans was de verhouding tusschen beide ambachten niet altijd ongestoord daar de verniszieders trachtten zelf aan amber te komen, terwijl « 't coopen vanden hammere toebehoorde den ambochte vanden paternos-

1) « Gheordineirt dat Jan Loupes bringhen zal in scepenen handen de paternostere van ammeren die Lauwers de Ram heift ghedaen arresteren in svors. Loupes handen » (1475, Juni 22), *Stadsarchief Brugge, Civiele Sententiën*, reeks in-4°, 1474-1475, fol. 64 v°. Lauwers de Ram was herhaaldelijk deken of vinder van het ambacht tusschen 1470 en 1492. *Stadsarchief Brugge, Vernieuwingen van de Wet, ad annos*.

2) *Keure*, § 32. Te Lubeck werd in 1424 — een crisistijd — geheel de productie van het ambacht tegen overeengekomen prijs voor twee jaar aan een consortium van kooplieden afgestaan. STIEDA, *Lübeckische Bernsteinreicher*, blz. 107-108, Niets dergelijks is ons in de Brugsche documenten overgeleverd, ofschoon de vorming van een verkoopkartel de logische gevolgtrekking zou zijn geweest van een productiekartel in deze uitvoerindustrie.

3) *Keure*, § 15-16. Over de beteekenis van « witte sticx », of « clare sticx », blijven wij in het onzeker. Geen van beide begrippen is in verband te brengen met een der gewone soorten, aangegeven bij RENKEN, *Handel der Königsberger Grossschäfferei*, blz. 62 vlg. Wellicht slaan zij op een, ons verder onbekend, stadium van de bewerking.

4) De gemeenste ambersoort heette in de 15^e eeuw zelf « firnis ». RENKEN, *t. a. p.* Een halve eeuw geleden gebruikte men nog amber als ingrediënt voor zekere vernissoorten.

termakers, ende niement anders », en daar anderzijds de paternostermakers van hun overwicht misbruik maakten om zichzelf eerst te bedienen, en de prijzen naar omhoog te drijven. Bij vonnis van 12 Januari 1454 trad de Magistraat scheidsrechterlijk op, en stelde de voorwaarden vast waartegen voor een termijn van zes jaar de verdeling zou geschieden (1). Voor het overige blijven, zooals voor de voortbrengst, de meeste vraagstukken in verband met den verkoop van de paternosters in het duister, en zullen niet dan met behulp van vreemde bronnen kunnen worden opgehelderd.

De moeilijkheden welke konden tusschen twee ambachten waren maar van kleine beteekenis tegenover het probleem van de grondstof, zooals het voor de paternostermakers zelf gesteld werd. De omstandigheid dat de verkoop van den « steen » een monopolie was, moest noodzakelijkerwijze een spanning veroorzaken, die gemakkelijk tot den ondergang van geheel het bedrijf kon leiden, « 't welc stont upten ammersteen die uut Pruussen comt, ende zo wanneer de Scaffere van Pruussen die niet en zend, zo zyn zy neerincloos » (2). De prijs van den amber hing eveneens van de Orde af, en kon een nadeeligen invloed op de paternostermarkt uitoefenen. Het is dan ook begrijpelijk dat het ambacht zich tegen pijnlijke verrassingen zocht te beveiligen met voor een zekeren duur leveringscontracten af te sluiten (3). En wanneer in feite, in 1420, de leveringen werden stopgezet, tengevolge van nietbetaling van vroegere, zag men het de hulp van alle mogelijke instanties aanroepen om de heropname van

1) GILLIODTS, *Cartulaire de l'Estaple*, Bd. II, blz. 20-23 n° 935. Onze bijlage V heeft betrekking op de antecedenten van dit vonnis.

2) Bijlage IV.

3) Aldus in 1399, 1411, 1419 en 1425. RENKEN, *Handel der Königsberger Grossschäfferei*, blz. 58-59, en 1433. TESDORPF, *Gewinnung... des Bernsteins*, blz. 65.

de verzendingen te bekomen: de stad Brugge, de Brugsche factorij van de Hanse, tot zelfs de hertog van Boergondië toe, kwamen tusschen om de Orde verzoenend te stemmen (1).

De amber uit Pruisen naar Brugge verzonden (2), kwam alhier terecht bij den « ligger », d. w. den facteur, dien de Orde op de Middeleeuwsche wereldmarkt onderhield. Deze leverde hem aan het ambacht af, dat hem in collectieven naam kocht (3). Het was trouwens niet genoeg dat de grondstof voorhanden was, zij moest ook nog onder de arbeiders verdeeld worden, en de ongelijkheid der maatschappelijke toestanden had allicht tot het opkoope van den « steen » door de meest vermogenden, en daarmee tot de uitschakeling van minder bedeeden en tot ernstige onlusten kunnen leiden (4). Daarom trad het ambacht zelf op om de verdeeling in uitgesproken egalitaire wijze te

1) Over dat voorval, vgl. *Hansisches Urkundenbuch*, Bd. VI (uitg. dr. K. KUNZE), blz. 150 n^r 272, 194-195 n^r 359 en 209-210 n^r 377. De verzoening werd schijnbaar korts daarop verwezenlijkt. Het bedrag van den uitvoer van amber naar Brugge stijgt van 217 lb. gr. in 1420 tot 536 1/2 in 1421. RENKEN, *a. w.*, blz. 54.

2) Vgl. de tabelle voor de jaren 1390-1405 en 1419-1434 bij RENKEN, *t. a. p.*, ook bij GILLIODTS. *Cartulaire de l'Estaple*, Bd. I, blz. 533 vlg. (naar TESDORPF). Al deze gegevens zijn oorspronkelijk te vinden bij C. SATTLER, *Handelsrechnungen des Deutschen Ordens zur Zeit seiner Blüte (Publikationen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen)*, Leipzig, 1886-1887.

3) Duidelijke bewijzen bij RENKEN, *a. w.* blz. 46 n^r. 25 en 26, waar de « ligger », de koopwaar uitweegt aan het ambacht, waar dit als schuldenaar optreedt, betalingen verricht en kortingen bekomt vanwege de Orde. Over den aankoop in gemeenschap door de ambachten, vgl. E. WEGE. *Die Zünfte als Träger wirtschaftlicher Kollektivmassnahmen (Beiheft 20 zur Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte)*, blz. 7-35, Stuttgart, 1930.

4) In een brief aan den Groot-Indentant te Königsberg verklaart het ambachtsbestuur dat het begunstigen van particulieren allicht tot doodslag zou kunnen leiden. *Hansisches Urkundenbuch* Bd. VI, blz. 194-195 n^r 359.

bewerken (1). Alle amber en git (2) die te koop werden geboden, moesten overigens verdeeld worden. Daartoe werd door de leden een kapitaal gevormd van 12 pond grooten, en de daarmede aangekochte grondstof werd onder hen verdeeld naar rato van hun inleg, waarna de bewerking herbegonnen werd (3). Kreeg iemand ruw amber of git uit den vreemde (4), b. v. van de Pruisische overheden of van haar « ligger » te Brugge (5), dan was hij verplicht het in verdeling te brengen. Bijzonder streng schijnt het ambacht opgetreden te zijn tegen degenen die zich rechtstreeks in verbinding stelden met de Duitsche Orde, om zodoende boven hun ambachtsgenooten bevoorreedigd te worden. Twee paternostermakers hadden in 1419, naar alle waarschijnlijkheid met dat doel, naar den Groot-Intendant te Königsberg geschreven, maar werden door den Magistraat tot gerechtelijke deemoediging veroordeeld (6). Aanvankelijk was wel aan het persoonlijk initiatief een toegeving gedaan geworden, daar nog volgens de keure de ambachtsgenoot die in eigen persoon « over de zee ende over sand » trok om er amber te koopen, de vruchten van zijn moeite alleen mocht oogsten (7). In het midden van de 15^e eeuw schijnt deze bewilliging hevige « discoorden ende onghenouchten » verwekt te hebben, zoodat het geraadzaam werd aan deze uitzondering een einde te maken, en het beginsel van de trusteering van den grondstoffenaankoop ongetemperd te huldigen (8).

1) WEGE, *a. w.*, blz. 28-31.

2) In dat verband spreekt de *keure*, benevens van amber van « aghet ». Er zijn ons geen getuigenissen bekend van een feitelijke bewerking van git te Brugge. Wij hebben dan ook in ons betoog deze zijde van het vraagstuk onbesproken gelaten.

3) *Keure*, § 34.

4) *Ibid.*, § 36.

5) *Ibid.*, § 41.

6) Bijlage II.

7) *Keure*, § 37.

8) Bijlage VII.

De moeilijkheden waarvan deze episode een uiting is, vallen lichter te begrijpen indien men rekening houdt met de veranderde voorwaarden welke stilaan in de amber- en paternosternijverheid waren ingetreden. De katastrofische beteekenis van den slag bij Tannenberg (1410) voor het lot van de Duitsche Orde is genoegzaam gekend. Hij was niet alleen de inzet van het politiek, maar tevens van het economisch verval van de Pruisische machthebbers. Onvermijdelijk moest de ambereconomie den weerslag ervan ondergaan. De leveringen naar Brugge verminderden in zeer gevoelige mate (1). Bovendien zag de Orde in haar handel het middel om den neteligen toestand van haar finantiën te verhelpen, en neigde zij gedurig eenerzijds tot verhooging van de verkoopprijzen, anderzijds tot verzwakking van de hoedanigheid van de grondstof (2). Tenslotte brak ook ca. 1420 een afzetcrisis uit in het paternosterbedrijf (3), de amberdraaiers, die toen reeds over hun stijgende verarming kloegen, konden hun schulden tegenover de Orde niet voldoen (4), en deze wilde geen leveringen uitvoeren vooraleer de oude vereffend waren. Deze ongunstige omstandigheden bemoeilijkten al ten zeerste de werking van de paternostermakers, en wellicht te Lubeck evenzeer als te Brugge.

1) Het jaarlijksche gemiddelde van de verzendingen voor 1390-1404 bedraagt ca. 770 lb. gr., voor 1419-1434 ca. 490 lb. gr. Vgl. tabelle bij RENKEN, *Handel der Königsberger Grossschäfferei*, blz. 54.

2) RENKEN, *a. w.*, blz. 60, met voorbeelden uit de boeken van de Pruisische „liggers „ te Brugge.

3) Het contract van de Lubecksche paternostermakers met een groep kooplieden (hierboven, blz. 161, nota 2) is een crisismaatregel. Begin 1420 bleven te Venetië 2.000 pond paternosters onverkocht liggen (brief aan Hildebrand Veckinhusen). STIEDA, *Lübische Bernsteindreher*, blz. 109-110.

4) Voorbeelden: RENKEN, *a. w.*, blz. 59 en GILLIODTS, *Cartulaire de l'Estaple*, Bd. I, blz. 592-593 n° 738.

De toestand werd echter nog erger wanneer, in 1454, de Pruisische steden tegen de Orde in opstand kwamen, en haar onmiddellijk van haar aloud amber-regale beroofden. Meteen was de zending van de Pruisische « liggers » op de Brugsche wereldmarkt verloopen, en de paternostermakers konden thans hoegenaamd op geen regelmatige voorziening met grondstoffen meer rekenen. Onmiddellijk begaf zich een afvaardiging van het ambacht naar Danzig, waar ook de Lubecksche amberdraaiers dezelfde stappen ondernamen, om zich de toekomstige leveringen te verzekeren (1). Of het haar gelukte aldaar een overeenkomst te bereiken is ons onbekend. Het is echter duidelijk dat de Hansestad Lubeck de Pruisische steden nauwer aan het hart lag dan Brugge, en wellicht bereikte zij een soort stapelrecht, misschien zelfs de pacht van den « steen » (2). Wat er van zij, de rechtstreeksche verzendingen naar Brugge schijnen te dien tijde opgehouden te hebben en voortaan moesten de paternostermakers zelf « Oostwaert », naar Lubeck, trekken om aldaar de grondstof aan te schaffen, waarbij nog steeds — het was noodiger dan ooit — de collectieve geplogenheden van weleer werden gevolgd (3). Weliswaar wenschte Lubeck den ondergang van het Vlaamsche ambacht niet (4). Maar het was natuurlijk dat het zijn eigen amberdraaiers voor de Brugsche zou gerieven. Voor het eerst was de voorrang in het paternosterbedrijf van Brugge op Lubeck overgegaan (5).

Aldra zou een laatste slag de Brugsche paternoster-

1) RENKEN, *a. w.*, blz. 61.

2) Deze wordt op lateren datum (1475) uitdrukkelijk betuigd. *Ibid.*, blz. 53.

3) Bijlage VI.

4) « dat de Vlamynghe den sten krigen, des siin de wol tevreden ». Aangehaald bij RENKEN, *a. w.*, blz. 61.

5) DAENELL, *Blütezeit der deutschen Hanse*, Bd. II, blz. 149.

makerij ten doode treffen. Sedert dat de politieke macht van de Orde gefnuikt was, werd het mogelijk tegen haar verordeningen in de amberdraaijerij in Pruisen zelf aan te vatten. Zulks geschiedde dan ook gedurende de tweede helft van de 15^e eeuw te Danzig, de meest ontwikkelde stad van het Ordeland, waar zelfs in 1477 een nering kon worden opgericht. Naarmate de ambernijverheid daar opbloede, werden de verzendingen van grondstof schaarscher. Bij gebrek daaraan moest het bedrijf, als het ware door verwurging, te gronde gaan (1). Van dat verval getuigt de vermindering van het aantal vindere van drie tot twee, welke in 1478 doorgevoerd werd en ongetwijfeld samenhang met het wegsmelten van het aantal neringdoeners. In 1493 was het zelfs niet meer mogelijk een nieuwen eed aan te stellen (2). Zulks kon eerst gebeuren in 1496. Twee jaar daarop had het ambacht als juridisch lichaam voorgoed opgehouden te bestaan (3), en kon men zich nog alleen troosten met de ijdele hoop het in een betere toekomst te zien herleven (4). Met zijn verdwijning was een bestanddeel te meer van Brugge's grootheid ondergegaan.

De lotgevallen van de Brugsche ambernijverheid bezit-

1) Hetzelfde lot trof ook het Lubecksche ambacht, hoewel minder volledig. Het is eerst in 1842 uitgestorven, na eeuwenlang gekwijd te hebben.

2) De gekozenen van het jaar tevoren bleven het ambt bekleeden. Vgl. GILLIODTS, *Cartulaire de l'Estaple*, Bd. II, blz. 295 n° 1282 (1494 Juni 2) met *Stadsarchief Brugge, Vernieuwingen van de Wet* voor 1492.

3) *Stadsarchief Brugge, t. a. p.*

4) Op 18 Juli 1542 besloot de Magistraat twee kruisen uit het voormalig ambachtsbezit te verkoopen, met het product renten aan te koopen ten behoeve van de armen, en daarvan nota te houden "ten fyne dat daer by blycken mach hoe vele men ghehouden word te restituerene den voors. ambochte, indien dat binnen deser stede wederomme ghelyck ambacht wierde", *Stadsarchief Brugge, Secrete Resolutiën over de jaren 1541-1545*, fol. 62.

ten een interesse dat zich ver boven het eng stedelijk kader verheft. Gelukkig is het hedentendage niet meer noodig angstvallig iederen factor van het stedelijk leven aan te halen, die ertoe kon bijdragen Bücher's theorie der gesloten stadshuishouding te weerleggen (1). Evenwel is het voorbeeld van de paternostermakers zoo schitterend van duidelijkheid dat men niet kan nalaten het met deze stellingen in verband te brengen. Niet alleen inderdaad arbeidden de paternostermakers voor een markt die, over de grenzen van hun stad heen, geheel de Westersche Christenheid kan omvat hebben, maar daarenboven was het herkomstgebied van de grondstof ruim duizend kilometers van het Swin afgelegen. Beide omstandigheden maken dan ook het amberbedrijf tot een typisch vertegenwoordiger, op het gebied der nijverheid, van deze « wereldeconomie » welke voor het Middeleeuwsch tijdvak zoo kenmerkend is (2). De Duitsche Orde had immers zelf de bewerking ter plaatse van den amber onderdrukt, en door haar verzendingen het uiteenliggen van grondstoffenontginning en fabricatie in de hand gewerkt. Eerst na het midden van de 15^e eeuw vertoonde de amberdraaijerij een neiging om zich, in omgekeerde richting, naar het Oosten te verleggen en zich met de ambervisscherij te vereenigen. Aldus droeg de opkomst van een ambernijverheid in de Pruisische steden, in tegenstelling met de wereldeconomie-strevingen van de Orde, een uitgesproken nationaal karakter. Zij was als zoodanig een der vele bestanddeelen welke omstreeks dit tijdvak op de kentering wijzen welke de « internationale » economie

1) Vgl. J. G. VAN DILLEN, *Het economisch karakter der Middeleeuwsche stad. I. De theorie der gesloten huishouding*, Amsterdam, 1914.

2) F. RÖRIG, *Mittelalterliche Weltwirtschaft. Blüte und Ende einer Weltwirtschaftsperiode* (Kieler Vorträge, afl. 40), Jena, 1933.

van de Middeleeuwen bij den aanvang der moderne tijden tot een nationale huishouding omvormde.

Leuven.

J. A. VAN HOUTTE.

BIJLAGEN (1).

I

Z. d. (2).

Dit zijn de cueren vanden paternostermakers.

1. Item eerst dat gheen meestre die paternostermakere es binder stede van Brugghe nemen mach mee danne eenen leerling teenegadere, ende die moet leeren 6 jaer, ende hy en moet el ne gheenen nemen binden voors. zesse jaren, het ne ware dat tvoors. leerkindt stoorve binden 6 jaren vors., ende danne zo mochte die meester eenen anderen nemen. Ende zo wie de contrarie dade, die zoude verbueren vijftich pond par. alzo dickent als ment bevonde, ende es te wetene dat tvoors. leerkindt oud wezen moet 12 jaer, ende waert dat tvoors. leerkindt ontghinghe binden voors. 6 jaren, zo en mochte de meestre daer binnen gheen ander leerkind nemen, dies zo en mach tvoors. leerkindt nemmermeer vry worden int voors. ambocht voorder tyt dat hy den termyn van zinen leerstalle vulstaen hevet. Ende zo wie tvoors. leerkindt te werkene ghave binden voors. termine, het ne ware biden consente van zinen meester of van ziere vrouwen, die zoude verbueren drie pont par. alzo dickent als ment bevonde.

1) Onze hartelijke dank aan het personeel van het Rijksarchief en van het Stadsarchief te Brugge, wegens de jegens ons betoonde bereidwilligheid.

2) De keure werd in het beneden aangehaalde cartularium opgenomen ca. 1450-1455, zooals blijkt uit een vergelijking met andere, gedateerde, gedeelten van de zelfde hand. Zij is dus beslist ouder, wellicht zelfs merkelyk, zooals juist het gebrek aan datum, een kenmerk van de oudere keuren, schijnt te bewijzen.

2. Item waert also dat eenich leerkindt ontghinghe zinen meestre 14 nacht of daer boven, die zoude verbueren 20 s. par., die te gane daer zy sculdich zyn te gane metten rechte, ende dit zal bezouken de deken ende zine vindere. Ende waert dat eenich leerkindt wet begheerde van zinen meester by den deken ende zine vindere, die die meester daer of te wetten staen zal, up eene boete van 3 lb. par.
3. Item dat niemant gheen leerkindt nemen en mach het en zy bi den deken ende zine vindere vanden ambochte, ende dit leerkindt moet gheven ten costen vander ghilde 20 s. par., ten coste vanden ambochte 6 pondt par., den deken ende zine vindere 4 lb. par., ende den clerck vanden voors. ambochte over zyn solaris 12 s. par.
4. Item als een leerkindt 6 jaer gheleert heift, zo moet hy 12 jaer cnape wezen eer hy meester worden zal.
5. Item zo wat cnape die kindren wonne binnen zinen cnape-scepe, ende hy daer naer meester worde, die kinderen ne zouden niet vryer wezen danne een vreimde.
6. Item dat niemant meester worden mach, hine moet gheleert hebben binder stede van Brugghe voor eenen vryen meestre vanden ambochte.
7. Item, zo wie meester worden wille, die moet dat verzouken an den deken ende an zine vindere vanden voors. ambochte te tween terminen binden jare, dats te wetene te medewintre ende te sinte Jansmesse midzomers.
8. Item, zo es te wetene dat niemant meester worden mach int vors. ambocht, hy ne moet wezen in state van huwelike, of het en ware dat hi zo verre commen ware te zinen daghen dat hy oud ware 28 jaer of daer boven, ende het danne den deken ende zine vindere dinct by haren eede dat hijs waerdich es.
9. Item, zo wat meesters kindt, die comt in state van huwelike by wille ende consente van vader ende van moeder, ende die meester worden mach, te alsulken termine ende somme van pennyngen als hier naer verclaerst, dats te wetene die meester worden wille, dat die gheven moet ten grooten costen vander ghilde vyf pond groten tornois, den ambochte 40 s. grooten, den deken ende zine vindere over haer solaris 5 s. grooten, ende den clerck 12 grooten, uuteghesteken meesterskindren, die zullen gheven te helpen ten costen vander ghilde 5 s. grooten, den ambochte 10 grooten, den deken ende zine vindere 5 s. grooten, ende den clerck 12 grooten over zyn solaris.

10. Item, zo wat cnapen die buten ghewrocht heift ende weder binder stede comt ende weerken wille int voors. ambocht, dat hi datte verzouken moet an den deken ende an zine vinders, up de boete van 10 s. par. alzo dickent als ment bevonde.
11. Item, dat niement tvoors. ambocht doen en zal, hy en heift zine vryhede ghewonnen in der manieren voors.
12. Item, dat niement eens anders cnape noch joncwijf onderhueren mach binnen haers meesters dienste, up eene boete van 3 lb. par. ende alzo wel de cnape jof joncwijf als die meester.
13. Item, dat gheen meester of vrouwe die stavelie houd gheen van de mesnieden die ambocht toebehoren, te werckene gheven mach binnen eens anders dienste, het ne ware by oorlove, up de boete van 20 s. par., alzo vele den meester als die cnape ende die cnape als den meester, alzo dickent als ment bevonde.
14. Item, dat men werc laten zal, als men niet langher mach zien te boorne by daghe, ende niet te werckene up ghebodene mesdaghen, noch up mesavonde achter noene alst vigelie es, noch tsaterdaghes achter noene, up de boete van 10 s. par.
15. Item, dat niement die pater noster maken can gheene vreimde lieden vercopen mach onghewrocht ammer, ende wie de contrarie dade, die zoude verbueren een jaer zyn ambocht ende 3 lb. par., het ne ware onze gheduchte heere ende vrouwe.
16. Item, dat niement die pater noster maken can eenighe witte sticx, noch clare sticx, vercoopen mach eenighen vreimden lieden, elc stic en moet waerdich wezen 10 s. groten tornois of daer boven, ende dat zal jugieren de deken ende zine vinders bij haren eede, ende zo wie de contrarie dade, die zoude verbueren 10 lb. par., alzo dickent als ment bevonde.
17. Item, zo wat persooone vanden vors. ambochte die berucht ware van dieften, dat de deken ende vinders van den vors. ambochte dat bringhen zullen ter kennesse van scepenen, ende dan zullen scepenen hemlieden danof doen informeren, ende daer naer corectie daer of doen also hemlieden goed dinken zal naer de mes daet. Ende zo wat persooone die bevonden worde ende openbaerlike bi scepenen ghepuniert van dieften, ne zal nemmermeer moghen weerken int zelve ambocht.

18. Item, zo wie diefte cochte int voors. ambocht, ende daer mede bedraghen worde metter goeder waerhede, die zoude verbueren 12 pondt par. ende dat goed weder te keerne daert behoorde zonder ghelt. Ende zo wie den voors. mensche te werkene gawe, hij verbuerde 12 pont par.
19. Item, zo wie den andren sculdich es int ambocht, dat hy daer af wet nemen mach voor deken ende vindere. Ende es de deken metgaders zine vindere machtich hemlieden haer ambocht te verbiedene diere jeghen stake.
20. Item, van allen gheschillen die ghevallen int vors. ambocht, daer de heere ende de stede gheen recht an hebben, dat de deken ende vindere machtich zijn die te vereffene ende tappointierne also hemlieden redelic dinken zal.
21. Item, zo wat persoone vanden vors. ambochte die rebel of overhorich es jeghen den deken ende vindere vanden vors. ambochte, ende daerof souffissantelike bevonden worde, dien zullen de deken ende vindere machtich zyn te verbiede zyn ambocht tot hijt ghebetert heift.
22. Item, zo wat cnape vanden vors. ambochte die zinen meester ontginghe eer hi zinen dienst vulstaen hadde, die zoude verbueren 3 lb. par. Ende zo wat manne vanden vors. ambochte diene te weerke stelde, die zoude verbueren de ghelike boete, of hine dorste verclaersen bi zinen eede dat hire niet of en wiste.
23. Item, zo eist wel gheoorlooft den deken vanden vors. ambochte zine vindere te doen daghene bi hem te commene alst hem van nooden es. Ende diere niet en quame, die zoude verbueren 5 s. par. telkerwaerf. Ende quamer de vors. deken zelve niet, hi zoude verbueren 10 s. par. Es hem ooc gheoorlooft 6 of 8 persoonen vanden souffisansten vanden ambochte te ziere discretie bi hem tonbiedene alst hem van nooden es, up te vors. boete van 5 s. par. diere niet en quame.
24. Item, dat het niet en gheoorlooft den deken ende vindere vanden vors. ambochte eenighe pointinghe te makene int vors. ambocht noch eenighe taxeringhe van ghelde te heffene no te gaderne omme gheene zaken zonder consent van scepenen, uteghesteken trechte ghildeghelt, twelke ooc zy zy [sic] niet en zullen moghen van nieus upstellen noch verhooghen zonder consent van scepenen, up daer of ghecorrigeert te zine ter discretie van scepenen vors.
25. Item, zo wat persoon vanden vors. ambochte die 't ambocht liete staen, ende dat niet en dade binnen jare ende

- binnen daghe, no cost no last ne droughe metten vors. ambochte, ende hi tambocht daer naer doen wilde, die zoude gheven den vors. ambochte 3 lb. par. over zyn deel vanden costen diet vors. ambocht binnen diere tyt ghedaen zoude hebben. Maer waert dat de costen te groot gheweist hadden binnen zinen uutwesene, zo zoude hi betalen ter discretie van scepenen.
26. Item, zo wie sprake jeghen tvonnesse vanden vindere vanden ambochte, verbuerde 5 s. par. jeghen elken vindere, ende 10 s. parisic jeghen den deken.
27. Item, zo wie vanden vors. ambochte overhorich ware den deken ende vindere van cueren te zoukene, ende zyn sloten niet openen en wilde, of hem eenich belet daer in dade, dat ware upte boete van 3 lb. par., telker waerf dat ghesiede, ende daer boven ghecorrigeert te zine ter discrecie van scepenen.
28. Item, zo wat persooene vanden vors. ambochte die openbaerlike verwaten uutgheroupen wordt, dat hi tvors. ambocht niet doen en zal toter tyt dat hi hem daer of ghezuvert heift.
29. Item, zo wat manne vanden vors. ambochte die berucht ware dat hi huus ende hof hilde met eenen andre wive dan met zinen ghetrauweden wive, of woukerare ware of bordeel verhuerde of hem andersins mesdroughe in eenigher manieren dat de deken ende vindere dat sculdich worden te bringhene ter kennesse van scepenen up daer of ghecorrigeert te zine ter discretie van scepenen.
30. Item, zo welken tiden dat een vry meester vanden vors. ambochte sterft, dat die weduwe de vryhede vanden ambochte van doene ende doen doene ghebruken zal toter tyt dat zoe buten ambochte verhuwet.
31. Item, dat de deken ende vindere vanden vors. ambochte machtich zyn alle de boeten te innene, die men verbuert int vors. ambocht, daer de heere ende de stede gheen recht an hebben, ende den ghenen diese verbuert zullen hebben haerlieder ambocht te verbiedene toter tyt dat zy daerof ghenouch ghedaen hebben. Ende alle de boeten daer de heere ende de stede recht an hebben, te bringhene ter kennesse vanden heere ende vander wet ten lancsten binden achtsten daghe daer naer dat de calaenge ghedaen zal zyn up daer of ghecorrigeert te zine ter discretie van scepenen.
32. Item, dat elc paternoster makere wel vercoopen mach zine paternostren die hi maect of doet maken daer hi

wille, zonder achter straten te draghene, ende zo wiese achter straten droughne omme te vercoopene, die zoude verbueren 10 s. par. also dickent als ment bevonde.

33. Item, dat ne gheen pater nostermakere weerken moet up de strate noch doen weerken, up de boete van 10 s. par., ende dat niemant die stavelie houdt, weerken mach up een anders vloer, het en dade nood van vaerwene, van stove-ne, van snoerne of van verlesene, up de boete vors.
34. Item, dat alle manieren van vreimden ammere ende van aghette dat te coopene comt int vors. ambocht, dat men dat deelen zal elken zyn avenant ghelike dat tgheselschap vanden ambochte gheordonneert staet, dies zo zal men elcs jaers daer tjeghen legghen in handen van notablen persoonen vanden ambochte de somme van 12 lb. grote, ende van dien 12 gr., zo zal elc meester ende meesterigghe die deel ende lot pleicht thebbene inlegghen naer den avenante van dat hi deel pleicht thebbene, ende die niet in en leicht en zal niet deelen ; emmer dat de ghone die niet in gheleit en heift ter eenre waerf, als men weder inleicht teenre andre waerf inlegghen mach ende zyn deel hebben als boven verclaerst es. Ende waert zo dat yement vanden vors. ambochte eenich ammer of aghet cochte ende dat niet te deelne en brochte, alsoot vors. es, dat ware up de boete van 10 lb. par. telker waerf.
35. Item, elc meester ende meesterigghe vanden vors. ambochte wel coopen moghen alle manieren van ghesnoerden weerke van hammere ende van aghette, dies zal de coopre daer of gheven ten grooten costen vanden vors. ambochte van elken pond groten 8 groten.
36. Item, zo wie vanden vors. ambochte eenich ammer of aghet ghewrocht, onghewrocht of ghesnoerd, ghesendt ware van buten slands of van eenighen vreimden steden, dat de ghone an wient comt dat onghewrochte goed bringhen zal te deele int ghemeene ambocht, ghelike dat boven int eerste point verclaerst staet, up de boete van 10 lb. par. telker waerf te verbuerne den ghonen den ghonen [sic] die de contrarie doet, ende tghewrochte ende ghesnoerde weerc behouden ende daer of gheven 8 groten van den pond grote ghelike als int tweeste point verclaerst staet.
37. Item, zo wie vanden vors. ambocht meester zynde, met zinen live voere over de zee ende over sand, ende daer eenich ammer af aghet cochte, dat hi dat zelve behouden

mach ende ooc deelen den ghonen dien hys can vanden vors. ambochte zonder den ambochte eenich deel of bate daer of te ghevene.

38. Item, zo wanneer eenich meester of meesterigghe vanden vors. ambochte steerft ende kindren achter hem laet in voochdyen zynde, ende gheene stavelye en hilden ende eenich onghewrocht goed daer bachten bleve, dat de voochden van dien tvors. goed up moghen weerken tote vanden toere ende vercoopen te haerlieder proffyte, zonder den ambochte eenighe bate daer of te ghevene, ende al dies ghelike meesters, meesterigghen, kindren ghehuwet buten vors. ambochte.
39. Item, zo wanneer dat eenich meester vanden vors. ambochte of eens meesters wyf sterft ende vreimde aeldinghers achter hem laet, dat de bezittre zyne aeldinghers wel uitcoopen mach zonder verbueren tjeghen tambocht, het en ware dat zy deelen van paertseelen te paertseele, dat danne tammer of aghet dat den aeldinghers ghebuert ware, zy moghen vercoopen daert hemlieden ghelieft, maer cocht yement vanden ambochte, da hi datte te deele brochte int voors. ambocht also boven verclaerst es, up de boete van 10 lb. par. telker waerf.
40. Item, dat men tgeheele ambocht deelen zal in zes gheselscepen, also men van ouden tiden ghedaen heift, ende uute elken van desen zes gheselscepen zal men nemen twee vanden notabelsten persoonen, die metgaders den deken ende zinen drien vindere, dat zyn als zestien persoonen, bi haerlieder eede elken stellen zullen wel en ghetrauwelike also men van ouden tiden ghecostumeert heift. Twelke stellen ghedueren zal viere jaer, ende telken viere jaren zal men weder verstellen inder manieren voorscreven, behouden dies dat men elcs jaers tsinte Jans daghe mids zomers biden vors. zestiene persoonen over zien zal offer yement in eenich gheselscip doot es of nieuwe meesters incommen zyn, ende dat zullen zy stellen ende betren daer ghebrec in es bi haren eede ten meesten oorbore van elken. Ende waerd dat in dese zestiene persoonen of in eenich van hemlieden ghebrec ware, dat zy niet wel ende duechdelike ghestelt ne hadden ende men dat scepenen kenlic maken mochte bi goeder informatien, dattene scepenen corrigieren zoude naer zine misdaet naer haerlieder goeddinkene, ende dat hem elc ghepayt zal houden also hi van desen zestiene personen ghestelt zal zyn, zonder daer jeghen eenighe

ruuchede of weder zegghen te doene, up gecorrigiert te zine bi scepenen naer haerlieder mesdaet.

41. Item, waert dat eenich vanden vors. ambochte bi vriendscepen of bi jonste vanden scaffe of vanden liggheere van Prucen eenich ammer ghecreghe, of dat hem van yemene ghesent ware, dat hi dat bringhen moet int ghemeene ambocht, ende dat zal men deelen biden vors. zestiene persoonen ghelyc den andren, ende daer of niet meer behouden danne hi ghestelt zal zyn. Ende waert dat hier in yement de contrarie dade, ende tammer onder hem hilde, ende men daer of twee scepenen te vullen informeren mochte, of dat de deken ende twee vindere bevinden conste, die zoude verbueren telker waerf 50 lb. par. Ende bovendien ne zoude hi nemmermeer gheloofd zyn tvors. ambocht te doene noch te doen doene binder stede van Brugghe, noch eenich deel van ammer te hebbene in eenigher manieren. Ende mids desen zal elc persoon daer ment begheerende zal zyn borchtucht doen met persoonen van binden ambochte voor den deken ende vindere van also velen alst ammer weerd zal zyn dat hem ghebuert eer hi zyn deel wech draghen zal.
42. Item, waert zo dat eenighe weduwe binden vors. ambochte wesende, of die namaels commen ende wesen zal, haer mesuseirde met eenighen mans binnen haren weduwescepe, dat de deken ende vindere vanden vors. ambochte dat overbringhen zullen scepenen die daer of correctie doen zullen also hemlieden goeddinken zal.
43. Item, dat niemant vanden vors. ambochte eenighe stoven, rolleweghen, dobbelscoolen of tafelspele houden en moet, uteghesteken vrouwe stoven. Ende bi also dat yement vanden vors. ambochte daer of de contrarie dade, dat zullen de deken ende vindere overbringhen scepenen, die daer in voorsien zullen also hemlieden goed dinken zal.
44. Item, waert zo dat eenich man vanden vors. ambochte die nu es of naermaels wesen zal, eenighe vrouwe name trouwede die in bordeele gheseten hadde of bordeele ghehouden hadde, of onredelike gheleift hadde, daer mede dat tvors. ambocht ghescoffiert ware, dat zullen de deken ende vindere al dierghelike overbringhen ende te kennene gheven scepenen omme bi hemlieden daer in voorsien te zine also daer toebehoren zal.

Alle de vors. boeten gaende also zy sculdich worden van ghane.

Ende alle de vors. cueren ende ordonnantien staen te minderne ende te meersene bi scepenen van Brugghe.

Rijksarchief Brugge, Fonds : Brugsche Ambachten, Register van Keuren (XIVe-XVIIe eeuw), n^r 1, fol. 324-328.

II

Willem Volpont en Jacob Goossin drukken voor schepenen hun leedwezen uit over het vergrijp dat zij tegen de beslissing van het paternostermakersambacht bedreven met naar den Groot-Intendant te Königsberg te schrijven. — Brugge, 1419, Juli 26.

Vande paternoster makers.

Upten 26^{en} dach van Hoymaend int jaer 1400 ende neghentiene sloughen hand an de slotelen Willem Volpont ende Jacop Goossin, blivende ter Wet waert ende ten eede vanden paternostermaeckers van al dat zy mesdaen mochten hebben int scriven ende overzenden van eenen brieve an den grooten scaffere van Sconinx berghe, contrarie den ghonen dat by wetene vander vors. Wet by den ghemeenen ambochte vanden paternostermakers omme den oorboir vanden vors. ambochte ghesloten ende gheordeneirt hadde gheweest, daer jeghen zy hemlieden naer harer macht ghestelt hadden, presentibus Ruebs, Vos, Honin, Neve, Bervoet et alijs (1).

Stadsarchief Brugge, Groenenboek A, fol. 93 v°.

III

« Dat een joncman, onghewet wesende, ende hebbende vadere ende moedere vry paternostermakere, niet en mochte vry meestere wesen int voorn. ambocht vanden paternoster makers ». — Brugge, 1423 (n. s.), Januari 4.

Upt goent dat Daniel Volpond Willems zone, poortere in Brugghe, begherde in den ghemeenen hoop van scepenen van Brugghe an den deken ende ghezwornen vanden pater-

1) Dat zijn de schepenen die bij de uitspraak tegenwoordig waren.

nostermakers binnen der stede van Brugghe, aldaer voor ooghen wesende, dat zy hem ontfanghen wilden over vry meester int voors. ambocht, ghemerct dat hy meesters kind was, ende zonderlinghe ghemerct dat Willem Volpond zyn vader 't ambocht ghelaten ende gheheellike quytghescholden heift, daer up de voors. deken ende ghezwoornen zeyden dat zy ende haerl. voorders vanden voors. ambochte oyts tyts ende van zo over ouden tyden dat niemene de contrarie en ghedinct onderhouden ende ghecostumeirt hebben elken te weerene int vors. ambocht bevryet te zine, die vader ende moeder levende hadde, ende dat by dien zy den voors. Daniele die alnoch vader ende moeder levende heift, niet ontfanghen en wilden noch sculdich en waren tontfanghene over vry meester int voors. ambocht, het en ware dadt hy huwelic dade. So was by den voors. ghemeenen hoope van scepenen den voors. Daneele gheseit dat hy hem onderdragen zoude tvrye meesterscip vanden voors. ambochte vanden paternostermakers te begheerene also langhe als hy vader ende moeder levende hadde, of het en ware dat hy huwelic dade. Actum den vierden dach van Laumaend int jaer 1400 twee ende twintich, presentibus Buerze, Gaderpenninck, Eekaert, Gremme, Breydel, Calkere, Walle et alijs.

Stadsarchief Brugge, Groenenboek A, fol. 130.

IV

« Vanden octroy van onsen gheduchten heere datmen de vryheyte vanden ambochten mochte coopen om twintich scellinghen grooten, ende hoe die vanden ambochte vande paternostermakers ghegheven waren lettren van non preiuditie. » — Brugge, 1445, April 18.

Ute dien dat in de maend van Novembre int jaer 1444 Jooris van Pouke gheseit Fusil Poursuiant ons harde gheduchts heeren ende princen ons heeren shertooghen van Bourgoignen ende van Brabant, grave van Vlaendren etc. ende poortere van Brugghe begheert hadde an den deken ende vindere vanden ambochte vanden paternostermakers binder voors. stede van Brugghe, int voors. ambocht ontfanghen te zine achtervolghende zekere ordonnantie van onzen voors. harde gheduchten heere ende prince, die hy by zinen openen lettren gheordonneirt hadde, inhoudende onder

andere pointen, dat alle de ghone die binnen zekeren tyde gheduerende, begheeren zouden ontfanghen te zine in de ambochten vander stede, omme die te doene metter hand, men ontfanghen zoude mids betalende den ambochte daer in elc begheerde ontfanghen te zine twintich scellinghen grooten over alle rechten, zeggende ende maintenerende dat hy ooc wel zo vele werken conste vanden voors. ambochte dat hadde hy stix van ammere, hy zoude drayen, booren ende snoeren, zo dat hire een paternoster af maken zoude. Daer jeghen te meer stonden de voors. deken ende vindere ende al tghemeene vanden voors. ambochte ghesicht hadden, maintenerende dat de voors. ordonnantie niet sculdich en was te streckene up haerlieder ambocht, want haerlieder ambocht was van andere natuere dan dandere ambochten vander voors. stede, ende tincommen ende tontfanghen vanden ghone die int vors. ambocht ghecommen zyn tote noch, es gheweist by eenre andere maniere, naer tinhouden van haerlieder cuere, ten orbore ende profite vanden voors. ambochte, twelc alleenelic stont upten ammersteen die uut Pruussen comt, ende zo wanneer de scaffere van Pruussen die niet en zend, zo zyn zy neerincloos, ende by also dat zy yemene ontfinghen buten der maniere van ouden tyden onderhouden naer tinhouden van haerlieder cuere, tvors. ambocht ware ghescepen met allen te nieuten te gane ; zeiden ooc dat de voors. Jooris tvors. ambocht noyt gheleert en hadde ende ooc niet doen en conste niet jeghenstaende tgoent dat hire toe gheseit hadde ; biddende de vors. deken, vindere ende al tghemeene ambocht der ghemeenre wedt van Brugghe dat byden vors. redenen ende meer andere die ziere toe zeiden dat men hemlieden onderhouden wilde haerlieder cueren also verre alst den incommene ende ontfanghene aengaet ; ende dat na der hand ten vervolghe vanden voors. Joorise onze voors. gheduchte heere ende prince te meer stonden der wet van Brugghe mondelinghe verzocht ende ghebeden hadde ende by zinen cancelier ende eenighen anderen heeren van zinen edelen rade ghedaen verzouken ende bidden, ende voort ghescreven zine beslotene lettren an de Wet van Brugghe ende an tvors. ambocht, biddende ende begheerende dat achtervolghende ziner voors. ordonnantie ende te zynre bede ende begheerte, de voors. Jooris ontfanghen worde, daer toe de voors. vanden ambochte by den redenen voorscreven niet gheneghen en waren, biddende der vors. ghemeenre wet dat zy den vors. Joorise zo onderwyzen wilden dat hy aflaten wilde vanden voors. vervolghe, ende dat hendelike onze voors. gheduchte heere ende prince by zinen beslotenen lettren ghebeden hadde den

voors. ghemeenen ambochte, dat zy den voors. Joorise ontfanghen wilden, ende hy zoude hemlieden gheven zulcke lettren van bewaernessen dat zyn ontfanghen den voors. ambochte in tyden toe te commene niet ghetrocken zoude zyn ter consequentie ende gheene preiuditie draghen en zoude ; So was by der voors. wedt, up tscriven van onzen voors. gheduchten heere, gheaviseirt eene minute vander lettre die dezelve onze geduchte heere den voors. ambochte consenteren zoude ende den voors. Joorise ghelast, dat hy daermede trecken zoude by onzen voors. gheduchten heere ende zyn beste doen omme eenen bezeghelden brief te hebbene, naer den inhoudene vander voors. minute, ende die vercreghen de voors. wet zoude zo vele doen an tvors. ambocht dat ter bede van onzen voors. gheduchten heere hy ontfanghen zoude worden ende dat achtervolghende tgoent dat voors. es, de voors. Jooris overbrocht hadde den voors. brief, bezegheld metten grooten zeghele van ons voors. gheduchts heeren, daeraf tinhouden hiernaer volgt : « Philippe, par la grace de Dieu, duc de Bourgogne, de Lothrie, de Brabant et de Lembourg, conte de Flandres, dArtois, de Bourgogne, Palatyn, de Haynnau, de Hollande, de Zellande et de Namur, marquis du Saint Empire, seigneur de Frize. de Salins et de Malines, savoir faisons a tous que comme noz bien améz les doyen et juréz du mestier des faiseurs de paternostres dambre en notre ville de Bruges se soient a notre prière et requeste condescenduz et aient consenti pour nous complaire de recevoir en la franchise de leur mestier, par le moyen et consentement de noz treschiers et bien amez les bourgmaistres, eschevins et conseil de notre dicte ville, notre serviteur et poursuiant, George de Pouke nommé Fusil, bourgeois de notre dicte ville, sanz ce que icelluy George ait ledict mestier aprins par le temps ordonné et entretenu par leurs cueres et sans ce quil ait observé aussy et gardé lordre et manière que les entrans oudict mestier sont tenuz de observer et garder, selon lesdictes franchises, cueres et costumes dicelluy mestier, pourveu que ladicte réception quilz ont ottroyé a notre dicte prière et requeste dicelluy George ne leur tourne en prejudice de leursdictes franchises et quelle ne soit en temps avenir prinse ne traicté a consequence nous qui ne voudrions lesdiz faiseurs de paternostiers dambre diminuir de leur dictes franchises, ains les en icelles conserver et maintenir, avons consenti et ottroyé. consentons et ottroyons par ces presentes que la dicte reception ne face ou doye faire ne porter ausdiz faiseurs de paternostiers aucun préjudice en leurs franchises, cueres et costumes en aucune manière et que icelle réception ne soit ne doye estre

prinse ne traicté a consequence en aucun temps avenir en diminution, interruption ou admeurissement de leurs dictes franchises, cueres et costumes. ains icelles leurs franchises, cueres et costumes en tant quil touche la réception et entrée ou dessusdict mestier greons, ratifions et confermons par ces meismes presentes. Donné en notre ville de Bruxelles, le penultième jour de février l'an de grace mil quatercens quarante quatre.

Aldus gheteeKent: Par monseigneur le duc : de la Mandre ».

So was hendelike ter bede van onzen voors. gheduchten heere ende den goeden onderwisene by der voors. wet den voors. ambochte ghedaen in dese zake, by den voors. deken ende vindere ende den ghemeenen ambochte vanden paternostersmakers den voors. Joorise van Pouke gheconsenteirt de vryhede vanden voors. ambochte ende was in tvors. ambocht ontfanghen nietjeghenstaende haerlieder cueren die dies contrarie zyn, mids ontfanghende de voors. lettren ons voors. gheduchts heeren, verclaersende alzoot blyct hier boven dat zyn voors. ontfanghen in tyden toe te commene niet ghetrocken zoude zyn te consequentiën up andren die sghelyx begheeren zouden, noch hemlieden prejuditie draghen in eenigher manieren.

Actum den 18^{en} dach van April int jaer 1445 naer Paeschen.

Stadsarchief Brugge, Groenenboek A, fol. 287 v°-289.

V

De magistraat regelt de verdeeling van de grondstof tusschen de ambachten der paternostersmakers en der verniszieters. — Brugge, 1453, November 20.

Upte questie tusschen de paternostersmakers ende foelleslaghers, es gheordonneirt by manieren van appointemente ende toter tyd dat de questie principale tusschen hemlieden ghesleten zal worden, dat de paternostersmakers delivrerere zullen also stoffe ende also vele als de foelleslaghers begheeren zullen, evenverre dat zijt hebben, omme byden foelleslaghers verzoden te zyne te vernissche, zonder daer af ghelt te ghevene, toten hendeliken vonnesse, ende daer zy vanden prise niet veraccorderen en consten, zo zullen scepenen zelve den

prys taxeren. Ende mids desen zo zal de stoffe die de foelle-slagers ghecocht hebben, bliven in state, ende men zal die toeseghelen te dien hende, datter niet af ghedaen en worde tote dat by scepenen hemlieden daerup gheordonneirt worde.

Actum 20^a Novembris anno 53, presentibus Lauwereins, Tolnare, Nieuwenhove, Grootte, Wulf, Coninc.

Stadsarchief Brugge, Civiele Sententiën, reeks in-fol., 1453-1462, fol. 6 v°.

VI

In het geschil tusschen Joris Dau en gezellen, en Antonis Snellaert en gezellen, aangaande den amber dien laatstge-noemde te Lubeck is gaan kooopen, vonnist de magistraat dat bedoelde koop ten bate van geheel het ambacht werd gesloten, en dat de amber in zijn schoot in verdeeling zal worden gebracht.
— Brugge, 1457, November 29.

Upte questie ende gheskil wesende voor 't ghemeene college van scepenen van Brugghe tusschen Joorise Dau, metgaders zine medepleghers an d'een zyde, ende Anthonis Snellaert ende zine medepleghers, alle paternostermakers an d'ander zyde, ter causen vanden coope van eenen grooten quantiteit van ham-mere die de voors. Jooris als machtich ende uter name vanden vors. ambochte ghecocht hadde te Lubeke, daer hi van 's voors. ambochts weghe ghesonden was, also hi zeide; den voors. Anthonise ende zine medepleghers, zeggende dat 't vors. ambocht inde vors. coop noch inde macht ende zenden vanden voors. Jacop niet gheconsenteirt en hadden noch daerup vergadert hadde gheweist, ende mids dien neware daeraf niet sculdich last te draghene, ende desadvoeirde den vors. coop. Den voors. Jacop ende zine medepleghers zegghende de contrarie, te wetene dat hi bi laste ende als mach-tich vanden vors. ambocht Oostwaert getrocken was ende den vors. coop ghedaen, zeggende mids dien dat de vors. coop sculdich es onder 't vors. ambocht ontfanghen te zine, elc daerin delende naer de costume in 't vors. ambocht van ouds onderhouden, Met meer woorden diere beede partien toe

zeiden. So was biden voors. ghemeenen college van scepenen van Brugghe ghezeit, ghewyst ende verclaerst dat ghehoort den eed vanden deken ende vynders vanden vors. ambochte vanden paternostermakers vander jaerschare verleden, verclaersende dat als Jooris dan ghezonden was Oostwaert, de notable ende meeste menichte vanden vors. ambocht ontboden waren, ende consenteirden in 't vors. zenden, dat Anthonis Snellaert ende zine medepleghers ende andere die den vors. Joorise desavoeren willen, sculdich zyn den vors. coop 't ontfanghene ende 't onderhoudene, elc daerin deelende ende last draghende naer de costume vanden zelve ambochte. Actum 29 Novembris a^o 57, presentibus scabinis omnibus preter Deckere.

Stadsarchief Brugge, Civiele Sententiën, reeks in-fol., 1453-1462, fol. 205 v°.

VII

Op verzoek van het ambacht der paternostermakers, vernietigt de magistraat art. 37 van zijn keure, dat aanleiding had gegeven tot moeilijkheden. — Brugge, 1465, October 19.

Naer dat deken, eed ende al tghemeene vanden ambochte vanden paternosters in Brugghe, den ghemeenen college van scepenen van Brugghe te kennene ghegheven hadden hoe dat ter causen vanden zevene ende dertichste pointe ende artikele van haerlieder kuere, de zelve vanden ambochte ghescepen waren, bi zekeren middelen, die zy ofte eeneghe van hemlieden onder tdecsel van dien zouden moghen an nemen, onderlinghe te commene in grooten ghescillen, discoorden ende onghenouchten. Ende achtervolghende dien zeere otmoedelike ghebeden omme daer in voorzien te zine van tameliker remedien, dat den zelve ghemeenen college van scepenen ghelieven wilde tvors. point te royerne, ende te nieuten te doene. Aengezien dat alle cueren staen te minderne ende te meerzene ter discrecie ende goeddynckene van scepenen, zo was upden neghentiensten dach van Octobre in tjaer 1400 vive ende tsestich, ghezien de voors. bede ende begheerte, ende zonderlinghe omme den voors. vanden ambochte te bet in payse ende in vriendscepen met mallicanderen gevoucht ende

ghouden te zine. Ende ooc omme tproffijt ende voorderinghe vanden ghemeenen vanden voors. ambochte, tvoors zevene ende dartichste point ende artikele van dese jeghenwordeggher cuere biden voors. ghemeenen college van scepenen van Brugghe gheroyert ende te nieuten ghedaen, altoos dit point ende artikele staende ghelike anderen te minderne ende te meerzene ten ghoeddinckene van scepenen.

*Rijksarchief Brugge, Fonds: Brugsche Ambachten.
Register van Keuren, n° 1, fol. 328 v°.*

Vlaanderens Haringvisscherij in de Middeleeuwen.

Op onze kust heeft, sedert de Romeinsche bezetting, steeds een zeer actieve bevolking geleefd. Het is dus niet te verwonderen dat reeds vroeg in Vlaanderen een bedrijvige haringvisscherij tot stand kwam. De haring was bij ons volk steeds de meest gezochte vischsoort, zoowel om haar kwaliteit als om het gemak waarmede ze kon bewaard worden. Over de Vlaamsche zeevisscherij, in de hoogere middeleeuwen, kent men weinig bijzonderheden (1). Slechts toen de haringvangst in latere tijden een economische rol begon te spelen, werd de aandacht der overheden op dat bedrijf getrokken. Dit gebeurde in den loop der XIIe eeuw. Grevelingen, Duinkerken, Nieuwpoort, Damme en Biervliet werden door Dirk en Filips van den Elzas tot havensteden ingericht en verkregen privilegiën (2). In deze bescheiden worden als voornaamste vischsoorten opgenoemd : haring, makreel, schelvisch, pladijs, zalm, paling, kabeljauw en vetvisch (3). Deze opsomming is op

1) J. TRAVIS JENKINS, *The Herring and the Herring Fisheries*. London, 1927. In 8°, p. 5.

2) J. FINOT, *Inventaire sommaire des Archives Communales de Gravelines, antérieures à 1790*. Lille, 1900. In 4°, p. 7. — H. COPPIETERS STOCHOVE. *Régestes de Philippe d'Alsace*. — HMGOG. VII (1906), p. 7, 82, 99.

3) " Mille allecia recentia, unum denarium. De buza adducete recens allec, octo denarios. Centum salmones, quatuor denarios. Mille macarelli, duos denarios. Centum cabellauri

zichzelf reeds een voldoende aanwijzing voor de vischgronden die bezocht werden en voor de seizoenen tijdens dewelke men vischte. De haringvangst begon evenals heden ten dage, in Juli langs Oost-Schotland, werd voortgezet in September, Oktober en November langs Oost-Engeland en eindigde vóór Nieuwjaar in het Nauw van Kales (1). Onze visschers bezochten tijdens hun vangstreizen de verschillende Britsche havens waaronder Berwick upon Tweed, Tynemouth, Hartlepool, Whitby, Scarborough, Blakeney, Ravenser, Orford, Ipswich, Harwich, Kirkley, Londen, Sandwich en vooral Great Yarmouth, dat nu nog het groote centrum der Engelsche haringvisscherij is (2). Ze verkochten er hun visch, droogden er hun netten, bezochten er de jaar-

duos denarios. Centum scelvise, unum denarium. Centum plathiz, unum denarium. Centum de zebuttis, unum obolum. De pensa anguillarum, quatuor denarios... Quicumque extraneus partem ceti emerit, de marca una sex denarios dabit „ Keure van Nieuwpoort van 1163. Toltarieven voor de visch. L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Coutume de la Ville et du Port de Nieuwpoort*, p. 142. — “ Centum salmonum, 4 denarios. Millenium allecium, unum denarium. Rumbus, quod est sture, 4 denarios... Centum stocvisch, duos denarios... Centenum piscium, qui teutonice dicuntur scelvisch, duos denarios... Vas balene transiens, quatuor denarios... enz. „ Toltarieven van Damme van 1252. L. MACQUET, *Histoire de la Ville de Damme*, p. 216.

1) ...Quod piscatores navigantes pro allecii capiendis sive in Augusto sive post Augustum, in illo mari quod dicitur vulgariter Nortover, quitquit ibidem capiunt usque ad festum beati Michaelis... Tempus allecium durat octo diebus post festum beati Martini hyemalis, qui autem post dictum octavum diem navigant... „ L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *o. c.*, p. 158. *Reglement te Nieuwpoort van 1247*. “ Noordover „ beteekende hetzelfde als nu “ om de Noord „.

2) TH. DE LIMBURG STIRUM, *Codex diplomaticus Flandriae*, t. II, p. 204, n° 248. Lijst van stuurli en bemanningen van Nieuwpoort, Lombardsyde, Oostende en andere plaatsen, die tusschen de jaren 1300 1311 door de Engelschen verontrust werden en schade opliepen. De namen der Engelsche havens worden er in opgesomd. — Rijksarchief te Gent. Fonds de Saint Genois, n^{rs} 1237, 1371, 1372, 1373 en 1374. Onuitgegeven dokumenten nopens soortgelijke aanslagen op Vlaamsche visschers.

markten of namen er een lading koopwaar in, bestemd voor onze gewesten. Na 1270, toen wrijvingen tusschen Engeland en het graafschap Vlaanderen ontstonden, werden vele visschers door de Engelschen op zee aangevallen of in de Engelsche havens aangehouden en van hun vischgerief of van hun vangst beroofd (1). In 1297 o. a. tijdens de expeditie van de Engelsche vloot naar het Zwin, toen Gwijde van Dampierre, in zijn strijd tegen den koning van Frankrijk, op de tusschenkomst van Engeland rekende, onderging Blankenberge een verlies aan goederen en sloop dat op ongeveer 3500 pond grooten Vlaamsch geschat werd. Niet minder dan 45 visschersschuiten werden op zee verontrust, terwijl 365 man, waaronder zoowat 35 stuurlieden er het leven bij inschoten. In Oktober van hetzelfde jaar werden door de Engelsche troepen nog een 20 tal andere Blankenbergsche booten in het Zwin opgehouden en gebrandschat. Sommige schippers zagen er hun netten, ankers en vischtuig aangeslagen, andere verloren er hun haringvangst, alles te zamen een lading van

1) ...cum burgenses et homines nostri portus de Novoportu, qui vulgaritur dicitur Yssera, post pacem, nuper versus partes tam regni vestri Angliae, quam Scotiae, tantum piscandi et victum suum cum labore suo quaerendi se transtullissent... et ad portum de Berewyc ad dissiccandum retia sua et requiescendum ibidem, ac sibi providendum de victualibus et ad alia sua expedienda negotia applicuissent... et quidam de praedictis hominibus nostris, usque ad viginti et duos... castellanus vester de Norham dictos homines nostros cepit... RYMER. *Foedera, conventiones etc.*, tome I, p. 142. Stuk van 15 Augustus 1274 nopens de arrestatie van 22 Nieuwpoortsche visschers te Northam bij Berwick upon Tweed. — “...li marchand d’Engleterre (ont recheut) des pecheurs de Flandres de cheus de le Grant Gernemue et de Gernemue sour Tone 29 lb. 13 s. 4 d. ke li Flamenc n’avoient mie prouvet sour les Engles „. London, P. R. O. Various accounts Exchequer. Document van 1274 nopens beslagnemingen in Engeland ten nadeele van Vlaamsche handelaars en visschers. Zie ook: Rijksarchief te Gent. Fonds Gaillard n^{rs} 945, 946. — Zie ook noot 2 hierboven, blz. 186

143 last. Het verlies werd dit maal op 650 mark sterling geschat (1). Deze cijfers volstaan reeds om een gedachte te geven van den stand der Blankenbergsche haringvisserij op het einde der XIII^{de} eeuw. Dergelijke bijzonderheden heeft men ook voor verschillende andere Vlaamsche havens. Wellicht waren de Vlamingen evenmin vrij te pleiten, vermits velen onder hen in deze beroerde tijden ook als zeeroovers durfden optreden (2). Zoo zouden onze visschers in 1274 ongeveer 1200 Engelschen op zee gedood hebben (3). Regelingen in verband met het visschen in territoriale wateren bleven tengevolge daarvan niet lang meer uit (4).

1) Rijksarchief te Gent. Fonds de Saint Genois, n° 1236. Zie bewijsstukken n^{rs} 1 en 2.

2) Zie betreffende Hannekin Nederlant, Nieuwpoortsch visscher, zeeroover en kapitein van een Vlaamsch oorlogschip in 1316: L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Inventaire des Archives de Bruges*, t. II, p. 164. — L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *La Marine militaire de Bruges au XIVe siècle*. La Flandre, année 1881, t. 12, p. 291-319. — A. WAUTERS, *Table chronologique*, t. IX, p. 55. — Rijksarchief te Gent, Fonds de Saint Genois, n° 1237. — Voor Pieter Talegheer, Clais Pleyte en Clais filius Boudens, schippers van Lombardsyde, zie: TH. DE LIMBURG STIRUM, *o. c.*, t. II, p. 204, n° 284. — *Coutume de Lombartsyde*, p. 17. — *Calendar of Close Rolls, Edward II, 1307-1313*, p. 359. — Voor Jacob Darvere en Jehan Witteminne, stuurliu van Nieuwpoort, en Jacob Caetsaerd, Oostendsch zeeman, zie: TH. DE LIMBURG STIRUM, *o. c.*, t. II, p. 204, n° 284. — *Calendar of Close Rolls, Edward II, 1307-1313*, p. 432. — Rijksarchief te Gent. Fonds de Saint Genois, n° 1373.

3) " ...dussent aucuns de noz gent de Flandres estre venez sur mer, come pescheurs as armes e a poer, e aver assailly sur mer de genz pescheurs de Engleterre, qui sur mer esteyent par l aseurance de la trewe avaunt dite, e de celes genz pescheurs aver tuez jusques a mil e deu cenz, si come acune genz dient... ", TH. RYMER, *Foedera, conventiones etc.*, t. I, p. 142.

4) Op 6 September 1297 gaf de Engelsche regeering aan zekere ambtenaren het bevel te Great Yarmouth het geboefte in hechtenis te nemen en tot nadere orders gevangen te houden en daarenboven maatregelen te treffen aangaande de veiligheid van de stad en de nabijgelegen kusten. Deze maatregelen moesten genomen worden ten voordeele der vreemde kooplieden en der Vlaamsche, Hollandsche en Zeeuwsche haringvisschers, die

In de middeleeuwsche zeevisscherij ging men nage-
noeg op dezelfde wijze te werk als in de moderne
tijden. De haring werd gevangen bij middel van een
reeks drijfnetten, genoemd vleet, nu nog in gebruik bij
de Hollanders. Ieder boot beschikte over een 40 à 50
netten, de groote vaartuigen bezaten er 70. Die netten
werden door de bemanning zelf geleverd. Deze be-
manning, bestaande uit de vennoten met den stuurman,
was vrij talrijk en telde soms meer dan 20 koppen (1).
Groote schepen konden naast vele soorten visch als
makreel en kabeljauw een lading bergen van meer dan
20 last haring (2). Een last bedroeg 12.000 haringen.
Aan boord kon men daarenboven allerhande benoodig-
heden medevoeren als bedden, kleederen, wapens,
eetwaren, ketels, zout en zelfs koopwaren, o. a. graan.
Van in tonnen slaan of « kaken » van haring op zee
was er vóór het midden der XIV^{de} eeuw, nog geen
sprake. De visch werd met zout besprenkeld in korven
gelegd en onder den naam korfharing aan den man

aldaar hun bedrijf kwamen uitoefenen. *Calendar of Patent Rolls, Edward I, 1292-1301*, p. 308. — Soortgelijke maatregelen werden verder getroffen in 1311, zie: *Calendar of Close Rolls, Edward II, 1307-1313*, p. 364. — In 1385 werd een overeenkomst gesloten tusschen de Fransche haven Boulogne en het nabijgelegen Calais, dat in de handen der Engelschen was, waarin bepaald werd dat de visschers van beide plaatsen mochten « au moins franchir une lieue de ce sur la terre tout du long de la coste de la mer ». E. DESEILLE, *Etude sur les Origines de la Pêche à Boulogne-sur-Mer*, Mém. de la Soc. acad. de Boulogne-sur-Mer. années 1873-1876, t. V, p. 99.

1) « Lex navium talis est. Navis cum tredecim hominibus et supra, dabit integram partem unius hominis (als haringtiend), sicut possidet in navi, cum duobus retibus et labore suo... Hoc addito qui navigant cum natandis retibus in piscaturam allecium ». L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Coutumes de la Ville et du Port de Nieuport*, p. 159. Dokument van 1247. — Zie verder ook de stukken vermeld in noot 2, blz. 186.

2) « Item, Claiman Michiel verloes een schip ende 't ghewant ende 22 last harinx ende 1300 cabeliaus, benorden Jernemude ». Dokument van 1319. Jernemude is Yarmouth. — Zie de stukken vermeld in noot 2, blz. 186.

gebracht. Eerst omstreeks 1400 ontstond de kaaknijverheid in Vlaanderen, in navolging van de Deensche en bracht een geweldigen ommekeer teweeg in den vischhandel en de haringindustrie. Dan houdt de middeleeuwsche zeevisscherij op en begint de bloeiende Vlaamsche haringvangst der XVe en XVIe eeuw (1).

Uitgezonderd voor Kales, zijn er geen cijfers bewaard gebleven nopens de bedrijvigheid van onze haringvisscherij in de middeleeuwen. Aan de hand nochtans van de Kalesiaansche statistieken kan men zich een gedachte vormen van het belang van visschershavens als Duinkerken, Nieuwpoort, Damme en Biervliet. De hoeveelheid haring die jaarlijks te Kales verhandeld werd bedroeg gemiddeld 900 last. De haven werd elk seizoen aangedaan door een 200-tal vreemde en een 30-tal inlandsche booten. Kales werd ook door de Vlamingen bezocht, ze verkochten er o. a. hun haringen makreelvangst en brachten er allerlei koopwaren. In de Kalesiaansche visscherstaal bleven trouwens nog geruimen tijd Vlaamsche woorden in gebruik als « espreдингhe » of uitspreiding (der netten) en « estirman » (2). Wat Grevelingen aangaat, zijn ook eenige beteekenisvolle bijzonderheden gekend, die er op wijzen dat deze haven in de XIIIe eeuw een grooten bloei moet hebben bereikt. Na 1250 begon de aanvoer van haring aldaar zoo belangrijk te worden, dat Gwijde van Dampierre het op een zeker oogenblik nuttig oordeelde in te grijpen. Niemand mocht voortaan op één dag te Grevelingen nog meer dan 2 1/2 last haring koopen of inzouten. Op aandringen van de talrijke benadeeligde

1) R. DEGRYSE, *Oorsprong van het Haringkaken in Vlaanderen*, Nederlandsche Historiebladen, I (1938), bl. 201-219.

2) F. LENNEL, *Calais au Moyen Age. Des Origines au Siège de 1346*. — M. J. CHAVANON, *Essai sur le Mouvement du Port de Calais de 1300 à 1346*. Bulletin de Géographie historique et descriptive. Paris, 1901, p. 120-169.

handelaars schorste het Parlement van Parijs echter vrij spoedig (in 1279) het grafelijk decreet en ging de vischhandel te Grevelingen zijn gewonen gang (1). Zooals gezegd, kent men geen soortgelijke cijfers voor de andere Vlaamsche havens, we mogen nochtans aannemen dat zij niet moesten onderdoen voor Grevelingen en evenmin voor Kales.

* * *

In de middeleeuwen speelde de kerk een voorname rol in de economie van het land, zij trad actief op om den grond te ontginnen en steunend op haar machtspositie eischte ze van de bevolking talrijke prestaties en toelagen. De meest verspreide kerkelijke belasting was het tiend, dat doorgaans geïnd werd in natura onder vorm van graan, vee en andere landbouwproducten naar gelang het bedrijf der bevolking. Aan de kust tusschen Aa en Yzer hadden de visschers vanaf 1180 de verplichting een gedeelte van de opbrengst der haringvangst aan zekere abdijen af te staan. De zeelieden van Kales, Peternesse (bij Kales), Grevelingen, Sint-Folquinus (bij Grevelingen), Sint-Niklaas (bij Grevelingen) en Loon betaalden het haringtiend aan de Sint-Bertinusabdij te Sint-Omaars (2), de parochianen van Oye en Marck (bij Kales) aan de abdij Onze-Lieve-Vrouw van Capelle te Marck (3), de visschers van Mardyck, Duinkerken, Synthe, Teteghem, Zuydcoote en Ghyvelde aan de monniken van Sint-Winnoksbergen (4), de inwoners van Nieuwpoort en Oostduinkerke, of later van de visscherswijk de Nieuwe Yde, aan de Sint-Niklaasabdij

1) A. GIRY, *Histoire de Saint-Omer*, p. 437.

2) GUÉRARD, *Cartulaire de l'Abbaye de Saint-Bertin*, p. 349-351. — D. HAIGNERÉ, *Les Chartes de Saint-Bertin*, t. I, p. 133, n° 296. Begiftigingsoorkonde van 1179.

3) Bull. Comm. Roy. Hist. Serie IV, t. X, p. 51. Begiftigingsoorkonde van 1183.

4) A. PRUVOST, *Chr. et Cartulaire de l'Abbaye de Berghes-Saint-Winnoc*, t. I, p. 147. Begiftigingsoorkonde van 1183.

te Veurne (1). Elders langs onze kust hebben we deze belasting niet aangetroffen. Aanvankelijk, vóór 1250, ondervonden de monniken heel wat moeilijkheden bij het heffen ervan. Te Kales in 1180 en te Nieuwpoort kort vóór 1236, kwam het zelfs tot relletjes waarbij geestelijken gedood werden en de twee steden zware boeten opliepen (2). Ten slotte werden tusschen kerk en visschersvolk overeenkomsten gesloten, die evenwel in het vervolg nog meermaals hernieuwd moesten worden. Het tijdperk dat in aanmerking kwam voor de heffing der tienden viel samen met het haringseizoen: het ging ongeveer van 20 September tot 18 November. Het haringtiend werd slechts tegen het einde van dat seizoen uitgekeerd. Het bedroeg naar gelang de sterkte der bemanning een som gelijk aan een volledig « manspaart » of een gedeelte ervan, de helft of één vierde. Het « manspaart » was het aandeel in de winst dat toekwam aan ieder vennoot of lid der bemanning (3). De stuurman was verplicht na de uitkeering van die aandelen het tiend aan de monniken uit te betalen, somtijds in tegenwoordigheid van een of twee zijner scheepsmaten, indien men hem niet betrouwde, en steeds onder eed. Vier beëdigde stuurliu, door de abdiij aangesteld, traden als « verificateurs » op (4). Eerst op

1) VAN DE PUTTE et CARTON, *Chronicon et Cartul. Abbatiae S. Nicolai Furnensis*, p. 186. Begiftigingsoorkonde van 1183.

2) M. GUÉRARD, *o. c.*, p. 349-351. — MEYERUS, *Annalium Flandriae*. Lib. III, p. 52, anno 1179. — D. HAIGNERÉ, *o. c.*, t. I, p. 136, n° 308. Voor Calais: Zie ook de n^{rs} 329, 330, 337, 341, 342, 373, 384, 385, 432, 571, 684, 723, enz. — Voor Nieuwpoort: MIRAEUS-FOPPENS, *Opera diplomatica*, t. III, p. 79; t. II, p. 81. — PAUWEL HEINDERIJCX, *Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht*, deel I, p. 138. — VAN DE PUTTE et CARTON, *o. c.*, p. 70, 71, 93, 94, 97, 106, 182, 183, 185. — VAN DE PUTTE, *La Pêche du Hareng*. *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 2me série, t. III, p. 136-137. — Voor Mardick: R. DE BERTRAND, *Histoire de Mardick*, p. 195, 213, 289. — A. PRUVOST, *o. c.*, t. I, p. 142, 149, 155.

3) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *o. c.*, p. 159. Stuk van 1247.

4) A. PRUVOST, *o. c.*, t. I, p. 188. Dokument van 1209 nopens de heffing der haringtienden te Mardyk.

het einde der XIVe eeuw geraakte men er toe een vaste waarde aan het haringtiend of « helich deel » te geven, waarbij geen rekening meer gehouden werd met het aantal koppen der bemanning. Het bedroeg te Nieuwpoort 18 penningen per pond parisis verkregen door den globalen verkoop van verse haring (1). Het vischtiend werd zooals alle kerkelijke belastingen van dien aard in drieën verdeeld. De abdijs behield één derde, terwijl de andere twee derden toekwamen aan de kerkfabriek of pastoor, en het armbestuur, of « disch » der parochie waar het tiend geheven werd (2). Voor de geestelijke instellingen langs de Vlaamsche westkust was deze toelage een voornamelijk bron van inkomsten.

Als voedsel zelf was de haring daarenboven een onmisbaar artikel voor de kerk. Jaarlijks waren er talrijke vastendagen, meer dan nu, waarop slechts visch genuttigd mocht worden. Aanvankelijk was de regelmatige bevoorrading in verse visch een netelige kwestie voor vele abdijen, totdat ze baat vonden bij de uitbreiding der Vlaamsche haringvangst in den loop der XIIe eeuw. De graven van Vlaanderen en andere vorsten namen de gewoonte aan in de nooddrift van sommige abdijen te voorzien door het verleen van haringrenten. Deze renten werden jaarlijks door de grafelijke tolkantoren langs de kust uitgekeerd onder den vorm van een vaste hoeveelheid gerookte visch. Zoo bekostigde de « tonlieu des frais herens » te Grevelingen ieder jaar 4 1/2 last haring ten bate van vijf abdijen en een leek (3). Te Boulogne-aan-Zee werden jaarlijks op kosten van den

1) Stadsarchief te Nieuwpoort. Charter n° 40.

2) Zie noot 2, blz. 192.

3) Rijkarchief te Brussel. H. NELIS, *Comptes en Rouleaux. Compte de la recette des gros briefs de Flandre*, n° 267, 9 v°, anno 1301; — n° 270, 8 v°, anno 1306; — n° 271, 13 v°, anno 1309; — n° 272, 15 v°, anno 1311. — Rijkarchief te Gent. Supplement Verboven n° 80 bis. Rekening van den tol van Grevelingen van 1296.

graaf van Artesië 15 last aan achttien geestelijke instellingen uitgekeerd (1). Te Mardyck, waar ook vischrenten uitbetaald werden, moest de stad zelf de haring bekostigen (2). Over het algemeen hadden de abten overal het recht zich een bepaalde hoeveelheid visch voor den vasten te mogen aanschaffen. Hetgeen ons echter ongewoon mag schijnen is het feit dat de leekebroeders van verschillende kustabdijen zelf de zeevisscherij beoefenden. De abdij Onze-Lieve-Vrouw van Capelle, de abdij van Sint-Winnoksbergen en de abdij der Duinen bezaten reeds in de XIIe eeuw eigen vischbooten (3). De abdij van ter Doest had daarenboven een kleine vloot, die naast de vrachtaart op Engeland, vermoedelijk ook voor de zeevisscherij

1) E. DESEILLE, *Etude sur les Origines de la Pêche à Boulogne*. Mém. de la Soc. acad. de Boulogne-sur-Mer, t. V, 1873-1876, p. 97.

2) R. DE BERTRAND, *o. c.*, p. 128, 212.

3) CH. DUVIVIER, *Actes et Documents anciens*, t. II, p. 95, n° 47. Document van 1177. "Concessi ecclesie Sancti Marie de Capella très libras flandrenses in elemosinam, singullis annis accipiendas, de redditibus meis de Gravenengha, in Natale Domini, ut inde navis piscaria, quam ad opus ejusdem ecclesie emi, quotannis reparari possit „ — Deze geldrente om de boot ieder jaar te kunnen herstellen, werd in de XIVe eeuw nog steeds door den tol van Grevelingen uitgekeerd. Zie: Rijksarchief te Brussel. H. NELIS, *Comptes en Rouleaux. Compte des gros Briefs*, n° 272, 15 v°, anno 1311: "A le Abbeie Nostre Dame Capielle que elle a sour ce meisme tonlieu 60 s. „ Zie ook de andere nummers vermeld in noot 3, blz. 193. — Voor de abdij van Sint-Winnoksbergen, zie A. PRUVUST, *o. c.*, t. I, p. 147. Dokument van 1183: "Si etiam fratres... navim piscandi ad usum proprios in mare direxerint, in portibus... ab omni exactione absolvimus „ — Voor de abdij der Duinen zie: F. V. et C. C., *Chronique de l'Abbaye de Ter Doest*, p. 47, n° XIX. Dokument van 1230: "notum esse volo, quod ecclesia de Dunis... per quadraginta tres annos et amplius, domum et terram apud Nieweport ubi retia sua siccare solent et extendere conversi ejusdem ecclesie piscatores „ Nieweport is hier de naam voor Grevelingen. — *Chronica et Cartularium Monasterii de Dunis*, t. I, p. 146: Beschrijving van een wonderbare verschijning in de lucht aanschouwd door de leekebroeders tijdens een vischvangst ten jare 1262.

diende (1). Dit was waarschijnlijk nog de gemakkelijkste manier om aan visch te geraken.

Het vraagstuk der bevoorrading was voor de middeleeuwsche maatschappij een voorwerp van voortdurende bekommernis. Er bestond toen nog geen uitgebreide internationale handel in levensmiddelen zooals nu. Was er gebrek aan een bepaald artikel in een streek, bijv. gemis aan graan tengevolge van een oorlog, overstroming of mislukten oogst, zoo beteekende dit zeer dikwijls hongersnood voor een groot gedeelte der bevolking. Men had nochtans reeds zekere voedingsmiddelen, die het voorwerp uitmaakten van een Europeeschen handel o. a. de wijn, het graan, het zout en ook, in de latere middeleeuwen, de haring. Met ontzaglijke massa's in zee gevangen en aan wal gezouten of gerookt en na 1400 op zee geakaakt, werd de haring tot in de verste uithoeken van het binnenland gevoerd. Spotgoedkoop en overal verkrijgbaar maakte ze samen met de melk, de boter, de kaas, het brood en het vleesch de gewone voeding uit van den middeleeuwschen mensch (2). Graaf en zwerver, bisschop en poorter aten met evenveel genoegen dat vischje op hun karige of weelderige maaltijden. Groote voorraden haring werden voor den vastentijd opgedaan. De oudste Vlaamsche stadskeuren uit de XIIe en XIIIe eeuw bevatten reeds bepalingen betreffende den invoer en verkoop van goede

1) *Chronique de l'Abbaye de Ter Doest*. Table analytique, p. 1, 3.

2) "Butyrum, lac, caseus, halec, carnes, omne genus ac pisces tam fluviales quam marini vulgaria Flandrorum sunt alimenta. Caseum, butyrum et halec, non tantum ad vicinos, verum etiam ad remotissimos mittunt populos, ut pote quae palmam ubique ferant. Salem crudum ab Armoricis acceptum mercatoribus mire sapidum reddunt, eoque ceteris gentibus artificiosis halec condiunt quo in longam servant diem; Clusam, Ostendam, Neoportum, Dunkercam et quae Angli tenent Calitium extra Andoverpium habent portus in quos ex omni prope Europe commeant mercatores unde et ipsi piscatus ac omnium rerum maritimarum exercent negotia " *Meyeri Flandricarum Rerum*. T. IX. Folio 39, seq.

haring (1). Naast de abdijen en steden was er een derde soort collectiviteit voor wie de visch een nuttig voedingsmiddel was : de legers en garnizoenen. In de geschiedenis is bekend gebleven de fameuze « slag der haringen », overwinning op de Franschen behaald door een Engelsch con-vooi met visch in 1424, ten tijde van Jeanne d'Arc (2). Interessanter voor ons is o. a. de rekening der keukenuitgaven van Willem van Gulik, die met zijn legerbende in 1302 deelnam aan den Guldensporenslag. Van 23 Mei tot 6 Augustus volgen we dit legertje op zijn tocht door West-Vlaanderen en bijna dagelijks zien we wat het te eten krijgt. Aan de kust wordt vooral visch, namelijk haring, makreel, garnalen, pladijs en zalm aangekocht (3). Ook de graven van Vlaanderen en de hertogen van Boergondië aten haring, zoowel als de kostelijke steur of zalm (4). De vooraanstaande rol van dit vischje vinden we bovendien terug in de middel-eeuwsche litteratuur (5) en schilderkunst. De haring was dus niet de iet of wat vulgaire spijs van heden (6). R. DEGRYSE.

1) A. GELDOLF, *Coutume de la Ville de Gand*, t. I, p. 391, n^r IV, 28. Keure van Gent van 1191. Daarin leest men betreffende den bewaker van de vischmarkt: "Preco de curru quem statuerit in foro piscium et custodire fecerit, 20 allecia recipiet, nec amplius, de aliis curribus nichil omnino habiturus „ — J. J. RAIKEM et M. PALAIN, *Coutumes de Pays de Liège*, t. I, p. 369, n^r 24. Charter van 1208. Daarin leest men betreffende de visch-handelaars te Luik: "In civitate Leodiensi vir cujus est officium allec vendere, non debet inde plus quam summam illam que last vulgariter dicitur simul emere aut in solarium reponere „

2) PIOT, *Chroniques de Brabant et de Flandre*, p. 182.

3) L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Inv. des Arch. de la Ville de Bruges*, t. I, p. 122, n^r 171.

4) BERNARD PROST, *Inventaire, Mobiliers et Extraits des Comptes des Ducs de Bourgogne*, t. I, n^{rs} 1411, 1603, 1802, 1865, 2307, 2293, 2430 voor de jaren 1371-1375 ; t. II, p. 210, anno 1387.

5) E. DESEILLE, *La Vie de Saint Harenc, glorieux Martyr, poème du XVe siècle*, avec notes. Mém. de la Soc. acad. de Boulogne-sur-Mer. T. V, 1873-1876, p. 120 :

“ Entre Boulogne et Angleterre
D'ou l'en ne treuve point de terre
Fut pris le corps de Sainct Harens
Qui souffrit pis que Sainct Laurens.
Martyré fut et mis à mort „... enz.

6) Ik gedenk hierbij met dank de leiding die ik ook thans nog van prof. dr. H. van Werveke (Gent) blijf genieten.

BIBLIOGRAPHIE

- F. BAUDET, *De Maaltijd en de Keuken in de Middeleeuwen*. Leiden, 1904, in-8°.
- R. DE BERTRAND, *Histoire de Mardick et de la Flandre maritime*. Dunkerque, 1852, in-8°.
- E. VAN DEN BUSSCHE, *Blanckenberghe et son passé historique*. La Flandre (1874-1875), (P. J.).
- J. W. DE CAUX, *The Herring and the Herring Fishery*. London, 1881, in-8°.
- M. J. CHAVANON, *Essai sur le mouvement du Port de Calais de 1300 à 1346*. Bull. de Géogr. hist. et descr., XVI (1901), p. 120-169 (P. J.).
- E. DESEILLE, *Etude sur les origines de la pêche à Boulogne-sur-Mer (932-1550)*. *La Vie de Saint Harenc, glorieux Martyr. poëme du XVme siècle, avec notes*. Mém. Soc. Académ. de Boulogne sur-Mer, t. V, (1873-1876), p. 72-136.
- E. DESEILLE, *Histoire de la pêche à Boulogne, depuis ses Origines*. Mém. de la Soc. académ. de Boulogne-sur-Mer, t. III, (1868-1870), p. 85-301.
- K. JAGOW, *Kulturgeschichte des Herings*. Langensalza, 1920, in-8°.
- J. TRAVIS JENKINS, *The Herring and the Herring Fisheries*. London, 1927, in-8°.
- H. M. KYLE, *Die Seefischerei von Grossbritannien und Irland, Handb. der Seefischerei Nordeuropas*, hsg. von H. Lübbert und E. Ehrenbaum. Band VI, Heft 1-4. Stuttgart, 1929, 2 dln., in-8°.
- F. LENNEL, *Calais au Moyen Age. Des Origines au Siècle de 1346*. Calais, 1909, in-8° (P. J.).
- H. MALO, *Les Corsaires dunkerquois et Jean Bart. Des Origines à 1702*. Paris, 1912-1913, 2 dln, in-8°.
- L. MACQUET, *Histoire de la Ville de Damme*. Bruges, 1856, in-8° (P. J.).
- A. MEYNNE, *Histoire de la Ville de Nieupoort*. Bruges, 1876, in-8°.
- VAN DE PUTTE, *La Pêche du Hareng sur les Côtes de Flandre au Moyen Age*. Ann. Emul. Bruges, 2e Sér. t. III, p. 346 (P. J.).
- A. RONSE, *Les Ports Belges. Recherches historiques relatives à nos Communications avec la Mer*. Bruges, 1874, in-8°.

- H. J. SMIT, *Handel en Scheepvaart in het Noordzeegebied gedurende de XIIIe eeuw*. Bijdr. Vaderl. Gesch. en Oudh., 1928.
- W. UNGER, *De Levensmiddelenvoorziening der Hollandsche Steden in de Middeleeuwen*. Amsterdam, 1916, in-8°.
- E. VARENBERGH, *Histoire des Relations diplomatiques entre le Comté de Flandre et l'Angleterre au Moyen Age*. Bruxelles, 1874, in-8°.
- L. VERBRUGGHE, *Die belgische Seefischerei*. Handb. der Seefischerei Nordeuropas, hg. van H. Lübbert und E. Ehrenbaum. Band VII, Heft 3. Stuttgart, 1932, in-8°.
- E. VLIETINCK, *Een Bladzijde uit de Geschiedenis der Stad Nieuwpoort*. Oostende, 1889, in-8°.
- E. VLIETINCK, *Het oude Oostende*. Oostende, 1897, in-4°.
- C. C. A. WAUTERS, *Over de oude Visschersnering van Blankenberghe*. Blankenberge, 1933, in-8°.
- A. VAN WERVEKE, *De Haring*. *De Haring in de Volksvoeding*. Dagbladartikel 1931.
- CH. DE ZUTTERE, *Enquête sur la Pêche maritime en Belgique. Première partie. Etude économique de la Pêche maritime*. Bruxelles, 1909, in-8°.

BEWIJSSTUKKEN

N^r 1.

1297. — Lijst van de Blankenbergsche bemanningen die in 1297, ter gelegenheid van den oorlog tusschen Frankrijk en Engeland, door de Engelschen gedeeltelijk of volledig op zee gedood werden.

Rijksarchief te Gent. Fonds de Saint Genois, n^r 1236.

Samengenaaid, evenals n^r 2, met een stuk, waarin schade uit de jaren 1303 tot 1310 wordt opgesomd. Vandaar de datum (vers 1311), bij Saint-Genois, Inv.

Condoleant universi presens scriptum visuri ex querulosa factura ville de Blankenberghe que fuerunt miserabiliter percussa propter discordiam habitam inter illustres principes dominos et reges Francorum et Anglie, ex qua discordia multi

de Blankenberghe interfecti sunt qui in mari Flandrie piscabant propter stipendia vite presentis, quorum bona rapta sunt et ab Anglicis apportata, quorum vidue et orphani cotidie hostiatim mendicant et quorum nomina interfectorum usque ad summan inferius scriptam et similiter dampna eorumdem.

Rikarius filius Coens cum quindecim sociis suis interfectis, dampna eorum, centum lb. et 45 lb.

Item, Joannes filius Petri cum duodecim sociis suis interfectis, dampna eorum, centum lb. et 45 lb.

Item, Lambertus de Weyne cum undecim sociis suis interfectis, dampna eorum, centum lb.

Item, Oliverus filius Wouterlini cum undecim sociis suis interfectis, dampna eorum, quadraginta quinque lb.

Item, Willelmus dictus Hasekin cum quatuordecim sociis suis interfectis, dampna eorum, centum et 25 lb.

Item, Lambertus dictus Poede cum quindecim sociis suis interfectis, dampna eorum, nonaginta lb.

Item, Christianus dictus Belle cum decem sociis suis interfectis, dampna eorum, nonaginta lb.

Item, Lambertus dictus Carpere cum quatuor sociis suis interfectis, dampna eorum, xxx lb.

Item, Petrus de Storkinghe cum quatuordecim sociis suis interfectis, dampna eorum, centum et 20 lb.

Item, Johannes de Luguorde cum decem sociis suis interfectis, dampna eorum, centum lb.

Item, Johannes filius Marie ex Oest Port cum 13 sociis suis interfectis, dampna eorum, 100 et 30 lb.

Item, Petrus dictus Noyd cum quindecim sociis suis interfectis, dampna eorum, centum et quindecim lb.

Item, Walterus de Male cum quatuordecim sociis suis interfectis, dampna eorum, septuaginta lb.

Item, Balduinus dictus Sceppere cum septem sociis suis interfectis, dampna eorum, triginta lb.

Item, Everdey cum decem sociis suis interfectis, dampna eorum, nonaginta lb.

Item, Willelmus dictus Poel cum decem sociis suis interfectis, dampna eorum, nonaginta lb.

- Item, Johannes dictus Scrabelare cum septum sociis suis interfectis, dampna eorum, 65 lb.
- Item, Walterus filius Wetenii cum quindecim sociis suis interfectis, dampna eorum, 60 lb.
- Item, Robertus filius Roberti cum quinque sociis suis interfectis, dampna eorum, 35 lb.
- Item, quinque socii Gherardi Lourini erant interfecti, dampna eorum, centum et 5 lb.
- Item, Balduinus filius Marie cum undecim sociis suis interfectis, dampna eorum, 75 lb.
- Item, Laurentius filius Johannis cum octo sociis suis interfectis, dampna eorum, 50 lb.
- Item, Johannes dictus Boydeman cum novem sociis suis interfectis, dampna eorum, septuaginta lb.
- Item, 7 socii Walteri dicti Boens erant interfecti, dampna eorum, sexaginta lb.
- Item, septem socii Lamberti Ketels fuerunt interfecti, dampna eorum, quinquaginta lb.
- Item, Johannis filius fratris Hugonis cum undecim sociis suis interfectis, dampna eorum, septuaginta lb.
- Item, Gherardus dictus Gramme cum septem sociis suis interfectis, dampna eorum, septuaginta lb.
- Item, Nicholaus dictus Wevere cum octo sociis suis interfectis, dampna eorum, septuaginta lb.
- Item, Balduinus dictus Suabbrod cum octo sociis suis interfectis, dampna eorum, quinquaginta lb.
- Item, Balduinus filius Johannis cum novem sociis suis interfectis, dampna eorum, sexaginta lb.
- Item, Balduinus dictus Roebekin cum octo sociis suis interfectis, dampna eorum, quinquaginta lb.
- Item, Johannes dictus Prohalin cum sex sociis suis interfectis, dampna eorum, quadraginta et quinque lb.
- Item, Walterus de Novo Portu cum octo sociis suis interfectis, dampna eorum, quinquaginta lb.
- Item, Willelmus dictus Moelnare cum octo sociis suis interfectis, dampna eorum, quinquaginta lb.

- Item, Walterus filius Johannis cum octo sociis suis interfectis, dampna eorum, quadraginta lb.
- Item, Rikarius sum Mitra cum quinque sociis suis interfectis, dampna eorum, quadraginta lb.
- Item, Anglici acceperunt in Anglia de Rikario predicto 48 marchas sterlingorum antequam interfecerunt eum.
- Item, Rikarius predictus et socii sui amiserunt navem cum instrumentis pertinentibus ad navem quae bene valuit octaginta lb.
- Item, Arnulphus dictus Vilde et socii sui receperunt dampna usque ad septuaginta lb.
- Item, Wettinus dictus Borghere et socii sui receperunt dampna usque ad septuaginta lb.
- Item, Johannes filius longi Hugonis et socii sui receperunt dampna usque ad centum et viginti quinque lb.
- Item, Walterus filius Lamberti et socii sui receperunt dampna usque ad quinquaginta lb.
- Item, Johannes filius Johannis filii Egidii et socii sui receperunt dampna usque ad 60 lb.
- Item, Anglici spoliaverunt Damelem dictum Colpart et acceperunt de proprio 16 marcas parisienses.
- Item, vulneraverunt tempore pacis quemdam opidanum nostrum et socios et acceperunt de ipsis 15 marcas sterlingorum.
- Item, Wettinus filius Drussaten cum octo sociis suis interfectis, dampna eorum, 45 lb.
- Item, Lambertus filius Gherardi cum septem sociis suis interfectis, dampna eorum 75 lb.
- Somma interfectorum tres centum et sexaginta quinque.
- Item somma dampnorum 34 centum lb. et quadraginta quatuor lb.

Nr 2

October 1297. — Lijst van de Blankenbergsche stuurlui en bemanningen, die in October 1297 in het Zwin door de Engelschen opgehouden werden, hun haringvangst verloren of andere schade ondervonden.

Rijksarchief te Gent. Fonds de Saint Genois n° 1236.

Hec sont dampna que Anglici fecerunt piscatoribus de Blankenberghe in allecibus mense octobri apud Suuin in

Flandria per ballivum de Zandwic et in presentia Petri dicti Terninx vendiderunt allecia.

Balduinus dictus Gauloes et socii sue navis amiserunt duodecim last allecium et quodlibet last valuit duas marchas et dimidiam marcham. Item, tredecim marcas dederunt propter quitationem sue navis.

Item, Weitinus Watervliet et socii sui amiserunt 7 last allecium et quodlibet last valuit duas marchas et dimidiam marcham.

Item dederunt sex marchas propter rem sue navis et alia bona que sunt in nave.

Item, Joannes filius Balduini et socii sui amiserunt novem last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marcas, et 10 marchas sterlingorum in parata pecunia et sexdecim marchas emerunt navem contra Anglicos, et 2 marchas emerunt rem sue navis contra Anglicos.

Item, Lambartus de Stupha et socii sui amiserunt duodecim last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marchas, et 24 marchas sterlingorum in parata pecunia, et emerunt suam navem 10 marchas et 2 marchas rem sue navis.

Item, Arnulphus dictus Wilde et socii sui amiserunt octo decem last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marchas et amiserunt 11 marchas sterlingorum in parata pecunia et emerunt navem suam 9 marchas sterlingorum, et 5 marchas emerunt rem sue navis.

Item, Willelmus filius Erenbaldi amisit annonam quam ipse emerat 40 lb. par.

Item, Lambertus dictus Coren et socii sui amiserunt 16 last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marchas et 35 marchas sterlingorum amiserunt in parata pecunia et emerunt rem sue navis et alia bona qui erant in nave 16 marchas.

Item, Stasinus dictus Heem et socii sui amiserunt quinquaginta solidos sterlingorum.

Item, Christianus dictus Piscis et socii sui amiserunt quinquaginta solidos sterlingorum.

Item, Joannes filius Thome et socii sui amiserunt octo last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marchas et amiserunt 6 marchas in parata pecunia et emerunt navem suam 15 marchas sterlingorum et emerunt res pertinentes ad navem suam 5 marchas.

- Item, Joannes dictus Hase et socii sui amiserunt 10 last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marchas et emerunt navem suam 18 marchas et res sue navis emerunt 3 marchas sterlingorum.
- Item, Gherardus filius Weitini Rijx et socii amiserunt 5 last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marchas et emerunt navem suam ondecim marchas contra Anglicos.
- Item, Petrus dictus Pottre et socii sui amiserunt 9 last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marchas et dederunt octo marchas et dimidiam propter deliberationem sue navis et emerunt res navis 8 marchas.
- Item, Balduinus de Weindunes et socii sui amiserunt 4 last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marchas et redimerunt navem suam 10 marchas et alia bona existentia in navi redimerunt sex marchas.
- Item, Joannes dictus Herin et socii sui amiserunt nove last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marchas et amiserunt 8 marchas sterlingorum in parata pecunia et redimerunt navem suam 10 marchas sterlingorum et alia bona existentia in navi et pertinentia ad navem 3 marchas sterlingorum.
- Item, Lambertus dictus Sot et socii sui amiserunt octo last allecium et quodlibet last valuit 2 1/2 marchas et octo marchas in prorata pecunia et redimerunt navem suam et alia bona in nave existentia 12 marchas.
- Item, Joannes dictus Scoyaert et socii sui amiserunt sexdecim last allecium et quodlibet last valuit duas marchas et dimidia.
- Item, Balduinus dictus Lupus amisit octo lb. in ancoris quas Anglici rapuerunt.
- Item, Henricus dictus Harinc amisit quatuor lb. in ancoris.
- Item, Egidius dictus de Hughevliete amisit pisces valentes 24 solidos quos acceperunt stipendiarii qui jacuerunt in ecclesia de Lisseweghe.
- Item, Hugho dictus Haerscat amicit poma valentia 4 lb. parisienses.

Omnia dampna ista fuerunt facta in tempore treuge mense Octobri anno domini M^o CC^o nonagesimo septimo, somma predictorum dampnorum facta ab Anglicis pauperibus piscatoribus de Blankenberghe in Flandria apud Suin, 600 marchas esterlingorum et quinquaginta marchas sterlingorum.

Item, Anglici spoliaverunt (1).

Item, anno Domini M^o CC^o ende 92 van de scaden Hannin Gilles ende sine veynote van den Inghelschen an haringhe ende an andren goede te Jarnemude 300 lb. (2).

Item, anno domini M. CCC. ende 10 namen d'Ingelsche in Norewelle Willekin Post scip ende sine ywant ende siin ghelt dat was wert 90 lb. est. (2).

Somma van al den scaden 1700 lb. est. ende 6 lb. est. (3).

1) Laatste twee woorden doorstreept.

2) Doorstreept.

3) De drie laatste items alsook de *Somma* later bijgevoegd.

Ardooie, meest onder kerkelijk oogpunt.

PETRUS-LUDOVICUS DUBUISSON, 1750-1804.

Zoon van Arnoldus en Maria-Josepha Placquet, is hij geboren te Ronse, 4 Februari 1720 (1). Na 18 maanden onderpastoor te zijn geweest op St. Gertrudis te Leuven, werd hij pastoor van Ardooie, insgelijks door benoeming der Universiteit van Leuven, (hij was baccalaureus in de Godgeleerdheid) in Juni 1750 (2).

16 September 1738 had Joannes Roelens, f^s Joos, vóór pastoor Brouwers zijn testament gemaakt. Wij hadden er dus mogen hierboven van spreken, doch daar het slechts onder pastoor Dubuisson zijn beslag had, handelen wij hier over die zaak. Nu Joannes Roelens stierf in Mei 1747, en, volgens genoemde testament, benevens H. Missen te lezen door zijn zonen, P. Fidelis, recollet, en Pieter-Josephus, priester (3), wil

1) Doopakt ons door het gemeentebestuur van Ronse medegedeeld.

2) Pastoor Welvaert in zijn reeds meer vermelde lijst der pastoors (Doopregister 1824 in Kerkarchief Ardooie) zegt dat hij pastoor werd 24 Juni. Maar in originele Doopregister (GA.) is de eerste akt van hem een van 23 Juni; in het afgeschreven register (Ibid.) is de eerste akt door hem geschreven en onderteeekend een van 16 Juni. G. F. TANGHE, o. c., blz. 59, zegt dat hij benoemd werd 10 Juni. Anderzijds weten we dat hij gekocht heeft in de venditie Brouwers op 10 Juni, lijk we zoeven zegden.

3) Pieter-Joseph, geboren te Ardooie 19 Maart 1696. Hij studeerde aan het groot Seminarie te Brugge. 16 Mei 1721 doet zijn vader Joannes, destijds burgemeester van 't gemeene, bezet op zijn eigendommen tot vormen « den titel patrimonial » ten einde hem toe te laten « de heylighe orders » te ontvangen (Originele in RB. Triage de Liasses, n° 232). 26 Mei 1727 teekent hij in Ardooie een doopakt en noemt zich onderpastoor in Rumbekke (onbekend in SLOSSE's *Lijst van de onderpastors van Rumbekke*). Later in 1733 was hij in Ardooie (*Ferie ende rolle Ayshove*, f° 11, Ibid. Ardoye, oud n° 193); kreeg de kapelanie van O. L. Vrouw te Ardooie en behield ze tot zijn dood,

hij dat « moet voltrocken worden... het lamberseelsel van onse lieve Vr. choir tot de moerpilaren met gelycke fatsoen ende hout gelyck het beginsel teghenwoordigh is » ; verders dat er in de kerk een beeld kome van de H. Barbara, te plaatsen « aen den eersten pylaer naerst den hooghen choir, den noortcant inden choir van O. L. V. authaer » ; nog dat aan den disch een rente gegeven worde voor een jaarlijksche H. Mis ten eeuwigen dage (1).

De erfgenamen Roelens echter beweren niets aan kerk en disch te kunnen geven, daar het sterfhuis grootelijks belast is (2) en anderzijds, volgens de verordeningen, geen onroerend goed in doode hand mag gaan. Daarop, bij bisschoppelijke goedkeuring van 29 Juli 1747, vragen pastoor Brouwers en bailliu Joannes-Franciscus Werbrouck als hoofdgezworene van kerk en disch, 3 December 1748, aan den Raad van Vlaanderen het legaat te doen betalen. Daarna, om verdere kosten te vermijden, wordt, 28 October 1749, een akkoord getroffen : de erfgenamen zouden 85 p. gr. betalen, mits jaarlijksche H. Mis en brooduitdeeling aan den arme. Goedkeuring van dit akkoord wordt aan den bisschop gevraagd (3). Deken Valcke geeft een gunstig advies, 22 November 1749 en 12 Juni 1750, en de bisschoppelijke toestemming komt 29 Maart 1751 (4).

2 April 1755. Hij werd begraven in O. L. Vrouwkoor (Overlijdensregister in GA.).

Pater Fidelis geb. Martinus Henricus te Ardooie 14 September 1710 (Doopregister in GA. coll. *Staet van goed* van zijn moeder, Josyne Meulenysen, overleden 9 September 1712 in RB. Triage de Liasses n° 164 en *Register Weeserie*, f° 239-247, Ibid. Ardoye, oud n° 75), werd recollet te Ieper 24 November 1731 en legde er 25 November 1735 zijn geloften af. Hij overleed in Mei 1763 in het klooster te Nieuwpoort waar hij geestelijke bestuurder was der zusters Penitenten (PH. NAESSEN, *Franciscaansch Vlaanderen*. Mechelen 1886, blz. 377).

1) Kopie van testament in ABB. F. IV. Een andere, doch een blad ontbreekt, steekt in RB. Triage de Liasses, n° 51.

2) *Staet van goed* Joannes Roelens gesloten 24 Mei 1747 in RB. Triage de Liasses, n° 158 en ook in *Register Weeserie*, f° 148-188 (Ibid. Ardoye, oud n° 156).

3) Dat rekwesst aan den Bisschop werd opgemaakt tijdens het leven van pastoor Brouwers, doch daar hij intusschen overleed is het onverteekend door deservitor Depretter.

4) Bundel in ABB. F. IV.

29 November 1749 geeft deken Valcke insgelijks een gunstig advies tot het verkoopen van de boomen op het kerkhof en de verstorven eiken bij den Gapaert. Immers het is volstrekt noodzakelijk « de kercke te witten ende te besetten » ; daarbij sommige boomen doen schade aan de kerk ; eindelijk uit de opbrengst komt « groot embellissement die de kercke zal becomen met het geprojecteert lambersement van den choor van O. L. Vrouwe » (1).

In die tijden vinden we veel bedevaarten, meest naar Assebroek (2), andere naar het Heilig Bloed te Brugge, ook naar O. L. Vrouw van Halle, naar St. Joris, Izegem, Beveren, Gistel, Meessen, St. Katharinakapelle (3), enz.

In 1751 wordt een nieuw tabernakel gemaakt (4) en 11 October van 't zelfde jaar, worden relikwiën van de HH. Martinus, Rochus en Barbara plechtiglijk ingehuldigd. (5)

Reeds herhaaldelijk was het orgel in de kerk vermaakt geworden. 6 December 1752 nu wordt een kontrakt gesloten

1) Brief in bundel vermeld in vorige nota.

2) Dat Assebroek dan vooral volk lokte moet ons niet verwonderen. Pas uit privaat bezit aan de kerk geschonken, was het mirakelbeeld van O. L. Vrouw, 22 Juli 1721, door Bisschop Van Susteren plechtig verheven. Verscheidene wonderbare genezingen worden haar toegeschreven, zoo b. v. door inwoners van Ingelmunster, Izegem, Meulebeke, alle uit de omgeving van Ardoorie, wat stellig niet weinig bijdroeg om alhier het vertrouwen op Maria in haar genadeoord van Assebroek aan te vuren. (J. B. VAN BALBERGE. *Kort verhaal van het Marber Mariabeeld...* Brugge, 1735 (1^e uitg.), 1805 (2^e uitg.).

3) Verscheidene *Staten van goed* in RB. Zie onder meer andere *Staet van goed* Anna-Maria Vanryckeghem, † in Januari 1740, in RB. *Triage de Liasses*, n° 176. Daarin wordt de betaling vermeld, benevens, voor de bedevaarten, « over wasch ende boter om aldaer op te offeren ».

Maria-Joanna Declercq is, 8 September 1744, verdronken in de vaart van Brugge naar Gent « in haer retour van een pelgrimie die sy ghedaen hadde naer onse Lieve Vrouwe van Hassebroucke » *Staet van goede* in *Register Weeserie*, f° 119 v° (RB. Ardoye, oud n° 156).

4) 24 Juli 1751 wordt er aan de « passie » een leening van 14 p. gr. courant opgelegd « welke somme is g'employeert ter hulpewaert tot het betaalen het nieuwe tabernaekel in de kercke van Hardoye » (*Register van wettelycke passeeringhen*, f° 126-128 in RB. Ardoye, oud n° 52),

5) « ...over leverynghe van twee tonnen bier ghedaen aende schotters int inhaelen de reliquien van de heylighe Martinus, Rochus en Barbara op den 11ⁿ October 1751... » (*Rekening binnecosten 1749-1750*, f° 23 r°, in RB.).

met Petrus-Josephus Deryckere, orgelmaker te Kortrijk, voor het maken van een nieuw orgel, wat dan ook door dien ambachtsman wordt gedaan (1). Het oud orgel werd 10 December 1754 verkocht aan de kerk van Dentergem voor 20 p. gr. courant (2).

7 Juni 1753 zijn « ghevallen soo grooten haeghel ende stucken ys ten meerderen deele ten groote van een hoender ei ». Dit veroorzaakte aanzienlijke schade op heel de gemeente, onder meer aan de kerk, waar meer dan 5000 schaliën gebroken zijn. (3)

17 Mei 1754 worden nieuwe statuten goedgekeurd voor het broederschap van O. L. Vrouw van 't Schapulier (4).

De Capucijnen van Kortrijk bezorgen aan de kerk een relikwie van den Heiligen Antonius: nog eens met groote plechtigheid wordt de « verheffing » gedaan 13 October 1755 (5).

In 1755, bij uitersten wil beslissen Andries van Vlaenderen en zijn vrouw Marie-Catherine Facheel te doen maken twee beelden van O. L. Vrouw en St Jan om ze te stellen nevens het Veldkruis, alsook te doen bouwen een steenen kapelleken met een O. L. Vrouwbeeld « ten suytwesthoucke van het selve velt ». Met de uitvoering dier belofte belasten zij hun erfenamen (6).

Terloops weze hier vermeld dat, 18 Februari 1757, door Joannes Vanpoucke een vos gevangen en gedood werd (7).

1) *Rekening binnecosten 1750-1751*, f° 24, 25, 26 (RB. Ardoye, oud n° 23 en Dubbel, Ibid. Vrije, n° 7005).

Rek. binnecosten 1751-1752, f° 24, 25, 27 (Ibid. Ardoye, oud n° 116 en Dubbel, Ibid. Vrije, n° 7006).

Rek. binnecosten 1752-1753, f° 26 (Ibid. Ardoye, oud n° 142 en Dubbel, Ibid. Vrije, n° 7007).

Rek. binnecosten 1753-1754, f° 27, 28 (Ibid. Triage de Liassés, n° 334 en Dubbel Ibid. Vrije, n° 7008). Omstreeks den zelfden tijd was er ook een nieuw doksaal geplaatst (zelfde rekening 1753-1754, f° 29).

2) *Rekening binnecosten 1751-1752*, f° 13: zie vorige nota.

3) Originele rekweste aan die van 't Vrije in RB. Triage de Liasses, n° 235.

4) Zie Reglement van 1806 in *Register Broederschap* (Kerkarchief Ardoie).

5) *Rekening binnecosten 1752-1753*, f° 25 v° (RB. Ardoye, oud n° 142 en Dubbel, Ibid. Vrije, n° 7007).

6) *Staet van goed van vrouw Van Vlaenderen*, † 16 Juni 1755, in RB. Triage de Liasses, n° 164.

7) *Rekening binnecosten 1753-1754*, f° 30 r° (RB. Triage de Liasses, n° 334 en Dubbel, Ibid. Vrije, n° 7008).

Een ander geval staat vermeld in *Rekening binnecosten 1757-1758*,

In dien tijd bestond ook een processie naar het Veld, dat op de grenzen lag van Koolskamp en Ardoonie. Ze werd gehouden op H. Drievuldigheidszondag, en, samen met die van Koolskamp, moesten pastoor en de geestelijkheid van Ardoonie evenals de schepenen er tegenwoordig zijn, dit ingevolge een fondatie van pastoor Van Balberghe van Koolskamp, die onder die voorwaarden dat veld aan beide kerken had geschonken. Geen eereloon mocht om die reden aan beide pastoors betaald worden. (1)

In 1758, ingevolge kontrakt van 14 Juni van dat jaar, wordt door Joannes Van Hesen, boven reeds vernoemd, een nieuwe uurwijzer op den toren geplaatst (2).

6 Juni 1750 was er tusschen de magistraten van West-Vlaanderen en verscheidene andere een reglement gemaakt voor het « onderhoudt der aerme ». Op vraag van het Vrije in datum van 14 November 1760 « accederen de beide wetten van Har-doye » aan het concordaat dienaangaande (3).

In 1762 wordt het « pordes oft portael boven ende voor de kerckdeure » gemaakt : twee steenen pilaren de houten kap ondersteunend die gedekt is met schalien (4).

In dien tijd, om de bevolking ter hulp te komen, werden door het Vrije weefgetouwen in leening gegeven. Onder de gemeente waar er op die wijze geplaatst werden, komt Ardoonie in 1763 aan de spits met 54 en Lichterfelde, die er op volgt, staat er met 31 en al de andere met min. (5)

f° 29 r° (Ibid. Ardoye, oud nr 141 en Dubbel, Ibid. Vrije, nr 7010). Nog een wordt geschoten in Februari 1772 (*Rekening binnecosten 1770-1771*, f° 39-40, Ibid. Ardoye, oud nr 2 en Dubbel, Ibid. Vrije, nr 7023); verder nog een in Januari 1787 en een op 9 November 1789 (*Rekening binnecosten 1789-1790*, f° 36-37, (Ibid. Vrije, nr 7041, coll. *Specificatie 1789*, Ibid. Triage de Liasses, nr 334).

1) F. VANDEPUTTE, *Recherches sur les sires de Lichterfelde*, Brugge, 1879, blz. 29. (Dit verscheen eerst in *Ann. Soc. Emulation 1879*). Schrijver haalt die bijzonderheid uit een staat van goed van Koolskamp kerk 1757 berustend in het archief van den Raad van Vlaanderen in 't rijksarchief te Gent.

2) Originele met kwijting in RB. Triage de Liasses, nr 56, coll. *Finale Rekening* Wed. Gilles Staelens, f° 7 (Ibid. Triage de Liasses, nr 323).

3) Brief aan 't Vrije, 21 November 1760 (RB. Triage de Liasses, nr 207), coll. *Register...* f° 11-12 (Ibid. Vrije, nr 574).

4) *Specificatie van de becotinghe...* (RB. Triage de Liasses, nr 51).

5) *Nota aen wie ende ter wat prochie de ghetouwen zyn berustende door den lande van den Vryen gegeven ten titel van leeninghe.* (RB. Ambachten, Liasse 518).

Bij de optelling gedaan in 1768, te vergelijken met deze van 1720 en 1738, boven gegeven, vinden we « doende de functie van weven lynen laeckenen binnen de prochie van Hardoye » 522 personen, 't zij 437 met 1 getouw, 83 met 2 en 2 met 3.

Er worden daarenboven 6 kamslagers opgegeven met het merk waarmede hun kammen geteekend zijn :

Joannes Baptista Staelens met merk	IBS
Ignatius De Vos	FDV (1)
Ignatius Cauwe, f ^s Ignaas	IFC
Joannes Baptiste Schers	IS
Leo Victor Delarue	LDL (2)
Louis Frans Roelens	LR (3)

12 Oogst 1766 werd een kontrakt gesloten met Heer François Bernard Joseph Flincon, klokgieter te Doornik. Hij moet ingevolge een klok gieten « ten dienste deser prochie » van ongeveer 13 à 1400 honderd pond, Brugsch gewicht, « op accoord met de clocke van dheeren geestelycke thiendeheffers » voor « 15 stuyvers per pondt, spyse ende aerbeyt inbegrepen ». Daarenboven zal de gemeente hem leveren het hout om de klokspijs te smelten en het steen tot den oven. De klokspijs moet gehaald worden naar Brugge op de kosten der gemeente. Alles zal men betalen met giften door de parochianen geschonken en die nu reeds 80 p. gr. courant bedragen en het te kort zal door de gemeente bijgelegd worden. Hij zal nog gieten een tweede klok, insgelijks op akkoord met de twee andere en zij zal moeten wegen « salvo justo » ongeveer 1300 pond, Brugsch gewicht. Daartoe is reeds een tweede omhaling onder de ingezetenen begonnen. De noodige klokspijs wordt door de gemeente geleverd en Flincon zal voor zijn werk ontvangen « 6 oorten per pondt brughs dat de geseyde clocke sal commen te weghen ».

Eindelijk, daar de klok der tiendeheffers vroeger door Albert De Cock gegoten, « niet seer suyver en is uytgevallen ende met slechten thoon », zal zij, met toelating der tiende-

1) Dit was gewis het merk van zijn vader Frans, door hem voortgebruikt.

2) In een ander afschrift staat er LVL.

3) Alles uit een paar ongedateerde stukken in RB. Ambachten, Liasse 518, coll. *Rekening binnecosten 1768-1769* (Originele, Ibid. Ardoye, oud nr 72 en Dubbel, Ibid. Vrije, nr 7021).

heffers, op de kosten van de gemeente hergoten worden en in akkoord gebracht met de twee voorgaande.

Flincon neemt aan dit ook te doen « gratis sonder daerover iet te pretenderen dan alleenelynck de cleenigheden van wasch, hair, boter, roedt, etc. » Moest er klokspijs over zijn, de klokgieter zal ze aan den inkooppijs overnemen. Ten slotte wil hij zijn werk waarborgen voor den tijd van een jaar, nadat de klokken in den toren zijn opgehangen : moest er tijdens dat jaar een bevonden worden niet in akkoord te zijn, of een of andere komen te barsten, hij zal ze hergieten op zijn kosten.

Bovenstaande kontrakt wordt geboekt en onderteekend in zitting van 19 September 1766. Greffier Vancoquelaere wordt er belast onmiddellijk naar Moontack te Brugge te schrijven, opdat deze uit Holland zou doen komen 2622 pond « rosette copier » en 653 pond « engels tin » (1).

In 1770 doet pastoor Dubuisson aan beide wetten opmerken dat de parochie fel is aangegroeid, zoodanig dat het getal communicanten is gestegen tot 4 à 5000 (2). Ingevolge vraagt hij een tweeden onderpastoor, waarvoor de geestelijke tiendeheffers zouden hebben te betalen het jaarlijksch pensioen van 40 p. gr. Daarop wordt greffier J. B. Vancoquelaere belast de noodige stappen te doen. Zoo gaat hij 7 Juni naar Kortrijk : de beide geestelijke tiendeheffers aldaar, de proost van St Amand en kapelaan Richard geven toestemming op voorwaarde dat de abdis ook aanneemt. Daarop schrijft de greffier 13 Juni naar de abdis van Montreuil en krijgt 7 Juli haar jawoord. 12 Juli trekt hij naar Brugge om aan den Bisschop het rekwest aan te bieden. Daar deze schriftelijke toestemming vraagt ook van de tiendeheffers uit Kortrijk, gaat de greffier 1 Oogst die halen en 2 Oogst trekt hij met alles, tevens het advies van den landdeken mededragend, opnieuw naar Brugge (3).

1) *Resolutiebouck* in RB. Ardoye, oud nr 129, coll. *Rekening binne-costen 1768-1769*, f° 31 (Ibid. Ardoye, oud nr 72 en Dubbel, Ibid. Vrije, nr 7021) en *Rekening restanten Stalens* (Ibid. Ardoye, oud nr 259).

2) Ruim 15 jaar later, wat niet erg zal verschillen met 1770, vinden wij een bevolking van ongeveer 5600 zielen (Staat opgemaakt 16 Oogst 1786 voor abdis van Montreuil in RB. Triage de Liasses, nr 250).

3) *Specificatie Vancoquelaere in Staet van oncosten 1770-1771* (RB. Triage de Liasses, nr 342), coll. *Rekening binne-costen 1770-1771*, f° 32-33 (Ibid.).

Dezelfde maand nog werd als eerste tweede onderpastoor benoemd Joannes-Baptista Perneel (1).

In die jaren werd een werk uitgevoerd dat verdient hier minstens aangestipt te worden. Reeds 8 April 1767 beslissen beide wetten bij het Vrije aan te dringen opdat de straat van de plaats naar Rijselende zou gekalsijd worden, daar zij niettegenstaande « groote reparatiën jaerlyckx... soodaenigh onbequaem is tot geseyde passage dat het schier onmogelyck is in reghenachtigh weder aldaer met gelaeden waegen en peerden te passeren... (2).

In 1773 werd een deel gelegd ; daarna, in 1775-1776, wordt het werk voltooid alsmede de straat loopende van de kerk zuidwaarts tot aan de Drie Linden (3). Het heele werk werd uitgevoerd in daguren onder leiding der gemeente. Iedereen moest een deel arbeid leveren of iemand aanstellen tot « maecken van het bedde » ; die paard en wagen hadden moesten de steenen en het noodige bijhalen, maar daartoe hielpen er ook van Beveren, Koolskamp en Lichtervelde ; het eigenlijke kalsijden was het werk van Jean François de Lepaul en zijn volk uit het Doorniksche (4).

's Greffiers jongste zoon, Jacobus Innocentius Vancoquelaere, was koster genoemd. Het kostereelhuis, noordoost bij de kerk, rechts van den weg naar Koolskamp, op de plaats (5), dat sinds lang door den koster bewoond was geweest en vroeger door de abdis van Montreuil gegeven om tot kosterij te dienen, was onbewoonbaar geworden en de greffier vraagt, 23 Mei 1770, aan den heer markies de Houchin, Heer van Ardooie, het te mogen afbreken en vervangen door een huis met verdiep en in steen, op voorwaarde dat de opvolger later het van zijn zoon moet overnemen aan de volle waarde,

1) Hij was hier op 24 Oogst 1770. (Minute brief greffier aan abdis, 21 September 1771, in RB. Triage de Liasses, nr 14). De eerste akt van hem op Doopregister is van 25 Oogst 1770 (GA.).

2) *Resolutiebouck* in RB. Ardoye, oud nr 129.

3) Dit is de huidige Kortrijkstraat, nagenoeg tot waar het oude mannenhuis nu staat. Stukken in RB. Vrije, Aanwinsten, nr 3019.

4) Allerhande stukken in RB. Vrije, Aanwinsten, nr 3019. Een schoon plan met de afmetingen berust insgelijks aldaar, Cartes et plans, nr 322-37.

5) Originele kaarten van Ardooie plaats (1689 en 1771) in RB. Cartes et plans, nr 376.

zooniet dat de greffier J. B. Vancoquelaere of zijn erfgenamen het zullen mogen betrekken of verpachten tot dat een koster kome die het wil betalen ! De heer markies stemt echter in die wat zelfzuchtige voorwaarde niet toe en de zaak blijft hangen. Middelerwijl komt de gemeente tusschen en spant proces in, bewarend dat het huis gegeven is om te dienen tot school van het dorp (1). Later dient de greffier een nieuwe vraag in bij den heer de Jonghe, nieuwe heer van Ardoorie (2), en hier zal hij gelukt zijn, want 27 December 1773 wordt de afval van het kostereel huis verkocht (3).

Jean Joseph de Houchin (4), die de heerlijkheid van Ardoorie van zijn vader geërfd had, verkeerde in geldnood en, 15 Maart 1773, krijgt hij van keizerin Maria Theresia de noodige vergunning om al zijn heerlijkheden, dus onder meer de gemeene heerschepe en Ayshove, en heerlijke rechten op Ardoorie te verkoopen (5). De koop werd gesloten 26 April 1773 met Theodoor Joseph burggraaf de Jonghe, lid van den Raad van Vlaanderen, voor 26500 « livres tournois » als koopsom, zonder lasten, betaalbaar binnen de 4 maanden. Onder de lasten stippen we aan dat de heer de Jonghe moet 300 « livres de France » geven aan den arme van Ardoorie en 50 H. Missen doen opdragen in de kerk alhier voor de geloovige zielen. In dien koop is er geen spraak van heerlijkheden en heerlijke rechten en renten op Ardoorie ; geen land of huizen bijgevolge tenzij de herberg de Zwaan (6).

1) Dit schijnt wel zoo uit hetgeen wij boven zegden van de school in de 16^e en 17^e eeuw.

2) Stukken in RB. Triage de Liasses, n^r 14 coll. Ibid. Ardoye, oud n^r 259 en Triage de Liasses, n^r 129.

3) *Condittien* venditie in RB. Triage de Liasses, n^r 264.

4) Louis Albert, zijn vader, had bij transactie van 15-16 October 1749 de heerlijkheid van 't gemeene gekocht aan den proost van S. Amand : dit werd door keizerlijk octrooi van 30 Januari 1750 goedgekeurd en ook, 28 Januari 1750, door den abt van Lobbes als algemeen overste der Benediktijnen in de Nederlanden (Kopie in RB. Triage de Liasses, n^r 58 en Origineel octrooi in kasteelarchief de Jonghe te Ardoorie met pauselijke bulle van goedkeuring en keizerlijk Placet). Daarmede werd een einde gesteld aan eeuwenoud getwist.

5) Origineel op perkament met zegel in rood was in het archief der familie de Jonghe (Kasteelarchief de Jonghe te Ardoorie).

6) « Item un lieu manoir, maison et héritage étant un cabaret et brasserie, nommé le Cygne, situé à Hardoye, avec une partie de terre labourable et prêt, présentement occupé par Pierre Roelstrate... »

Het Ardooieveld was sedert onheugelijke tijden een twist-appel tusschen de Heeren en de ingezetenen van Ardooe en daardoor land dat weinig of niets van inkomen gaf aan de gemeente. Met toestemming van het Vrije, verkoopen die van Ardooe, zooveel als zij er recht op hebben, aan burggraaf de Jonghe het Ardooieveld, 11 Oogst 1775, voor 750 p. gr. « wisselgheldt ». H^r de Jonghe zal zorgen dat het voor de gemeente opbrengt (1).

Het eenige dat docht op het Veld waren een 13 tal vischrijke vijvers (2) : 31 Januari 1777 en 13 Januari 1778 worden ze insgelijks aangekocht door denzelfden heer, de eerste voor 725 p. gr. « sterck wisselgheldt », de andere voor 1050 gulden en een gezongen H. Mis met brooddeel, tot zielelafenis van den overleden vader der verkoopers (3).

Daarmede was burggraaf de Jonghe niet alleen eigenaar van de voornaamste heerlijkheden van Ardooe, met al de rechten en renten die ze bezaten, maar daarenboven behoorde de grond van het Veld met de vijvers hem in eigendom toe.

In 1777 is men er reeds volop aan het bewerken en boomen planten ; men maakt er een park met wandelingen en doolhof. In 1780-1781 bouwt men het kasteel en graaft men den gracht errond (4). Daarenboven werd onder meer een sierlijke boogbrug gebouwd, die sinds lang nu verdwenen is (5).

(Geauthentiqueerde kopie in kasteelarchief de Jonghe te Ardooe en uittreksel in *Register van wettelycke passeerynghen*, f° 128-130 in RB. Ardoye, oud n° 100).

1) Transactie en goedkeuringen in *Rekening Transport 1774-1775* en nog eens in de twee volgende (RB. Ardoye, oud n° 41, 44 en 46) ; ook in *Register van wettelycke passeerynghen*, f° 227-229 (Ibid. Ardoye, oud n° 144).

2) De namen zijn overgebleven en zijn nu naam geworden van het stuk land dat op den vijver gewonnen is, lijk de Proostvijver, Plaesteraere, Snouckvijver, enz.

3) Origineelen in RB. Triage de Liasses, n° 223 en 252, coll. voor de eerste *Register van wettelycke passeerynghen*, f° 9-11 (Ibid. Ardoye, oud n° 53).

4) Stukken in RB. Triage de Liasses, n° 319.

5) Een aquarelle geschilderd door Jaak Trachez (1750-1822) geeft er het zicht van midden het heerlijke park. In de Gentsche wereldtentoonstelling in 1913 was een stuk tentoongesteld in « Art Ancien dans les Flandres » onder n° 919 met volgende uitleg in den catalogus : « Pont construit dans le parc du château d'Ardoye en 1789. Aquarelle (0.29 x 0.43) ». De aquarelle behoorde toe aan Heer Jos. Giesen, Antwerpen.

Intusschen in 1771 werd er een nieuw venster gemaakt voor het O. L. Vrouwenkoor (1). Wat later in Oogst-September 1773 komt in de pastorie een nieuwe kamer boven de eetplaats, waar ditmaal het strooien dak wordt weggelaten om het te vervangen door een pannendak (2).

11 Januari 1775 werden 70 olmen en 4 esschen, staande op het kerkhof, verkocht (3).

26 Juni 1775 was het de blijde intrede van den nieuwen heer, Theodoor de Jonghe. Naar de rekeningen bewijzen, was er een stoet met de schutters en ook speellieden van alle slach, alsook ontvangst in de kerk (4).

15 Juli 1776, in antwoord op een brief van 't Vrije van 24 Mei, wordt verzaakt aan het reglement in zaak onderhoud van den arme, enkele jaren vroeger aangenomen, uit reden het zoo schadelijk komt te vallen voor den disch (5).

Maria Theresia was gestorven 29 November 1780. Wederom wordt die dood herdacht, maar ditmaal moet de koster zes weken lang drie maal daags luiden met de drie klokken (6).

In dien tijd moesten zij in Ardooie een heel slechten dunk hebben van het leger en den soldatendienst. Inderdaad, 7 Februari 1783 zenden zij naar het Vrije de namen van drie personen die uitmunten door hun « quaet ende slecht gedragh... » en waarover zij gedurig klachten ontvingen, verklarende dat zij ten volle genoeg zouden hebben indien zij door de rechters opgelicht werden voor legerdienst ! (7)

Bij placcaet van 17 Maart 1783 werden door Joseph II verscheidene kloosters afgeschaft. Onder de kloosterlingen zoo buiten gezet, vinden wij een drietal Ardooienaren. Vooreerst bij de ongeschoeide Carmelietessen te Brugge, Maria Isabelle Dewulf, geprofeste zuster, oud 27 jaar ; verder bij de Urbanisten of Rijke Claren Suzanna en Anna Naert, beide leekezusters, geboren te Ardooie 28 April 1754 en 16 November 1760 (8).

1) *Specificatie* voor de geestelijke tiendeheffers in RB. Triage de Liasses, n° 302.

2) Stukken over dien bouw in RB. Triage de Liasses, n° 302.

3) *Venditie* in RB. Triage de Liasses, n° 286.

4) Rekeningen van het feest in RB. Triage de Liasses, n° 676.

5) *Resolutiebouck* in RB. Ardoye, oud n° 129.

6) *Rekening binnecosten 1781-1782*, f° 34-35 (RB).

7) Origineel in RB. Triage de Liasses, n° 53.

8) Stukken in ABB.

In 1784 bezit de kerk reeds 40 stoelen ten dienste der geloovigen; deze mogen ze gebruiken mits 1 gulden per jaar (1).

1 Oogst 1786 hebben die van Ardoois beslist een rekwest in te dienen aan Joseph II, ten einde het leggen van een steenweg Ardoois-Roeselare te bekomen (2). Bij dekreet van 11 December daaropvolgend wordt het toegestaan (3). Nu komen echter die van Beveren vragen dat de weg langs hun dorp zou loopen (4) en de keizer geeft toe bij dekreet van 30 October 1787 (5). Bij nieuw rekwest ten jare 1788 pleiten die van Ardoois voor den korsten weg tegen Beveren (6). Dit alles doet veel tijd verliezen; rekwesten volgen op rekwesten (7) en zoo wordt niets gedaan; de steenweg zal er maar komen in 1825 !!!

In den zomer 1786 wordt de kerkvloer herlegd « met geslepen steenen » (8) en een en ander in de kerk gewerkt (9) zoodanig dat we, 26 Juli 1787, een venditie hebben van den afval, waaronder blauwe en witte « schorren », knielbanken, zitbanken, vensterkassijnen « boiserie » en 2 schilderijen en 9 October 1788 een nieuwe, waar spraak is van den afval « van autharen ende andere prondelinghe ». Was dat alles wel zoo waardelooze « prondelinghe » ? Wij durven het betwijfelen. De kerk is dan ook gewit geworden (10).

Omstreeks den zelfden tijd wordt nieuw gemaakt « den geheelen middel cappe van het huis der pastorie ». Daartoe worden geleverd « 2000 verloode dackpannen en 40 verloode veustpannen » (11).

1) *Kerkrekening 1784-1785* in RB. Triage de Liasses, n° 311.

2) *Resolutiebouck* in RB. Ardois, oud n° 129. Copie Ibid. Triage de Liasses, n° 654.

3) Origineel in RB. Vrije, n° 5278.

4) Origineel Ibid.

5) Origineel Ibid.

6) *Resolutiebouck* in RB. Ardois, oud n° 129.

7) Stukken in RB. Vrije, n° 5278.

8) *Kerkrekening 1784-1785* in RB. Triage de Liasses, n° 311.

9) Brief de Jonghe aan greffier 11 December 1786 in RB. Triage de Liasses, n° 56.

10) Rekeningen venditie in RB. Triage de Liasses, n° 266.

11) *Specificatie* voor de geestelijke tiendeheffers in RB. Triage de Liasses, n° 501.

Insgelijks alsdan worden groote vermakingen gedaan aan het dak der kerk : in 1787 worden daartoe 5450 schalien gekocht, en in 1790 een 3000 en van September 1790 voort werkt de meester schaliedekker met zijn volk aan den noordkant der kerk (1).

Op grond door den Heer de Jonghe gratis gegeven is in 1789 begonnen met den bouw van een arme school door de hoofdgezworene van kerk en disch, regeerders, wijk- en armmeesters der parochie. Door de geestelijkheid wordt daartoe een omhaling gedaan, maar zij is niet voldoende (2). Daarom vragen zij aan de gemeente een ontleening van 200 p. gr. « wisselgelt » voor den tijd van 6 jaar op het batig slot der rekening binnecosten van 1788. De nieuwe school was er broodnoodig daar er boven de 600 kinderen zijn, knechten en meisjes, tusschen 4 en 10 jaar oud, waaronder een 250 voor wie het totaal onmogelijk is eenig schoolgeld te betalen. Er zal onderwijs gegeven worden in « lezen, schryven, handwerck van spinnen, breyen ende nayen als in de christelyke leerynghe ». Beide wetten samen met de notabelen en groote gelande, overtuigd van de noodzakelijkheid, vragen aan 't Vrije de noodige toelating, die 29 Mei 1790 is verleend.

De Brabantsche omwenteling werd in Ardoorie, lijk elders, geestdriftig onthaald. Onmogelijk nog eens in bijzonderheden te treden als over het dragen van « cocardes », het bewapenen der mannen, het opgaan in den dienst der Staten, enz. Een enkel feit maar : de geestdriftige viering. In Februari 1790, voor en na het publiceeren van het manifest van Vlaanderen, werd in de kerk door pastoor en onderpastoors een solemnele hoogmis gedaan met uitstelling van het H. Sacrament en benedictie. Telkens was er een macht van volk, « om den almogenden Godt te bedanken voor den zegeprael en geluckighen voorspoet der nederlandsche waepenen, de bekomen vryheit des lants en waere religie ». Op de mis volgde een groote brooduitdeeling. Verders werd er op Vrijdag 12 Februari, een groote lijkdienst gecelebreerd tot lafenis van de gesneu-

1) *Specificatie* als in vorige nota.

2) Er wordt onder meer ontvangen 102-3-6 p. gr. uit het sterfhuis van Pavot, gewezen onderpastoor van Ardoorie en pastoor van Waardamme, overleden te Ardoorie, 6 April 1779.

velde vaderlanders. De kerk en de altaren alsook de lijkbaar waren in groote rouw. Beide wetten samen met de notabelen werden stoetsgewijze door de beide schuttersgilden en de gewapende jongheid met een zee van volk, trommels en vlaggen, naar de kerk geleid. Na den dienst werd het rouwgewaad weggenomen en de altaren op hun kostelijkste versierd en dan werd door den pastoor het Hoogwaardige uitgesteld en de zegen ermede gegeven, waarna door heel het koor een machtig Te Deum gezongen werd onder het luiden der drie klokken en het 3 maal losbranden der geweren en kanonnen. Tot slot van den kerkelijken dienst werden 35 maten « mes-seljoen in broot » uitgedeeld alsook al de offerpenningen die aanzienlijk waren, « tot groot genoeg van ider ». Daarna was er een eetmaal, waaronder muziek, in de wetkamer, terwijl de twee schuttersgilden naar hun vergaderplaatsen gingen. Te drie uur deden de « g'exerceerde volontaire jonghe waere vaderlanders » oefeningen « in het vuur. Na het lof werd het wethuis alsook de beide gildenhuizen verlicht, terwijl die van S. Barbara met hun geweren vuurden en die van S. Sebastiaan « groote en cleene luchtfuseën » wierpen. Dit alles duurde tot 10 uur 's avonds, terwijl gedurig ge-roepen werd : « Vyvat de Vryheid, Vyvat Vandernoot, Vyvat Vandermeersch, Vyvat alle waere vaderlanders » (1).

In October-November 1790 wordt de straat naar de Kaaie, de « Cayedam », gekalsijd (2).

Naar G. F. TANGHE (3) weet te melden wordt pastoor Du-buisson, bij afwezigheid van den deken van Roeselare, door

1) Minute van brief door Hil. Fr. Vancoquelaere, 22 Februari 1790 (RB. Triage de Liasses, nr 46) coll. *Rekening binnecosten 1789-1790*, f° 47-53 (Ibid. Vrije, nr 7041); *Staet van costen 1790-1791* (Ibid. Triage de Liasses, nr 309; *Specificatie greffier* (Ibid. Triage de Liasses, nr 343).

2) Stukken in RB. Triage de Liasses, nr 13. Zouden de zelfde steenen daar nog niet liggen? De gebruikte steenen waren « rebut-steenen » (*Staet van oncosten binnecosten* in RB. Triage de Liasses, nr 309, coll. *Rekening binnecosten 1790-1791*, f° 40, Ibid. Ardoye, oud nr 4).

3) o. c. blz. 59-60. Die rekeningen die liepen over de tijdspanne gaande van « Sint Jansmesse » (24 Juni) tot dien dag van 't volgend jaar moesten ieder jaar vóór den Bisschop of zijn afgevaardigde (gewoonlijk den deken) en de hoofdgezworene van kerk en disch afgelezen en onderzocht om goedgekeurd of gewijzigd te worden.

Bisschop Brenart in 1791 naar Koolskamp gezonden, om er, als deken, de kerk- en dischrekeningen te aanhooren.

Maar bange tijden zouden aanbreken : de omwenteling zeegevierde in Frankrijk en vooral op het einde van den zomer 1792 kwamen veel priesters en andere emigranten in onze provincie een schuilplaats zoeken (1). De volgende priesters vinden wij op Ardooie in 1792, allen uit het bisdom van Atrecht :

JEAN PHILIPPE COUDRON, kapelaan der abdij van Avesnes, oud 30 jaar, kwam hier 28 September 1792. Hij woonde in bij greffier Hil. Fr. Vancoquelaere en vertrok in November 1792.

PIERRE ALEXANDRE DELCROIX, onderpastoor te Croiselle, oud 32 jaar, kwam hier als boven, en woonde in bij pastoor Dubuisson.

NICOLAS JOSEPH LAGNIEZ, onderpastoor te Lebarque, oud 32 jaar, kwam hier als boven, en woonde in bij Jan Frans Van Brabant (2).

JEAN FRANCOIS HUBERT REVEL, onderpastoor te Douchy-Ayette, oud 32 jaar, kwam hier als boven en woonde in bij de wed. Ignaas Devos (3).

GUISLAIN JOSEPH MARTIN, onderpastoor van Duisant, oud 31 jaar, kwam hier als boven en woonde in bij Jan Baptista Stalens.

JEAN BAPTISTE MESSENGER, onderpastoor van Forest, oud 29 jaar, kwam hier vóór 8 October 1792 en woonde in bij Grégoire Roelens. Half Oogst 1793 is hij vertrokken.

ADRIEN BENOIT JOSEPH NOE, onderpastoor van Humbincourt, oud 34 jaar, was hier van 8 October 1792 en woonde in bij onderpastoor Godderis (4).

Daarbij komt nog een andere uit het bisdom van Amiens :

1) In de bisdommen Brugge en Gent waren tusschen 8 en 900 priesters en kloosterlingen (F. MAGNETTE, *Les émigrés Français aux Pays bas, 1789-1794*, Brussel, 1907, bl. 88-89).

2) Deze werd later vrederechter te Ardooie.

3) Ignaas Devos was de broeder van Frans, waarvan we boven gesproken hebben en die getrouwd is geweest met Anna van Hesen. Ignaas Devos en zijn vrouw Anna Veronica Verstraete zijn rechtstreekse voorouders van Mr Octave Devos.

4) Dat deze 7 hier waren vóór 8 October blijkt uit de minute van een brief van dien datum aan 't Vrije in het register, vermeld in volgende nota.

JEAN BAPTISTE LE TEMPLE, geboren te Bazentin, oud 28 jaar, onderpastoor van Hallu. Heeft Frankrijk verlaten 10 September 1792, verbleef eerst zes weken te Ieper, van waar hij naar Ardoois kwam in November en inwoonde bij notaris Jan Baptiste Vancoquelaere. Hij was er nog begin Juli 1793 (1).

Behalve voor een paar, waar bij staat wanneer zij vertrokken zijn, weten wij niet hoelang zij alhier verbleven hebben.

Nadat de Franschen onder Dumouriez, te Jemappes, 6 November 1792, de Oostenrijkers hadden verslagen en onze streken ingepalmd, zijn er waarschijnlijk onder die ingeweken Fransche priesters en emigranten, die, lijk velen hunner lotgenooten, naar Duitschland of Holland zijn uitgeweken, terwijl andere, lijk de laatstgenoemde, in elk geval, zich hier nog verscholen hebben gehouden. Intusschen die eerste Fransche overheersching was van korten duur: ze werden door de overwinning der Oostenrijkers te Neerwinden, 18 Maart 1793, gedwongen het land te ontruimen. Over die oorlogsverrichtingen in die twee jaren en het volgende, tijdens de welke ook Ardoois veel te lijden had, zullen we lijk bij de vroegere, niet uitweiden, daar het ons te ver buiten ons kader zou brengen (2).

Einde November 1792 werd een « boom van vryheid door de fransche militaire geplant op de plaetse dezer prochie » en bovenaan in blik de republikeinsche muts geplaatst (3). In Februari 1793 moet hij uitgetrokken geworden zijn, want 3 Maart worden straffen aangekondigd tegen degene die den nieuw geplanten zouden schade toebrengen (4).

10 Februari 1793 was, tegen wil en dank van de bevolking en hare overheden, een proklamatie van Frankrijk afgekondigd. Onmiddellijk daarop, wellicht nog geloof hechtend aan de valsche beloften door de Franschen bij hun inkomen gedaan dat zij alhier de vryheid brachten, zenden ze uit Ardoois naar

1) Al die gegevens haalden wij uit het *Register van wettelycke pasporten Hardoye* in RB. Triages de Liasses, n° 698.

2) Voor heel dit tijdstip zie het standaardwerk van P. VERHAEGEN, *La Belgique sous la domination Française 1782-1814*, Brussel, 5 Bd.

3) Specificatie greffier bij *Staet binnecosten 1792-1793* in RB. Triage de Liasses, n° 309.

4) Publicatie in RB. Triage de Liasses, n° 47.

de « municipaliteyt » s'lants van den Vryen » te Brugge een klinkend protest onderteekend door 189 ingezetenen, dewijl zij, lijk zij verklaren, niets anders « erkennen dan de Vlaemsche natie en hunne constitutie soo haest die sal in vougen syn ». Dit schrijven werd ook in 't geheim naar andere gemeenten gezonden, opdat zij een gelijkdanig zouden opzenden (1).

Waren de Franschen verslagen te Neerwinden, de strijd woedde nog maanden voort, vooral in midden Vlaanderen, waar de Oostenrijksche generaal de Clerfayt zocht den Franschen Pichegru te verdrijven.

Middelertijd waren de vervolgingswetten in Frankrijk maar immer voortgegaan, het schrikbewind heerschte er en de doodstraf was afgekondigd tegen de priesters die den eed van getrouwheid aan de « Constitution civile du clergé » en van haat aan het Koninkdom weigerden. Dit had voor gevolg dat na den slag van Neerwinden, nog eens talrijke priesters en andere naar onze streken kwamen gevlucht. Hier de namen van priesters en kloosterlingen waarvan we voor die tijden het spoor op Ardooië gevonden hebben :

GEORGES THIERRIÈRE, onderpastoor uit het bisdom van Le Mans. Hier ingeschreven 29 April 1793, woont in bij Heer Amandus de Vos (2).

...ROUSSEAU, onderpastoor van S. Cyr aan Loire in het bisdom van Tours. Hier ingeschreven zelfde dag als voorgaande, woont in bij onderpastoor Verwilghen. Hij vertrok 1 December 1793.

LOUIS FRANCOIS DEMONCHEAUX, geboren 2 September 1745 in het bisdom van Amiens, recollet (P. Antonius) uit het klooster van Duinkerke. Hier ingeschreven zelfde dag als voren, woont in bij Pieter Frans Haessebroucq (3). Hij vertrok 5 Oogst 1793.

...BEAUMONT, pastoor van Occoche, bisdom van Amiens.

1) Originele in RB. Triage de Liasses, nr 226.

2) Deze was de oudste zoon van bovengenoemden Ignaas Devos en rechtstreeksche voorvader van Mr Octave Devos.

3) Deze was de kasteleinboer van het kasteel van burggraaf de Jonghe. Onder het Fransch bewind is hij, tijdelijk althans, maire geweest van Ardooië.

Hier ingeschreven zelfde dag als voren, woont in bij greffier Hil. Frans Vancoquelaere.

CHARLES DE PLESSIS, « prêtre françois déporté, agé de 50 ans », zegt het pasport. Hier ingeschreven 3 Mei 1793, woont in bij pastoor Dubuisson en vertrok 30 September daaropvolgend naar Aalst.

...TAUCQUEMBERGHE, pastoor-deken van Bapaume, bisdom van Atrecht. Hier ingeschreven 28 September 1793, woont in bij pastoor Dubuisson.

LOUIS DEMAERE of DEMAIRE, priester uit het bisdom van S. Omaars. Hier ingeschreven 29 September, woont in bij Charles Vanderougstraete (1).

...LUGIN, « flamand chapelain de S. Bavon, natif de Harnette (= Arneke ?), présentement dans cette paroisse ». Oud 35 jaar, krijgt paspoort voor Ieper en Oostende 21 Juli 1793.

PATER FIDELIS, Ongeschoeide Carmeliet, is hier gekomen in Januari 1793 en heeft ingewoond bij de Wed. Ignatius De Raedt. Van daar is hij in April 1793 gaan wonen bij geneesheer Everaert te Lichtervelde, 15 dagen later bij burgemeester Vancouterre te Zwevezele, van waar hij naar Brugge is getrokken.

PIERRE JAQUES DELCOURT, broeder Bruno, leekebroeder der Karthuizers van « La Boutellerie à Fleurbaix ». Hij is hier al in October 1792 en nog in Februari 1794; woont in bij Charles Vanderougstraete (2) en later in Mei 1793 bij greffier Hil. François Vancoquelaere. Nu en dan gaat hij eens weg voor zaken (3).

Andere namen vonden we niet, maar we weten dat, 13 Maart 1794, tien Fransche priesters te Ardooie woonachtig

1) Herbergier in « de Zwane », de vergaderplaats der wetten en later municipaliteit.

2) Zoo in April 1793 is hij terug in zijn klooster: van daar schrijft hij, 23 April, aan den greffier om hem te vragen zijn plaats open te houden en dankt geestdriftig al zijn weldoeners (Origineel in GA. Zaken van H. Fr. Vancoquelaere).

3) Al de gegevens nopens die vluchtelingen komen uit *Register van de wettelyke pasporten Hardoye*, in RB. Triage de Liasses, n° 698.

waren (1). Terwijl zij hier woonden deden zij ook soms gevraagd dienst in de kerk (2).

Terloops zij hier aangestipt dat 1794 wederom een buitengewoon sterftejaar is geweest : het getal overlijdens dat 156 was in 1793 en 164 in 1795 was 324 in 1794, waaronder 120 kinders (3) tengevolge van een besmettelijke ziekte, een soort cholera, die ook in andere plaatsen veel slachtoffers maakte (4).

12 Mei 1794 wordt het kasteel van Heer de Jonghe op het veld door soldaten der verbondene legers geplunderd (5).

Maar 16 Juni 1794 werden de Oostenrijkers te Fleurus voor goed door de Franschen verslagen en onze provinciën werden een wingewest der Republiek en zouden al de hatelijke afpersingen en vervolgingswetten ervan te dragen hebben.

De weken die Fleurus voorafgingen waren buitengewoon lastig voor onze streken, daar legers der beide kampen zich juist alhier nestelden. 10 Juni 1794 werd moorddadig gevochten tusschen Roeselare en Ardoorie. Een Oostenrijksche afdeeling was afgesneden van het gros van zijn leger, maar baande dien dag, in een gevecht van man tegen man, een doorgang door de Fransche legerbenden en kon zoo Ardoorie bereiken en van daar het kamp van Generaal de Clerfayt : zij hadden echter 124 dooden en 173 gekwetsten (6).

15 Juni daaropvolgend kwamen de Fransche legers van den

1) Verklaring der beide wetten in RB. Triage de Liasses, n^r 343.

2)...Voorts betaelt over het stipendium van elf messen gedaen door dheeren fransche priesters onder de lessen geduerende de geseyde uytvaart... (*Staet van goede*. J. B. Vandendriessche † 13 April 1793 in RB. Triage de Liasses, n^r 147).

3) Overlijdensregister in GA.

4) Dr PLETTINCK, *De la dysenterie épidémique qui a régné à l'hôpital de Meulebeke en 1847*, o. c., blz. 4; J. F. VANDORPE, *Essai sur la dysenterie épidémique qui a régné en Flandre et spécialement à Courtrai l'an 1793*. Kortrijk, 1795.

5) Verklaring van 7 Oogst 1794 in *Register van wettelycke passeerynghen* (RB. Ardoye, oud n^r 172).

6) *Journal général de la guerre* (Brussel). 17 Juli 1794. Supplément blz. 1388-1390 : Relation de l'affaire de Rousselaer le 10 Juin.

Wat later, 17 Juni, wordt gemeld, dat generaal de Clerfayt zijn hoofdkwartier naar Deinze heeft verplaatst en dat al de bruggen opgeblazen werden (Ibid. 20 Juni 1794, blz. 1418) ; te Ardoorie werd dan de Tombrugge vernietigd.

beruchten generaal Vandamme, een der meeste woestaards van dien tijd, Ardoois binnen (1).

In de « contributie » van 4000000 livres in gelde door den « representant des volks » Laurent op Brugge en het Vrije gelegd 4 Fructidor jaar II (= 21 Oogst 1794), wordt de pastoor van Ardoois belast met 2400 Fransche livres en de gemeente met 1469-3-0 p. gr. (2), terwijl het volgende jaar in de geforceerde leening van 5000000 livres van 19 Frimaire jaar IV (= 10 December 1795) Ardoois 23090 livres te storten heeft (3).

't Was echter vooral van af 1797 dat onze menschen al het hatelijke van de Fransche overheersching gevoelden, omdat ze getroffen werden in hetgeen hun het nauwst aan het hart lag, hun godsdienstige gevoelens. De municipaliteit of gemeenteraad werd omvormd : ofschoon de meeste leden de gevoelens hunner onderhoorigen deelden, waarover we verder een beoordeeling zullen hooren, hielden ze hun voorliefde verdoken (4), maar de Franschen hadden er hun man die immer werkte, een man volgens hun hart, de « commissaire du pouvoir exécutif » lijk ze hem noemden, den beruchten Jolly.

In de geforceerde leening van 't jaar V wordt pastoor Dubuisson aangeslagen voor 400 « livres tournois » : 26 Prairial jaar V (= 14 Juni 1797) dient de oude man aan 't centraal bestuur een rekest in, ondersteund door de municipaliteit, om te vragen ontslagen te zijn, daar hij sedert 3 jaar alle tienden ontnomen was en zoo volstrekt onbekwaam is te betalen : met groote moeite kan hij in zijn levensbehoeften voorzien (5).

12 Vendémiaire jaar VI (= 3 October 1797) op bevel van den commissaris Jolly wordt inventaris opgemaakt van alles

1) Stukken in RB. Triage de Liasses, n° 343 en 226.

2) *Staet van onkosten uytzend 1796-1797*, in RB. Aanwinsten, n° 2932 coll. *Kort-verhael van het gonne binnen de stad Brugge en lande van den Vryen ten aenzien van de contributie van vier millioenen in gelde... door den representant des volks, Laurent...* Brugge.

3) J. SAMYN, *De Fransche revolutie in Vlaenderen en in 't bijzonder te Thielt*. 2^e Uitg. Bd. 1, bladz. 94, nota 2.

4) Zoo, om maar een te noemen, Haessebroucq, waarvan we boven spraken.

5) Stuk in GA. farde XI.

wat er in de kerk is, en bevel gegeven alle uitwendige godsdienstteekenen en beelden van het kerkgebouw te weren, terwijl de inwoners 24 uren tijd hebben om hetzelfde te doen met hunne huizen ; daarbij wordt de kerkdeur gesloten en bezegeld. Dit inventaris geeft de meubleering op : daarin vinden we onder meer dat er 3 altaren zijn, 3 biechtstoelen, waarvan een in het zuidelijke en 2 in het noordelijke koor, dat er 3 schilderijen en 2 beelden in de kooren en 23 schilderijen (waaronder gewis de kruiswegstatiën) in de kerk zijn, daarenboven dat er in de sacristij onder meer 9 volledige ornamenten zijn van verschillig kleur, twee « camails », een kelk in tin en een biechtstoel (1).

Reeds drie dagen nadien, 15 Vendémiaire, wordt een rekwest onderteekend door 486 inwoners ingediend ten einde de kerk te mogen gebruiken om er hun gebeden te doen (2).

Dit werd hun inderdaad toegestaan en koster Jacobus Innocentius Vancoquelaere, die als zegelwaarder der kerk was aangesteld, zal de deur openen 's morgens en 's avonds sluiten (3).

16 Frimaire jaar VI (= 6 December 1797) werden kerk en pastorijs onder sequester gesteld (4).

1) *Registre Délibérations A* n° 111 (GA). Het stuk is geteekend door Jolly, door P. F. Haessebroucq als maire en Hil. Fr. Vancoquelaere als secretaris. We weten reeds hoe beide laatste fransche priesters hebben schuilplaats gegeven. Haessebroucq zal, gewis omdat hij niet republikein genoeg was, nadien vervangen worden. Later wordt een koper ciborium met verzilverde kuip, niet in inventaris begrepen, naar den ontvanger der domeinen gezonden te Thourout (Brief van 15 Frimaire jaar VII (= 5 December 1798 in *Copie correspondance A* n° 103).

2) Origineel in GA. De leden der municipaliteit onderteekenen niet, daar het rekwest aan hen moest aangeboden zijn.

Naar een schrijven van Van Cuyl, « commissaire du pouvoir exécutif » te Pittem, hebben zij aldaar, en ook te Zwevezele, Koolskamp, Meulebeke en Ardoorie, waarschijnlijk op Zondag 15 October 1797 rond het uur der hoogmis en in den namiddag de klokken geluid om het volk tot de gesloten kerk te roepen. Brief van 18 Vendémiaire jaar VI (= 18 October 1797) in RB. Triage de Liasses. n° 704.

3) *Copie correspondance A*, n° 26-28 coll. *Registre délibérations A*, n° 167 (GA.) 15 Floréal jaar VI (= 4 Mei 1798) worden aan den koster de sleutels ontnomen maar 22 daaropvolgend (= 11 Mei) is het onverschil bijgelegd en krijgt hij de sleutels terug.

Koster Vancoquelaere legde ten anderen den eed af door de Fransche wetten geeischt waarover nog verder (*Status vicariatus, pastorum vice-pastorum, etc.* door L. A. Caytan. Handschrift in ABB), zulks misschien met het oog op dit doel.

4) *Registre délibérations A*, n° 120 (GA.)

In zitting van 24 Pluiose jaar VI (= 12 Februari 1798) eischt Jolly dat binnen de 8 dagen de wetten zouden uitgevoerd worden in zaak afnemen der kruisen en klokken van de kerk (1). Daarop wordt twee dagen nadien beslist een aanbesteding te doen, tot weren van het kruis op den toren en de drie staande op ieder beuk : die heeft plaats 1 Ventose jaar VI (= 19 Februari 1798). Veel Ardooienaars zijn opgekomen doch niet een wil er zich mede belasten en het werk wordt gegeven aan Jaak De Revere van Roeselare, die het dan ook uitvoert (2).

Intusschen had men 17 Pluiose (= 5 Februari 1798), met veel bombast en aflezing van bedreigingen tegen eventuele schenners, een nieuwen boom van vrijheid geplant (3).

Ingevolge de wet op de nationale goederen en het aangeslagen kerk- en kloostergoed wordt de schatting gedaan (4).

Intusschen hadden de vervolgingswetten en de hatelijke conscriptie of loting een heele beroering veroorzaakt en kregen we 't geen men genoemd heeft de Boerenkrijg. Wel is waar hadden die onlusten, onder den kreet « Voor altaar en haardstede », alhier niet den omvang die men in de Kempen gekend heeft, maar toch gaat het niet om die gebeurtenissen in onze streken eenvoudig als iets van geen belang te doen doorgaan (5).

6 Brumaire jaar VII (= 27 October 1798) komt er een bende van die jongens, door de Franschen Brigands genaamd, naar Ardooië, aangevoerd door Alexander De Lentz : zij hebben er

1) Ibid. n° 135.

2) Ibid. n° 139-139 : hij moest maar « de beyde isere arms » weg nemen en mocht het staande ijzer laten. De kruisvorm verdween zoo en Jolly kon gerust slapen.

3) Ibid. n° 131, coll. n° 133, 153-154 : de boom was gehaald geweest bij « borger de Jonghe ».

4) *Copie correspondance A*, n° 50, coll. *Registre délibérations A* n° 224 (GA).

5) Zoo doet J. DE SMET, *Wie deed er mee in den Boerenkrijg*, in *Biekorf*, 1926, blz. 217-227, omdat hij zich vergenoegt met bronnen van Franschen oorsprong, want deze hadden er alle belang bij den opstand onzer dappere jongens te kleineren. Over heel de zaak, zie het bovengenoemde werk van P. VERHAEGEN, o. c., Bd III : *La guerre des paysans* ; meer in het bijzonder voor onze streken b. v. TH. SEVENS, *De Boerenkrijg in het voormalig departement der Leie*, in *Mengelingen II* (Davidsfonds), 1897, blz. 47-57 en F. BOONE en DE SOMVIELE, *De Boerenkrijg in het Thieltsche*, Thielt, 1898.

de klokken geluid om het volk tot den opstand op te roepen, den vrijheidsboom omvergesmeten, de papieren van het gemeentehuis verbrand en, vooral bij de gekende handlagers van Frankrijk, commissaris Jolly en secretaris Van der Espt, vernield en geplunderd (1), maar dit gebeurde niet op een dag, de onlusten duurden een achttal dagen en strekten zich uit tot heel Midden Vlaanderen. 10 Brumaire (31 October) hernemen de woelingen opnieuw totdat eindelijk 2 dagen nadien republikeinsche overmacht overwon (2).

Daarop volgde natuurlijk enkwest op enkwest, waarvoor die citoyens zich vet deden betalen door de uitgeputte gemeente, zoodanig dat het bestuur er zich bitter over beklaagde, 21 Frimaire jaar VII (= 11 December 1798) aan het centraal bestuur (3). Ardoorie werd dus plichtig bevonden, verscheidene zijners inwoners hadden deel genomen aan den opstand en met de Brigands gestreden (4) en zoo, de vooropgestelde thesis zijnde dat de gemeenten die Brigands geleverd hadden te zamen de aangerichte schade in het departement moesten betalen, komt Ardoorie in de uitspraak van den rechtbank der Somme in die zaak, 5 Fructidor jaar VII (= 22 Oogst 1799) onder de plichtigen en moet betalen 3187.21 fr. (5).

1) *Registre délibérations A*, n^{rs} 248 en 252 (GA.) ; *Copie correspondance A*, n^{rs} 86, 87, 89 en *Registre délibérations B* (Ibid.). Van der Espt stond bekend als een aanhanger der Fransche Jacobijnen. De plundering hier vermeld is er een bewijs van. Hij was anders nog notaris en een flink beslagen man. Van zijn hand bestond vóór den oorlog op het kasteel der familie de Jonghe d'Ardooye te Ardoorie een wonderschoone kaart van Ardoorie ingedeeld in de verscheidene heerlijkheden. Later, 15 Prairial jaar XIII (= 24 Mei 1805) wordt hij van regeeringswege voorgesteld tot lid van de Academie de législation te Parijs en men vraagt of hij aanneemt (GA. Farde IV). Gewis zal er niets van gekomen zijn, daar hij reeds overleed in Juli 1805.

2) *Copie correspondance A*, n^r 93 (GA.) coll. TH. SEVENS, *De Boerenkrijg*, o. c., blz. 54.

3) *Copie correspondance A*, n^r 104 (GA.) De leider der beruchte onderzoekers was de gehate Citoyen Esmonot, de geesel van Thielt in die tijden.

4) J. DE SMET, *Wie deed mee in den Boerenkrijg*, in *Biekorf*, 1926, blz. 225, heeft in zijn heel onvolledige lijst, voor Ardoorie enkel den naam van Ignaas Dedeyne, landwerker.

5) *Copie authentique* in GA. II, B. 1 coll. verscheidene brieven, Ibid. farde VII.

Die som werd geeischt van de meest begoede ingezetenen (1).

Sinds lang hingen zware onweerswolken boven Kerk en Godsdienst, doch tot nu werden de vervolgingswetten, die in Frankrijk zooveel bloed deden vloeien, bij ons niet in hun volle strengheid toegepast. Door de staatsgreep van 18 Fructidor jaar V (= 4 September 1797) waren de gematigden omvergeworpen en de radicalen namen 't bewind in handen. Reeds 's anderendaags werd aan ieder priester van ons land opgelegd den eed te doen van haat aan het koningdom en de tyrannie en van getrouwheid aan de Republiek en de « Constitution civile du clergé ». Enkele dagen daarna werd ieder openbare godsdienstoefening verboden evenals het dragen van het priesterkleed en werden alle kerken waarvan de priesters den eed niet hadden afgelegd verbeurd verklaard (2).

Te Ardoosie zijn de zaken zoo snel niet gegaan, onder het oogluikend toezien van de municipaliteit die veinsde niet te weten wat doen (3). De priesters, naar het voorbeeld van de overgrootte massa hunner ambtgenooten, weigerden kloekmoedig den gedoemden eed af te leggen (4); nochtans bleef de kerk voort open ingevolge boven aangehaalde toelating en men deed er dienst in tot het einde van October 1798 (5).

1) Brief van 16 Frimaire jaar VIIIe (= 7 December 1799) in *Copie correspondance A* (GA). Theodoor de Jonghe komt aan 't hoofd met 1300 fr., volgen Grégoire Roelens 450 fr., Wed. Jean Hubert Roelens en Wed. Jean François Werbrouck met elk 300 fr. Al de andere staan beneden de 100 Fr.

2) Benevens de bovengenoemde werken van H. PIRENNE en P. VERHAEGEN, zie voor onze streken onder meer E. DE MOREAU, *L'église de Belgique de 1795 à nos jours*, in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*. Parijs, Letouzey. Bd. VII, col. 712 en vgd. en J. HODÜM, *De Fransche omwenteling en de godsdienst in België in Collationes Brugenses*, 1932, bl. 216-219 en 286-289.

3) 7 Thermidor jaar VI (= 25 Juli 1798) vragen zij aan het centraal bestuur: « Pour ce qui est des prêtres sujets à la déportation nous désirerions que veuillez nous expliquer qui sont ceux qui doivent être regardés comme tels » (*Copie correspondance A*, n° 53 in GA).

4) M. GAILLARD. *Memoriale in generationem et generationem absolutum*. z. j. n. d. coll. *Status vicariatus...* door L. A. CAYTAN. Handschrift in ABB.

5) Klein handboek putmaker 1793-1827 in GA.

Edoch na de brigandsonlusten werden de priesters verantwoordelijk gesteld en bij bevel van 14 Brumaire jaar VII (= 4 November 1798) werden er in een pennetrek 8565 Belgische priesters veroordeeld om vervoerd te worden in ballingschap waaronder een 8000 die tot nu toe niet veroordeeld waren. Onder deze bevonden zich pastoor Dubuisson, onderpastoors Pieter Kempinck en Frans Ide, alsmede de paters Roelens, Capucien, en Hugo Vancoquelaere, Recollet, die, beide van Ardoorie zijnde, wellicht daar gekomen waren na de afschaffing van hun klooster door de Fransche wet (1).

19 Pluviose jaar VII (= 7 Februari 1799) wordt aan het centraal bestuur de mare gedaan dat van het vonnis is kennis gegeven aan de laatst gekende woonplaats der veroordeelden, maar dat niet een van hen te huis was (2). Intusschen bleven pastoor en onderpastoors te Ardoorie, verscholen ja, maar ten dienste van hun volk en in 't geheim de HH. Sacramenten bedienend (3), en niettegenstaande Jolly en zijn speurhonden

1) Origineel in GA.

PETRUS MARTINUS ROELENS, zoon van baljuw Rochus Hubertus (deze was de broeder van P. Fidelis, Recollet) en Barbara Vandenberghe, geboren te Ardoorie 29 April 1744. De peter was de reeds vernoemde Petrus Josephus Roelens, broeder van Rochus Hubertus, die stierf in 1755 als kapelaan van O. L. Vr. altaar alhier. Petrus Martinus Roelens werd ingekleed bij de Capucienen als P. Fidelis in 1764 (over hem verschaft ons P. Hildebrand Cap. welwillend inlichtingen die eens voor goed alle verwarring tusschen P. Fidelis Recollet en P. Fidelis Capucien doen verdwijnen. Hem zij hartelijk dank gezegd). Hij werd aangehouden, maar niet te Ardoorie, 19 November 1798 en daags daarna naar La Rochelle gevoerd waar hij uitgeput van kracht in 't gevang overleed in Mei 1799 (J. B. VAN BAVEGHEM, *Het Martelaarsboek*, Gent, 1875, blz. 374).

EUGEEN VANCOQUELAERE (pater Hugo) Capucien, geboren te Ardoorie 5 Januari 1736, was zoon van den greffier Jan Baptiste. Na sluiting van zijn klooster te Brugge, 4 November 1796, is hij in burgerkleederen bij zijn broeder Hilaire François, den huidigen greffier, toegekomen (Minute van brief van Hil. Franç. Vancoquelaere, 16 November 1798, in Zaken H. F. Vancoquelaere in GA). Hij werd aangehouden om den eed geweigerd te hebben, maar wellicht niet op Ardoorie waar geen spoor van bestaat, en opgesloten in het Rasp-huis te Brugge tot 3 Januari 1800. Hij overleed in 1818 (J. B. VAN BAVEGHEM, o. c., bl. 408).

2) *Copie correspondance A* (GA).

3) Zoo vinden wij een bewijs b. v. in de doopregisters in GA : de akten van tijdens den Beloken tijd zijn geschreven op allerhande papierkens, volgens dus zij bij hen hadden, en werden naderhand met doorlopende hand in het register ingeschreven.

konden zij niet gevangen worden, een bewijs dat zij de bevolking met hen hadden (1). G. F. TANGHE (2) geeft een kenschetsend staaltje. Onderpastoor Kempinck, verkleed, ging een berechting doen langs de kanten van Roeselare. Gekomen omtrent de herberg « De witte kave » ontmoet hij twee gendarmen. Bij dit zicht, wellicht ondervindend dat hij herkend was, springt hij over den gracht om te ontvluchten. De gendarmen echter zijn bij hem en geven hem sabelslagen op het hoofd, hij valt en wordt gevat. Bloedend gaat hij nu tusschen de paarden der gendarmen, maar gekomen aan « De witte kave », vraagt hij zijn wonden te mogen wat vermaken, 't wordt hem toegestaan en de gendarmen houden de wacht, de eene aan de voordeur en de andere aan de achterdeur. Intusschen waren veel Ardooiënen, die van een houtvendinge kwamen, daar binnen gevallen en ziende wat er gaande was, vallen zij samen met stokken en al wat ze maar krijgen konden op de gendarmen, die, allen tegenstand vruchteloos voelend, de vlucht namen : de onderpastoor was gered en bleef vrij voor het overige van den Beloken tijd.

Stippen wij hier terloops nog aan dat onder den Beloken tijd nog een ander priester op Ardooië vertoefde, Ludovicus Franciscus Roelens (3). Ziekelijk had hij zijn pastorij van Eernegem verlaten en, na enkelen tijd bij zijn familie te hebben gewoond, laat hij aan de municipaliteit van Ardooië 12 Prairial jaar VI (= 31 Mei 1798) weten, dat hij alhier zal blijven. Daar hij insgelijks den eed geweigerd had, en anderzijds zoo erf getroffen is dat hij niet kan verdragen worden, vraagt hij ingevolge besluit van 12 Nivose II. (= 1 Januari 1799) een geneeskundig onderzoek, wat hem toegestaan wordt 12 Pluviose jaar VII (= 31 Januari 1799) en 's anderdaags gedaan door de geneesheeren Aug. Vergaert van Ardooië en Pieter

1) Zie het verslag van Jolly dat we verder geven in RB. Vrije, n° 4322.

2) O. c., blz. 16-18.

3) Geboren te Ardooië 3 Oogst 1726, zoon van Joannes (broeder van bovengenoemde P. Fidelis, Recollet, en van Pieter Josephus) en Anna Theresia Berlamont. Een tijd was hij onderpastoor te Zwevezele (zekerlijk reeds in 1758 naar *Staet van goede* bij overlijden van zijn vader in RB. Triage de liasses, n° 152). In 1767 werd hij pastoor te Snaaskerke en in 1775 te Eernegem.

Hubert Van der Espt van Kortrijk ; daarop mag hij blijven onder waakzaamheid der overheid (1).

Edoch 11 Thermidor jaar VII (= 29 Juli 1799) komt nieuwe vraag naar inlevering. De municipaliteit doet nieuw geneeskundig onderzoek instellen, dat nog verergerde toestand bestatigt : hij kan het bed niet meer verlaten. Daarop nieuwe vraag aan 't centraal bestuur hem hier te laten 23 Thermidor daaropvolgend (= 10 Oogst 1799) (2). Hij werd verder niet meer verontrust, stierf te Ardoorie en werd begraven 8 Frimaire jaar IX (29 November 1800) (3).

In zelfde gedachtenorde voegen wij hier nog bij hoe, benevens bovengenoemde, de priesters inboorlingen van Ardoorie zich ten opzichte van den gedoemden eed hebben gedragen. De reeds gemelde Ignatius Vancoquelaere, geboren in 1734, broeder van pater Hugo, pastoor der tweede portie in St. Salvators te Brugge, weigerde den eed, werd gevangen en opgesloten met veel anderen, bij zijn broeder, tot de vrijlating in 1800. Petrus Perneel, geboren in 1763, destijds onderpastoor te Wingene, weigerde insgelijks den eed en bleef zijn volk bijstaan, tot zijn oom Felix Perneel van Koolskamp, pastoor van Pittem, gevangen werd en naar het eiland Oléron vervoerd, dan ging de neef den oom in het geheim vervangen en had van hem de noodige delegatie ontvangen om als pastoor op te treden. Insgelijks handelden Servatius Macseele, geboren in 1769, onderpastoor te Beveren bij Roeselare, die heel den Beloken tijd onder de zijnen verbleef en bij het overlijden van zijn pastoor Deneckere in 1800 er deservitor werd, en Joannes Gruyaert, baccalaureus formatus in de godgeleerdheid, geboren in 1761, pastoor te Zerkegem, die eveneens heel dien tijd met den meesten ijver zijn

1) Alles uit *Registre délibérations A* in GA. Het medicaal verslag zegt : «... est attaqué depuis l'époque de trois ans d'un asthme violent, qui lui cause souvent d'indices d'apoplexie, quelle maladie pneumatique et ses suites ne cesse depuis sa première apparance de devenir de plus en plus funeste, au point que dans le moment elle est devenue plus dangereuse par quelles raisons les soussignés jugent et assurent que le dit Louis Roelens ne peut subir le moindre transport hors de sa demeure actuelle sans risques des suites les plus funestes et dangers les plus éminans pour sa vie ».

2) *Registre délibérations B* (GA).

3) Klein handboek putmaker 1796-1827 (GA).

ambt uitoefende en bovendien nog de parochie van Jabbeke bediende.

Anderzijds, wellicht wel onder den invloed en medege-sleept door het jammerlijk voorbeeld van grootvicaris Jacobus de Gryse die den eed aflegde (1), onderwierpen zich ook aan de Fransche wetten Ambrosius Debusschere, geboren in 1745, destijds kanunnik en pastoor te Torhout, en Bernardus Devos, geboren in 1724, pastoor te Oostkamp (2). Beide zijn na die benarde tijden, wellicht om hun goede trouw, terug aangenomen en in hun vroegere bediening bevestigd.

Daar men al meer dan eens met de klokken geluid had zonder de wete en tegen den wil der administratie, lijk wij het onlangs nog zagen door de Brigands doen, wordt beslist 30 Brumaire jaar VII (= 20 November 1798), dezelve onmiddellijk te doen wegnemen. Willem Wybo, molenmaker van Zwevezele, voert het werk uit, maar de Fransche kapitein Belu laat toe dat er een blijft voor het slag van het uurwerk en een kleine voor de afkondiging : de twee andere worden met de « colonne mobile » medegevoerd naar Brugge (3).

's Anderendaags, 1 Frimaire jaar VII (= 21 November 1798), vraagt de municipaliteit aan het centraal bestuur de toelating om de gewezen pastorie te gebruiken tot vergaderplaats. Vroeger vergaderden zij in een herberg (de Zwaene, waar in

1) Zie daarover A. DE COENE, *Nog over « Den eed » en Vicaris generaal J. F. de Gryse*, in *Biekorf*, 1928, blz. 34-42 ; en *Vicaris generaal De Gryse heeft hij zijne eed herroepen ?*, in *Biekorf*, 1929, blz. 33-39. A. L. CAYTAN in reeds vermelde *Status vicariatus*, en hij moest het weten, is niet malsch voor De Gryse en noemt zijn handelwijze wederrechterlijk en zijn daden van geen tel. Ook zouden de aartsbisschop van Mechelen en de internuntius Ciambertini zijn zoogezegde machten van Rome ontvangen als bedriegelijk verkregen en derhalve van geener waarde verklaard hebben. Daar hij niettegenstaande voort ging in zijn handelwijze werd hem op 19 Juni 1800 door het vicariaat alle macht van vicaris generaal uitdrukkelijk ontnomen.

2) Dit alles volgens *Memoriale*, o. c. en *Status vicariatus...* door A. L. CAYTAN.

3) Alles uit *Registre délibérations A* (GA). Naar blijkt uit een schrijven van 24 Ventose jaar VII (= 14 Maart 1799) was die kleine klok slechts een groote bel, zoodat er van de 3 bestaande klokken maar een gebleven is voor het uurwerk (*Copie correspondance A*, Ibid.). Anderzijds kwam bevel de klokken, die verkocht werden aan de smelterijen van Creusot, te sturen naar Kortrijk. Bevel van 5 Prairial jaar VII (= 24 Mei 1799). Ibid. in farde XI.

voorleden tijden ook de wetten van Ardooie vergaderden), wat dikwijls aanleiding geeft tot moeilijkheden. Het wordt hun toegestaan (1).

Hoe nu de gemoedstoestanden der Ardooiënen in de eerste jaren van het Fransch bewind en onder den Beloken tijd zijn geweest vinden we geschetst in een verslag door Frankrijks vertrouwensman alhier, citoyen Jolly, gestuurd aan zijn medemaat en overste, den commissaire du pouvoir exécutif bij het centraal bestuur te Brugge, 30 Pluviose jaar VIII (= 19 Februari 1800).

De inwoners verdeelt hij in 3 klassen. De eerste, de boerenbevolking in het algemeen genomen, noemt hij dronkaards, kwaadsprekers, lafaards, ikzuchtigen, volledig onverschillig aan de wetten der republiek en van een weerzinwekkend fanatisme (2). Nochtans, voegt hij er bij om zijn eigen een pluimje te geven, niettegenstaande al die ondeugden, heb ik door mijn voorzichtigheid en mijn zorgen kunnen de rust doen heerschen binst de 4 jaren dat ik met hen ben.

De tweede omvat enkele practiciens of geneesheeren, brouwers, kleinhandelaars of andere die zich negocianten noemen, in een woord dus de plaatsenaars. Dat zijn wezens, zegt hij, die, ofschoon even fanatiek, welgaarne offers zouden doen voor de republiek, indien deze wilde toestemmen in het terug-

1) *Copie correspondance A*, n° 88 (GA) coll. vergadering van 25 Floreal jaar VII (= 14 Mei 1799). Wanneer zij reeds in de pastorij vergaderden, 28 Thermidor jaar VIII (= 16 Oogst 1800), werd bevel gegeven te betalen voor werk in den tuin « de la maison communale » (*Registre délibérations B*, *Ibid.*). Eerst had men hun geschreven 5 Frimaire jaar VII (= 25 November 1798), dat de wet van 26 Fructidor jaar V (= 12 September 1796) het gebruik der pastorijen slechts toelaat voor school en huis van den onderwijzer (GA. *farde XI*).

In vroegere tijden had die zaak van wetskamer, voor 't geval beide wetten moesten samenkomen, b. v. voor de parochierekeningen, meer dan eens onverschil doen ontstaan en zelfs processen veroorzaakt, doch eerder van feodalen aard. Zoo in de *Rekening binnecosten 1744-1745* (RB. Ardoeye, oud n° 83 en Vrije, n° 6999) vinden we een beslissing dat men het een jaar in *De Zwaene* zal vergaderen en het andere in *Den Hert*.

In den Franschen tijd was er ook vergaderd geweest in een huis in de Kortrijkstraat, geen herberg (*Ibid.*).

2) « ... yvrognes, médisans, laches, égoïstes, insoucians pour les lois républicaines et d'un fanatisme révoltant ».

keeren van hun priesters en in een gevoelige vermindering der jaarlijksche belastingen.

Eindelijk de derde zijn de overheden. Deze zijn de eenige die zich, meer dan de andere, voor de republiek uitspreken. De vrederechter (1), ofschoon een weinig fanatiek, vervult nog al wel zijn ambt, vooral sedert hij geholpen is door onzen goeden politiecommissaris (2). De municipaliteit of de gemeenteraad, vooral sinds 19 Brumaire (3), schijnt voor goed over te hellen naar het nieuw bewind. De leden en vooral de president (4) lezen gaarne de wetten en zoeken er zich van te doordringen, ofschoon niet alle in hun smaak vallen, namelijk deze op de belastingen, die ze veel te zwaar vinden voor hunne gemeente. Niettemin toen ik de uitvoering der belastingswet geëischt heb, voegt hij erbij, heb ik weer meer klachten dan moeilijkheden gehad en ik durf hopen dat zij het bestuur en de wetten zullen lief hebben eens dat wij den algemeenen vrede genieten.

Voor wat de 3 priesters betreft, sedert zij twee jaar geleden verplicht geweest zijn hun bediening te schorsen, hebben zij zich zoo wel weten te verschuilen dat hun schuiloord (5) nog niet ontdekt werd en dat ik sterk vermoed dat zij in het geheim biechten, doopen, trouwen en aan de zieken hunne aloude troostmiddelen (6) bezorgen. Van daar besluit ik, voegt hij erbij, dat zij kwaadwillig en onder bedreiging van eeuwige verdoeming aan de flauwhartige inwoners aanraden de republikeinsche feesten (7) en decadi's te misprijzen. Alleen het municipaal bestuur heeft ze tot nu toe onderhouden. Heel het

1) Joannes Baptista Van Brabant.

2) Hij bedoelt hier gewis den overgewaaiden Franschman J. Druant.

3) Doelt op de verandering ingekomen door den staatsgreep van 18 Brumaire, waarover verder. Dit toonen zij al bij het afleggen van den nieuwen eed opgelegd door de wet van 24 Brumaire jaar VIII (= 15 November 1799) en 21 Nivose jaar VIII (= 11 Januari 1800). Zie *Registre délibérations B* en *Copie correspondance A* (GA).

4) Aug. Vergaert, geneesheer.

5) « leur repaire » zegt de tekst als waren het wilde dieren.

6) « leurs antiques consolations ».

7) Telkens werd er verslag gemaakt en opgestuurd; dikwijls wordt er uitdrukkelijk gezegd dat geen enkel inwoner opkwam, altijd is alleen spraak van « autorités » en « fonctionnaires ». Zie *Registre délibérations A* en *B*, ook *Copie correspondance A* (GA).

overige der bevolking erkent slechts de Zon- of feestdagen : zij houden zelfs geen markttag op den dag door de wet bepaald (1) als hij op een Zon- of feestdag komt te vallen. Die dagen trekken zij hun beste kleederen aan, maar werken zonder verpoozen op de decadi's, niettegenstaande alle optreden daartegen.

Jolly besluit zijn verslag met te zeggen, dat, eens de dikke blinddoek van het fanatisme die de bevolking verblind zal afvallen, zij eindigen zullen met de erkenning van al het goede der republikeinsche wetten, doch dit zal maar door veel geduld, tijd en voorzichtigheid bekomen worden. Verder zegt hij meer en meer te zullen waken op die drie schijnheiligheidsoud bedienaars van den eeredienst en dat hij oneindig meer tevreden zal zijn dan nu, als hij die eensdaags zal mogen in handen leveren van het centraal bestuur, lijk hij onlangs den gewezen koster (2), die tegen alle wetten in de bediening der bedienaren van den eeredienst uitoefende, aan den correctioneelen rechtbank van Kortrijk heeft overgeleverd, maar die, onder borgstorting, bij zijn familie is mogen terugkeeren (3).

Dat hij moet bekennen dat de bevolking godsdienstig is gebleven, van geen republikeinsch gedoe wil weten en de drie heldhaftige priesters onvindbaar blijven, maakt er een getuigenis van allereerste gehalte van, Ardooië ter eere.

De staatsgreep van 18 Brumaire jaar VIII (= 9 November 1799), waarop hierboven reeds bedoeld werd, die Bonaparte aan 't bewind bracht in Frankrijk (4), zou weldra kentering voor gevolg hebben en aan de kerkvervolging een einde stel-

1) De markttag in Ardooië was gesteld op de primidi of eerste dag van ieder der 3 republikeinsche weken in de maand.

2) Jacobus Innocentius Vancoquelaere, dien we boven al tegenkwamen. Wat Jolly hier bedoelt weten we niet : misschien heeft de koster een of ander kind gedoopt.

3) Origineel in RB. Vrije, n° 4322. Jolly overleed te Ardooië 27 November 1802 (Klein handboek putmaker 1796-1827 in GA). Bij hem alleen staat geen melding van de wijze (mis, dienst, enz.) waarop hij begraven werd ??? Werd hij burgerlijk begraven ???

4) De afkondiging dezer verandering te Ardooië werd beslist in de raadsvergadering van 23 Brumaire jaar VIII (= 14 November 1799) zegt *Registre délibérations B* (GA).

len. Slag op slag kwamen verordeningen waarbij de niet verkochte kerken aan den eeredienst terugkeerden, de eed aan de geestelijkheid opgelegd totaal veranderd werd, de godsdienstoefeningen wederom vrij mochten in het openbaar geschieden, enz. ; in een woord allerlei maatregelen die bekroond zouden worden door het Concordaat met den Paus 15 Juli 1801. Het zou echter maar 18 April 1802 afgekondigd worden samen met de beruchte « Articles organiques ».

10 Floreal jaar IX (= 30 April 1801) wordt alhier de vrede door het luiden der klok afgekondigd (1).

Te Ardozie was, ingevolge boven aangehaalde omstandigheden, de kerk niet als nationaal goed verkocht geworden, lijk in zooveel plaatsen het geval was geweest, evenmin als de pastorij (2) door de municipaliteit gebruikt, maar het kerkgebouw was erg vervallen en eischte herstelling (3), daarenboven was ze te klein ten aanzien van de bevolking (4).

Zoo komt het dat bij den godsdienstvrede geen nieuwe moeilijkheden zich voordeden voor de kerk. De pastorij moesten ze voorloopig althans ter beschikking stellen van den onderwijzer, J. B. Redelé, ten ware zij verkozen hem een indemniteit te betalen (5).

Na het Concordaat werden pastoor Dubuisson, onderpastoors

1) Nota in pak Zaken Hil. Fr. Vancoquelaere (GA).

2) Wel de goederen haar behoorend : zie brief 28 December 1812 in GA. farde XI.

3) In volle Beloken tijd had Karel Omeij, glazenmaker, van 15 tot 28 Juli 1799 er nog gewerkt en de kerk geborsteld (*Specificatie* in RB. Triasse de liasses, n^r 58).

4) Brief van 7 Pluiose jaar X (= 27 Januari 1802) aan prefekt, in *Copie correspondance A* in GA. In 1832 zal men wederom voor vergroo-ting opkomen.

5) Stuk van 19 Germinal jaar X (= 9 April 1802) in GA. farde XIII. De pastorij wordt te pacht gesteld en gepacht door koster Vancoquelaere op last van notaris Van der Espt nu maire. Het centraal bestuur niettegenstaande schrijven van maire, eischt betaling (Stukken Ibid. farde XI). Voor de Fransche omwenteling bezat de kerk nog al onroerende goederen. 2 Pluiose jaar XII (= 23 Januari 1804) schrijft de maire van Ardozie, Van der Espt, aan zijn prefekt aangaande verscheidene weilanden van de kerk voortkomend, dat zij er voor den Disch van afzien, aangezien die landen door het besluit van 7 Thermidor jaar XI (= 26 Juli 1803) aan de kerk zijn teruggegeven (*Copie correspondance A* in GA).

Pieter Kempynck (1) en Frans Ide (2), die tijdens de bange vervolgingsjaren zoo heldhaftig hun plicht hadden gedaan, in hun ambt bevestigd. Op Sinksendag, 6 Juni 1802, worden de diensten in de kerk hernomen (3).

Pastoor Dubuisson, na een lang en vruchtbaar herderschap van 54 jaar, overleed 13 Maart 1804 en werd 16 daaropvolgend begraven op het kerkhof bij de kerk onder het kruis (4).

Bij eigenhandig testament van 4 September 1794 geeft hij aan den Disch van Ardoonie 1814,05 Fr. met last van een eeuwigdurend jaargetijde, bestaande in een solemneele mis (messe haute, zegt de vertaling in de beraadslaging overgenomen), gevolgd door de psalmen De profundis en Miserere op den dag van zijn overlijden; daarbij een brooduitdeeling aan den arme van een brood per hoofd der ingeschreven armen (5).

1) Geboren te Leke in 1757 was hij ondermeer deservitor te Schoore en onderpastoor te Handzame. In 1795 (eerste akt door hem geteekend in Doopregister is van 7 Oogst 1795) werd hij onderpastoor te Ardoonie. Na het concordaat was hij een lid van den Dischraad. In 1804 (laatste akt in Doopregister is van 8 Juli 1804) wordt hij pastoor te Schuifferskapelle en in 1809 te Dentergem waar hij overleed, tijdens een besmettelijke ziekte slachtoffer van zijn ijver, 3 September 1815 (N. SCHERPEREEL, *De H. Stephanus... gevolgd door eene geschiedkundige schets van Dentergem*, Kortrijk, 1863, blz. 143-144).

2) Geboren te Beernem in 1764, kwam hij te Ardoonie in 1796 (eerste akte door hem geteekend in Doopregister is van 27 November 1796). Hij ging weg in 1807 (laatste maal in Doopregister geteekend 4 Maart 1807) en werd pastoor te Breedene. Na vier jaar werd hij het te Eernegem, waar hij stierf 21 Juni 1828 (*Calendarium Brugense* 1829).

3) Klein handboek putmaker 1796-1827 (GA) coll. Brief van prefekt aan maire in GA. farde XI. 10 Messidorjaar XI (= 29 Juni 1803) stuurde de bisschop van Gent een dankbrief aan den maire omdat hij zoowelden pastoor had ontvangen (Ibid. farde XI).

4) Klein handboek putmaker 1796-1827 (GA). Er wordt verteld, dat pastoor Dubuisson, die hooggeacht was en met reden, door zijn parochianen begraven werd bij de deur langs waar men met een lijk uit de kerk naar het kerkhof ging (huidige kant van de markt, die deur is nu verdwenen), zoodanig dat als er wat volk was, men bijna verplicht zijn graf moest betrappelen. De stevenisten vonden dat een heiligschennis en tot tweemaal toe zouden zij pastoor Dubuisson ontgraven hebben en hem elders gelegd.

5) Goedgekeurd in zitting van de municipaliteit 27 Prairial jaar XII (= 16 Juni 1804) in *Registre délibérations C* (GA). Zie ook brieven van 8 en 22 Messidor jaar XII (= 27 Juni en 11 Juli 1804) in *Copie corres-*

Na dezes dood wordt onderpastoor Kempynck deservitor in Juli 1804 (1).

Terloops weze hier nog vermeld, dat pastoor Dubuisson ook een zijner parochianen had in Bakelandt's bende, Isabelle Mullaert, wonende niet ver van den Bergmolen. Zij was een der drie vrouwen die bij vonnis geveld 2 Fructidor jaar XI (= 20 Oogst 1803) slechts 16 jaar opsluiting kreeg, terwijl 23 leden, mannen en vrouwen, onthoofd werden op Allerzielendag 1803 (2).

pondance A (Ibid.) en in het keizerlijk decreet van goedkeuring door Napoleon 30 Frimaire jaar XIII (= 21 December 1804). Ibid. I AA 1.

1) Hij teekent als deservitor van 28 Maart tot 8 Juli 1804 (Doopregisters in kerkarchief Ardooie).

2) Over heel die bende en de voorbeeldige strengheid van het gerecht te dien tijde, dat die mannen op dergelijke wijze strafte, als ze al te zamen maar één onvrijwillige doodslag op hun geweten hadden en voor het overige dieften van eerder minder belang, zie E. HOSTEN en E. I. STRUBBE, *De Bende van Bakelandt*, in *Ann. Soc. d'Emulation*, 1927, blz. 103-165 (ook afzonderlijk verschenen). Een ander voorbeeld slechts van diezelfde strengheid: Petrus Joannes Huttave van Ardooie kreeg in 1807 tien jaar dwangarbeid voor een diefte van 12 fr. met inbraak (Vrijstelling 1 Mei 1816 in onze verzameling).

BOEKBESPREKING

ST. D'YDEWALLE. *De kartaize Sint-Anna-ter-Woestijne te Sint-Andries en te Brugge. 1350-1792.* Brussel, De Kinkhoren, 1945. In 8°, 362 bl. + 30 buiten-tekst-platen en 1 plan.

Het kartuizerinnenklooster Sint-Anna-ter-Woestijne werd in 1348 gesticht te Sint-Andries. Het is aan deze laatste omstandigheid te danken, dat deze instelling thans een historicus gevonden heeft in den persoon van den heer Stanislas d'Ydewalle. Deze heeft zich sedert lang voor de geschiedenis van zijn gemeente aangespannen en gaf ons reeds de *Geschiedenis van het Veld* (1918) en een *Beschrijving der gemeente St. Andries* (1930). Met nog meer toewijding en, dunkt mij, nog grootere voorliefde dan zijn twee eerste bijdragen heeft Schr. deze derde bijdrage tot de geschiedenis van zijn gemeente aangevat en ten uitvoer gebracht. Hij heeft zich geen moeite ontzien om in het rijke archief van het kartuizerinnenklooster alles of zoo goed als alles op te sporen, na te zien en te verwerken. Men kan zeggen dat in dit opzicht het boek van Schr. volledigheid bereikt. Bovendien heeft hij rijkelijk gebruik gemaakt van de illustratie : niet minder dan 30 verzorgd uitgevoerde en meestal zeer gelukkig gekozen afbeeldingen zijn in het boek afgedrukt.

De geschiedenis van de kartaize Sint-Anna-ter-Woestijne loopt vanaf de stichting tot aan de opheffing in 1792. Men kan het standpunt verdedigen dat de bewerker van het rijke materiaal betere uitslagen voor den lezer had bereikt, indien Schr. niet gemeend had de strikt chronologische volgorde te moeten in acht nemen. Hij heeft inderdaad zijn boek in zoo-veel hoofdstukken ingedeeld als er abdisen zijn geweest, met dien verstande nochtans, dat hij een grondige scheiding maakt tusschen het tijdperk gedurende hetwelk het klooster te St. Andries gevestigd was en het tijdperk gedurende hetwelk de kloostergemeenschap te Brugge verbleven heeft. Maar deze hoofdindeeling verandert ten slotte weinig aan het geheel: het blijft een zuiver chronologische orde volgen. Het gevolg hiervan is, dat de groote bestanddeelen uit het leven van het klooster meestal dooreen gehaspeld worden en dat men moei-

lijk bepaalde punten terug vindt. Ik denk bijvoorbeeld aan de ontwikkeling van de devotie in het klooster, aan de werkzaamheid van de kartuizerinnen op gebied van letterkunde en handschriften, en zelfs op de bouwgeschiedenis van het klooster, die, zooals de bronnen nu bewerkt zijn, verspreid liggen over de regeeringen van de verschillende abdissen. Weliswaar heeft Schr. daaraan trachten te verhelpen door een tamelijk uitvoerige inhoudstafel, maar het blijft dan toch altijd een lastig zoeken naar bepaalde bijzonderheden, die men zich herinnert in het boek gevonden te hebben. Ook de lezing van het werk is met die chronologische behandelwijze niet gebaat, te meer daar men na de behandeling der regeering van de eerste abdissen uitvoerige regestenlijsten opgesomd vindt van de oorkonden, betreffende het bewuste tijdperk. Het zou meer nut opgeleverd hebben had Schr. deze regesten in bijlage afgedrukt en aldus bij gebrek aan een cartularium een regelmatige regestenlijst geschonken. Zooals deze regesten nu gegeven worden, weten wij ook niet eens of ze volledig zijn noch welke oorkonden werden weggelaten.

In bijvoegsel drukt Schr. een zes en twintigtal oorkonden en bewijsstukken af. Wij zien niet in op welke grond hij de keuze mag gedaan hebben noch waarom hij precies deze stukken het uitgeven waard heeft geacht met uitsluiting van de andere.

Doch laten wij Schr. geluk wenschen met de voltooiing van een werk, dat hem lange jaren opzoekingen en onverdrotten arbeid heeft gekost, en ons gelukkig achten omdat wij een geschiedenis meer bezitten van een kerkelijke instelling uit onze stad. Brugge is inderdaad in dat opzicht niet te rangschikken onder de meest bevoorrechte steden van ons land. Ik denk maar even aan die talrijke kloosters, abdijen en parochiekerken, die nog steeds wachten op een behandeling, waarin ons een denkbeeld zou worden gegeven van de vele wederwaardigheden dezer instellingen in den loop der tijden.

Moge het werk van den Schr. een aansporing zijn voor onze historici om een gelijkaardig werk te ondernemen over een van de vele kerken en kloosters onzer stad, waarvan het rijke archief ons in de mogelijkheid stellen vrij uitvoerig de ontwikkeling te beschrijven.

E. I. STRUBBE.

KRONIEK

IN MEMORIAM.

Op 6 Augustus 1943 overleed te Brugge **Mgr. Camiel Callewaert**, doctor in kerkelijk recht, aartspriester van het bisdom Brugge en voorzitter van ons Genootschap. Met Mgr. Callewaert is een geleerde van groot formaat verdwenen : hij was een vooraanstaand historicus en genoot als liturgiekenner een wereldfaam. In de beoefening van de Vlaamsche geschiedenis speelde hij een voorname rol. Wat inzonderheid ons Genootschap betreft, op hem gaat de heilzame hervorming terug, die in 1905 werd doorgevoerd en ons Genootschap nieuw leven schonk.

Moge de Société d'Emulation, die aan haar afgestorven voorzitter zooveel verschuldigd is, zijn nagedachtenis door haar werking eere blijven aandoen!

Van Mgr. C. Callewaert zal in een volgende aflevering van onze *Handelingen* een uitvoeriger levensbericht verschijnen.

Weleerwaarde heer **Paul Allossery**, doctor in kerkelijk recht en bestuurslid van ons Genootschap, overleed te Brugge op 12 September 1943 in den ouderdom van acht en zestig jaar. Hij leverde verscheidene historische bijdragen. Van de laatste dezer, handelend over Ardooe, waar de afgestorvene eenige jaren onderpastoor is geweest, verschijnt het laatste gedeelte in onderhavige aflevering van onze *Handelingen*. Ook als Gezelle-kenner verdient E. H. Allossery vermeld te worden : hij was conservator van het Gezelle-museum te Brugge en bezorgde verscheidene deelen van de Jubileum-uitgave der werken van dezen dichter bij Gods genade. E. H. Allossery heeft nochtans de meeste verdienste verworven als bibliograaf : zijn *Geschiedkundige boekenschouw van het huidige West-Vlaanderen in 't algemeen en van zijne gemeenten in 't bijzonder* heeft de plaatselijke geschiedenis onzer provincie ten zeerste vooruit geholpen.

In een volgende aflevering van onze *Handelingen* zal aan de nagedachtenis van den afgestorvene een uitvoeriger bericht gewijd worden.

Op het Stadsarchief te Brugge.

Onder de bezetting werd een aanzienlijk gedeelte van het archief, samen met de bijzonderste schilderijen uit het gemeente-museum en het Sint-Janshospitaal, alsmede de zeldzaamste boeken uit de stadsbibliotheek, van Brugge naar het kasteel van Lavaux-Sainte-Anne overgebracht. De verplaatsing gebeurde in Juni 1942 en liep vlot van stapel. Onze kunstschaten genoten te Lavaux-Sainte-Anne een zorgvuldige bewaring. Op het einde van de bezetting deden de toenmalige omstandigheden besluiten deze waardevolle bescheiden en schilderijen naar Brussel over te brengen. Hierbij grepen jammerlijke incidenten plaats: de vrachtwagens, die onze kunstschaten vervoerden, werden het voorwerp van vliegeraanvallen, waaraan enkele menschenlevens en verscheidene archiefdocumenten ten offer vielen.

Onder de belangrijkste stukken, die aldus min of meer zwaar beschadigd werden, vermelden wij:

- zeven stadsrekeningen uit de eerste helft van de 15^e eeuw;
- twee registers met hallegeboden over de jaren 1542-1564;
- drie zware registers met civiele sententiën, door schepenen van Brugge geweest, uit de eerste helft van de 16^e eeuw;
- een honderdtal charters van private aangelegenheden uit de 16^e en de 17^e eeuw;

- talrijke stukken uit het fonds van de Brugsche ambachten en neringen, te weten: van de metselaars, de brouwers, de wollewevers en de drapiers, de kuipers, de cordouaniers of schoenmakers, de chirurgijns, de muntenaars;

- verscheidene registers van het Sint-Jorisgild, uit de 15^e-18^e eeuw;

- talrijke oorkonden van het archief der Spaansche naties te Brugge;

- een dertigtal registers van Brugsche stokhouders uit de 17^e en de 18^e eeuw.

Alleen van de stadsrekeningen bestaan duplicaten, welke op het Algemeen Rijksarchief te Brussel voorhanden zijn. Van de zeer belangrijke Hallegeboden en Civiele sententiën zijn hier en daar enkele fragmenten gepubliceerd. Het overige geschonden archief bleef tot nog toe grootendeels onbenuttigd.

Met uitzondering van de geteisterde stukken hebben thans alle bescheiden hun vroegere plaats terug ingenomen en kunnen de verschillende fondsen van het stadsarchief, evenals vóór den oorlog, door alle belangstellenden ingezien worden.

Op het Archief van het Groot-Seminarie te Brugge.

Het archief van het Groot-Seminarie te Brugge is na het overlijden van onzen betreunden voorzitter, Mgr. C. Callewaert, in het bezit gekomen van een aantal archiefstukken, die deel uitmaakten van zijn nalatenschap. Onder deze stukken zijn vooral merkwaardig een groep van twee en dertig oorspronkelijke oorkonden betreffende de abdij van Sint-Andries. Gevoegd bij de oorspronkelijke oorkonde van graaf Boudewijn VII van 1111-1115, die reeds op het archief van het Groot-Seminarie voorhanden was, vormt die aanwinst een kostbare reeks, waaronder zich de oudste stukken over deze Vlaamsche abdij bevinden. Het eerste stuk van de reeks is inderdaad de oorkonde van bisschop Baldericus van Doornik van 1100 waarin de schenking van de kerk van Sint-Andries aan de abdij Affligem wordt bevestigd; het tweede stuk is de hooger genoemde oorkonde van graaf Boudewijn VII; het derde is de oorkonde van abt Godeschalk van Affligem van 1188, die de zelfstandigheid erkent van het prioraat van Sint-Andries; het vierde is een pauselijke bul van 3 Juli 1190, die deze zelfstandigheid bekrachtigt. Verder zijn nog aanwezig tien pauselijke bullen (1191-1261), twee oorkonden van den koning van Frankrijk (1301 en 1328) en drie oorkonden van de graven van Vlaanderen (1253-1295). De meeste van deze oorkonden zijn onuitgegeven, maar zelfs de gepubliceerde — en dat zijn de oudste — vormen een kostbare aanwinst voor de geschiedenis van de abdij van Sint-Andries, aan wie het eigenaardig lot is beschoren een tweemaal gedrukte kroniek te bezitten, doch noch een gedrukt cartularium, noch een zelfs schematische geschiedenis. Naar wij vernemen, wordt door bevoegde hand op de abdij Zevenkerken druk gewerkt aan een geschiedenis van deze abdij. Moge dit werk snel vorderen en tot een gelukkig einde worden gebracht.

In ons Genootschap.

Ons Genootschap werd in 't jaar 1943 beproefd door het afsterven van zijn voorzitter, Mgr. Callewaert, en van het bestuurslid E. H. dr. Paul Allossery. De bestuursraad werd onlangs als volgt aangevuld: het bestuurslid, den weleerwaarden heer A. Viaene, werd tot voorzitter, en den weleerwaarden heer M. English, alsmede de weledele heeren S. van Ontryve d'Ydewalle en A. Janssens de Bisthoven, tot bestuursleden verkozen.

Algemeene Inhoud

I. BIJDRAGEN.

- P. Allossery.** Ardooie, meest onder kerkelijk oogpunt. 84-124 ; 205-238
F. Blockmans. De twee opvolgende Gentsche « Portus ». 52-83
R. Degryse. Vlaanderens haringvisscherij in de middel-
eeuwen 185-204
M. English. Het schema der zijbeuken in de West-Vlaamsche
Romaansche dorpskerk. 42-51
J. Maréchal. Het weezengeld in de Brugsche stadsfinanciën
van de middeleeuwen. 1-41
J. A. Van Houtte. Ambernijverheid en paternostermakers
te Brugge gedurende de XIVe en de XVe eeuw. 149-184

II. OORKONDEN EN MEDEDEELINGEN.

- M. English.** Een voorgenomen inlijving van de abdijs
Eversham bij het kapittel te Ieper. 125-133
R. A. Parmentier. Bescheiden omtrent Brugsche schilders
van de 16^e eeuw. — IV. Adriaan Fabiaen 134-136

III. BOEKBESPREKINGEN.

- A. J. Hallez.** Bijdrage tot de geschiedenis van St-Amands-
op-Schelde (*E. I. Strubbe*) 140-141
R. Lemaire. La restauration des monuments anciens
(*M. English*) 137-139
J. Lindemans. Geschiedenis der gemeente Opwijk 139-140
S. d'Ydewalle. De kartuize Sint-Anna-ter-Woestijne te Sint-
Andries en te Brugge. 1350-1792 (*E. I. Strubbe*) 239-240

IV. KRONIEK.

In memoriam.

- A. De Poorter. — L. Willems. — J. Mansion.
— Mgr. C. Callewaert. — P. Allossery 142-147 ; 241
In ons Genootschap 243
Op het stadsarchief te Brugge 242
Op het archief van het Groot-Seminarie te Brugge 243
Oproep voor Nederlandsche cartularia 147
Boeken en Bijdragen. 147-148
-